

1 | 2014

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 112 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | *Studies*

PEŠEK Jiří

Jak psát dějiny moderních univerzit? Polemika nad IV. dílem
Dějin univerzit v Evropě 7
*(How to Write the History of Modern Universities? A Debate
on Volume IV of A History of the University in Europe)*

ŽUPANIČ Jan

Formování židovské šlechty ve středoevropské perspektivě 40
(The Formation of Jewish Nobility from a Central European Perspective)

LACH Jiří

Tony Judt a jeho přístupy k soudobým dějinám 70
(Tony Judt and his Approaches to Contemporary History)

Obzory literatury | *Review articles and reviews*

Přebledy bádání

LOHMANN Nina

Směřování německého a mezinárodního výzkumu nacistického
okupačního panství. Pohled na literaturu posledního dvacetiletí 85
*(Trends in German and international research of the Nazi occupation
regime in Europe. A review of the literature of the last two decades)*

Recenze

PEŠEK Jiří – FILIPOVÁ Lucie a kol.

Věda a politika. Německé společenskovední ústavy v zahraničí
(1880–2010) (Petra Baštová) 109

ISENMANN Eberhard

Die deutsche Stadt im Mittelalter 1150–1550. Stadtgestalt, Recht,
Verfassung, Stadtre Regiment, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft 112
(Ivan Hlaváček)

KŘÍŽOVÁ Markéta	
Otroctví v Novém světě od 15. do 19. století (Jaroslav Pánek)	115
ASCH Ronald G. – BŮŽEK Václav – TRUGENBERGER Volker (Hg.)	
Adel in Südwestdeutschland und Böhmen 1450–1850 (Jiří Hrbek)	119
DIBELKA Jaroslav	
Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a cizoložství. Panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století (Jan Horský)	123
ADELGRUBER Paulus – COHEN Laurie – KUZMANY Bőrries	
Getrennt und doch verbunden. Grenzstädte zwischen Österreich und Russland 1772–1918 (Tomasz Kargol)	128
TÖNSMEYER Tatjana	
Adelige Moderne. Großgrundbesitz und ländliche Gesellschaft in England und Böhmen 1848–1918 (Miloš Řezník)	131
VELKOVÁ Alice	
Schuld und Strafe. Von Frauen begangenen Morde in den böhmischen Ländern in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts (Zdeňka Stoklásková)	135
NOBLE Ivana – BAUEROVÁ Kateřina – NOBLE Tim – PARUSHEV Parush	
Cesty pravoslavné teologie ve 20. století na Západ (Filip Outrata)	138
KUČERA Rudolf	
Život na příděl. Válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918 (Ivo Rejchrt)	141
REINKOWSKI Maurus – THUM Gregor (edd.)	
Helpless Imperialists: Imperial Failure, Fear and Radicalization (Jan Bečka)	143
KUBÁTOVÁ Hana	
Nepokradeš! Nálady a postoje slovenské společnosti k židovské otázce, 1938–1945 (Michala Lónčíková)	146
HIML Pavel – SEIDL Jan – SCHINDLER Franz (edd.)	
„Miluji tvory svého pohlaví.“ Homosexualita v dějinách a společnosti českých zemí (Jaroslav Dibelka)	149
<i>Zprávy o literatuře</i>	153

Nekrology

Eva Procházková (6. 2. 1950 – 4. 11. 2013)
(Jaroslav Pánek) 169

Knihy došlé redakci 171

Výtahy z českých časopisů a sborníků 171

Zasláno redakci

Data v Českém sociálněvědním datovém archivu
(Marie Dlouhá) 184

RECENZE

Jiří PEŠEK – Lucie FILIPOVÁ a kol.

Věda a politika. Německé společenskovědní ústavy v zahraničí (1880–2010)

Praha, Karlova Univerzita v Praze – Nakladatelství Karolinum 2013, 390 s.,

ISBN 978-80-246-2175-3.

Publikace *Věda a politika* přináší analýzu charakteru, historie, aktuálního profilu a badatelské i publikační činnosti německých společenskovědních ústavů v zahraničí, včetně představení klíčových osobností, které stály/stojí v jejich čele. Zároveň zkoumá také způsob komunikace těchto ústavů s odbornou i laickou veřejností v hostitelské zemi, čímž se dostává od primárně apolitických vědeckých aktivit na pole zahraniční kulturní politiky. Monografie je výstupem projektu Katedry německých a rakouských studií Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy. Klíčová otázka, kterou si práce klade, zní: Jsou německé společenskovědní ústavy v zahraničí „oázami čisté vědy“ nebo jsou to spíše „dovedně maskované expozitury kulturní (a v závěsu samozřejmě i hospodářské a politické) expanze největší evropské mocnosti“? Autoři pokryli období od osmdesátých let 19. století, kdy vznikl nejstarší z ústavů (historický ústav v Římě), až do let 2009/2010.

Německé společenskovědní ústavy v zahraničí představují téma poměrně aktuální, neboť v prvním desetiletí 21. století došlo k podstatným změnám ve způsobu vedení ústavů v souvislosti s jejich začleněním pod zastřešující Nadaci DGIA, jež dnes nese název Max Weber Stiftung – Deutsche Geisteswissenschaftliche Institute im Ausland. Kolem vzniku a počátků působení této nadace se ještě v nedávné době v Německu vedly vzrušené debaty a nemálo významných vědců s ní zpočátku nesouhlasilo.

Už v Konceptu 2000, jež definovala cíle a nástroje německé zahraniční kulturní politiky Schröderovy vlády rudo-zelené koalice, byla mezinárodní spolupráce v oblasti vědy a vysokých škol prohlášena za těžiště německé zahraniční kulturní politiky. Důraz byl kladen na síť kontaktů a dlouhodobé vazby. Tato koncepce je v publikaci *Věda a politika* zmíněna, kniha však již nemohla reflektovat nejnovější koncepční dokument, který v září 2011 vydalo ministerstvo zahraničí pod názvem *Auswärtige Kultur- und Bildungspolitik in Zeiten der Globalisierung*. Tato koncepce staví oblast vědy a vzdělávání jednoznačně do popředí a nově operuje přímo s pojmem „zahraniční vědecká politika“ (*Außenwissenschaftspolitik*). Německo má podle ní být propagováno jako centrum hospodářství, vědy a inovací.

V úvodu knihy představují Jiří Pešek a Lucie Filipová téma publikace a výzkumné otázky i rozvržení jednotlivých kapitol. Ozřejmují též, jak probíhaly badatelské práce na tomto výzkumném projektu. Následují tři obecnější kapitoly: V první vymezuje Miroslav Kunštát klíčové pojmy a podává základní charakteristiku současné německé zahraniční vědecké a kulturní politiky. Ve druhé pak Volker Zimmermann charakterizuje německé historické ústavy v zahraničí a nadaci, která je zastřešuje. Ve třetí z těchto obecných kapitol vysvětlují Petr Mlsna a Dagmar Černá právní rámec německé zahraniční kulturní politiky a historických

ústavů. Jen škoda, že se věnují pouze obecnému zakotvení zahraniční kulturní politiky v ústavě a pak hned zákonům a stanovám určujícím působení historických ústavů a nezmiňují přitom právní aspekty práce dalších institucí německé kulturní diplomacie, jako jsou například Goethe-Institut nebo DAAD.

Tyto tři kapitoly poskytují solidní faktografický i koncepční a teoretický základ pro následné zkoumání jednotlivých společenskovedních ústavů v zahraničí. Užitečný by na tomto místě mohl být i jakýsi mezičlánek, který v knize trochu postrádám (byť uznávám, že není nezbytný): alespoň stručné zhodnocení významu vědecké a vzdělanostní politiky v rámci zahraniční kulturní politiky jako takové.¹ Mám na mysli její zasazení do kontextu širších snah o propagaci německé vědy v zahraničí – například zmínění významného faktoru usilování o udržení významu němčiny jako světového jazyka vědy (především v šedesátých až sedmdesátých letech 20. století), které bylo postupně plynule vystřídáno kladením mimořádného důrazu na udržení se na špičce světového vědeckého a technologického vývoje a (ne zcela úspěšnou) snahou nalákat na německé univerzity a výzkumné ústavy špičkové zahraniční studenty a vědce.

Jak již bylo předesláno, následující kapitoly se věnují jednotlivým německým společenskovedním ústavům v zahraničí. Nejprve šesti historickým ústavům, řazeným podle data jejich vzniku od nejstaršího – Německému historickému ústavu v Římě (autoři Jiří Pešek a Petr Šafařík), Paříži (Lucie Filipová a David Emler), Londýně (Nina Lohmann), Washingtonu (Tomáš Nigrin), Varšavě (Jiří Vykoukal) a Moskvě (Jiří Pešek). Následují další ústavy, které spadají pod Nadaci DGIA: Orientální ústavy v Bejrútu a Istanbulu (Monika Březinová) a Německý ústav pro japonská studia v Tokiu (Ota Konrád). Nechybí ani rozbor několika dalších významných, tematicky souvisejících německých společenskovedních ústavů, které stojí mimo nadaci: uměleckohistorických ústavů v Itálii (Anita Pelánová) a Německého archeologického ústavu v Athénách (Kateřina Králová). Zkoumanými kunsthistorickými ústavu v Itálii jsou Německý archeologický ústav v Římě, vila Massimo v Římě a vila Romana ve Florencii, Bibliotheca Hertziana v Římě a Uměleckohistorický ústav ve Florencii. Zmíněna je i existence dalších archeologických ústavů (vedle římského a athénské), ale tato publikace se jimi více nezabývá. Je to pochopitelné, neboť německé archeologické ústavy by byly dostatečně rozsáhlým tématem pro samostatnou publikaci.

Velkým kladem této publikace je skutečnost, že jednotlivé kapitoly zkoumají shodné aspekty a obsahují obdobné a srovnatelné informace. Autorům ovšem byla ponechána poměrně velká volnost v rozhodování o tom, v jaké míře a v jakém pořadí se jednotlivým vybraným aspektům budou věnovat s ohledem na značné odlišnosti v délce existence i badatelském zaměření zkoumaných ústavů. Ostatně i rozsah jednotlivých kapitol se poměrně výrazně liší a nezávisí pouze na délce doby fungování ústavu. Některé kapitoly se zaměřují převážně na historii ústavů (historický ústav v Římě, kunsthistorické ústavy v Itálii, archeologický ústav v Athénách), jiné skýtají zhruba ve stejném poměru prostor jak líčení historie, tak analýze současné badatelské a publikační činnosti zkoumaných ústavů (nejrozsáhleji historické ústavy v Paříži a ve Varšavě). Určité kapitoly se více soustřeďují na vědu (především historický ústav ve Varšavě), další se podstatně více věnují i významu těchto ústavů pro německou zahraniční kulturní politiku. Rozličná je též míra zahrnutí statistických údajů – některé texty jsou pro názornost doprovázeny i tabulkami či grafy. Z hlediska historiografie je důraz kladen na otázku výzkumu soudobých dějin.

1 Autoři se spokojují s odkazem na studii: Pavlína RICHTEROVÁ, *Der lange Weg zum Dialog. Ein Jahrhundert deutsche Auswärtige Kulturpolitik 1912–2001*, AUC – Studia Territorialia 6, 2004, s. 13–103. Srov. také: Zuzana LIZCOVÁ, *Kulturní vztahy mezi ČSSR a SRN v 60. letech 20. století*, Praha 2012, s. 160–168.

Odpovídá to odborným kompetencím kolektivu autorů a svoji roli hraje i to, že právě výzkum nejnovejších dějin zaznamenává největší ohlas u široké veřejnosti a médií, díky čemuž také mívá největší politické dopady.

Jako primární zdroje sloužily autorům především výroční zprávy jednotlivých ústavů i Nadace DGIA a webové stránky zkoumaných společenskovědních ústavů. Zde bývají často zveřejňovány seznamy současných i již uzavřených výzkumných projektů, publikací ústavu a jeho pracovníků i stipendistů a životopisy vědeckých pracovníků, kteří na ústavech působí. Limitované finanční prostředky dovolily autorům pouze krátké studijní cesty do zahraničí. Proto se publikace opírá převážně o publikované prameny a rozsáhlé množství sekundární odborné literatury. Především u orientálních ústavů a ústavu pro japonská studia, kam nebylo možné podniknout výzkumné cesty a které jsou dosud méně reflektovány v odborné literatuře, to výrazně omezilo možnosti detailnějšího zhodnocení jejich propojenosti a komunikace s vědeckými institucemi v hostitelské zemi a s tamní odbornou veřejností, a tím i hlubšího rozboru jejich významu pro zahraniční kulturní politiku. Avšak již vylíčení historie jejich vzniku a analýza jejich výzkumné a publikační činnosti jsou velmi cenné právě proto, že jsou tyto ústavy veřejnosti poměrně málo známy. Díky jazykovým kompetencím autorů bylo možné využít zdroje publikované nejen v němčině, angličtině a francouzštině, ale i v polštině a řečtině.

Archivní prameny byly ve větší míře využity jen v kapitole Kateřiny Králové o archeologickém ústavu v Athénách, jehož historii autorka líčí i na základě podkladů z německého ministerstva zahraničí a archivu Německého archeologického ústavu. Autoři si jsou vědomi skutečnosti, že tento omezený přístup ke zdrojům může vést v budoucnu i k přehodnocení náhledu na interpretaci některých událostí v dějinách ústavů na základě výzkumu archivních pramenů, které nemohly být v této publikaci prozkoumány, ať už z důvodu nedostatku finančních prostředků nebo v důsledku trvajících archivních ochranných lhůt.

Významnou přidanou hodnotou byly odborně vedené rozhovory s německými historiky, kteří působili/působí v německých historických ústavech a v Nadaci DGIA – s Michaelem Matheusem a Lutzem Klinkhammerem z historického ústavu v Římě, Andreasem Gestrichem z historického ústavu v Londýně, Uwem Spiekermannem z historického ústavu ve Washingtonu, Stefanem Geifeselem z historického ústavu v Paříži, Berndtem Bonwetschem z historického ústavu v Moskvě a s dosud úřadujícím předsedou nadační rady DGIA, Heinzem Duchhardtem.

V závěrečném shrnutí Jiří Pešek a Lucie Filipová konstatují, že německé společenskovědní ústavy v zahraničí představují „mimořádně výkonné vědeckobadatelské i odborné servisní“ instituce, navíc komunikačně velmi otevřené. Autoři docházejí k závěru, že zkoumané ústavy nejsou ani „oázami čisté vědy“ ani „maskovanými expoziturami kulturní, hospodářské a politické expanze“ Německa. V otázkách vědeckého výzkumu jsou tyto ústavy dnes poměrně nezávislé na státu, ovšem jsou platformou společenské a politické komunikace v hostitelské zemi a tím i nástrojem tzv. *soft power*. Očekává se od nich, že budou pozitivně ovlivňovat vztahy mezi hostitelskou zemí a Německem, ať už díky vzájemné komunikaci tamních a německých studentů a vědců (což je ve větší či menší míře funkcí všech německých společenskovědních institutů) nebo i představováním Německa a jeho historického vývoje odborné i laické veřejnosti hostitelské země (tato funkce je nejvýraznější u historických ústavů ve Washingtonu a Moskvě). Napomáhají tak mimo jiné odbourávat negativní stereotypy a historické resentimenty. Německo se hlásí k principu vzájemné kulturní výměny mezi státy. Komunikace na poli vědy i výzkum dějin, společnosti a kultury hostitelské země jsou dobrými příklady uplatňování tohoto přístupu. Především u orientálních ústavů, ústavu pro japonská studia, ale i v případě historického ústavu v Římě výrazně převažuje zájem o hostitelskou zemi nad „sebe prezentací“.

Zajímavou přílohou této knihy jsou přepisy rozhovorů s M. Matheusem, ředitelem Německého historického ústavu v Římě v letech 2002–2012 (rozhovor vedli J. Pešek a N. Lohmann), a s H. Duchhardtem, předsedou nadační rady DGIA od roku 2009 do současnosti (J. Pešek). Rozhovor s M. Matheusem čtenářům názorně přiblíží práci ústavu (konkrétní projekty, zájmy a priority). Rozhovor s H. Duchhardtem je obecněji zaměřen na hodnocení současných trendů ve vývoji historiografie a až v druhé půli se stáčí k Nadaci DGIA. Další přílohou, která umožňuje hlubší porozumění problematice, jsou doslovné překlady právních norem regulujících činnost německých historických ústavů (přeložil P. Mlsna). V publikaci nechybí německojazyčné shrnutí, výběrová bibliografie, seznam zkratk, tabulek a grafů ani jmenný rejstřík.

Navzdory velké faktografické obsažnosti a detailním rozborům činností zkoumaných ústavů je tato kniha čtivá a přehledná. Je ovšem znatelné, že se jedná o kolektivní monografii – některé údaje se nadměrně opakují. Nejvýraznější je to u překrývání se kapitol charakterizujících zahraniční kulturní politiku/historické ústavy obecně a z právního hlediska (přičemž v kapitole zaměřené na právní hledisko jsou právě v obecné charakteristice zahraniční kulturní politiky, která tam už ani nemusela být, drobné nepřesnosti). Opakuje se také vysvětlování okolností ohledně zřízení Nadace DGIA v úvodu i v kapitolách věnovaných jednotlivým ústavům.

Věda a politika je publikací, která přináší přehledné chronologické líčení historie ústavů spolu s analýzou vývoje a současného zaměření jejich badatelské a publikační činnosti a s rozbořením jejich kontaktů a „zakořenění“ v hostitelské zemi. Pokrývá „bílé místo“ výzkumu dějin německé vědy i politiky. Jak autoři správně podotýkají, odborná literatura se daleko více věnuje těm institucím německé zahraniční kulturní a vědecké politiky, které spadají do kompetence ministerstva zahraničí (Goethe-Institut, DAAD, Nadace Alexandra von Humboldta apod.), a zde zkoumané ústavy často opomíjí. V Německu je téma německých historických institutů jen málo zpracované, odborné studie dosud pokrývají jen dílčí témata – tato komplexně pojatá publikace je tudíž první svého druhu nejen v České republice, ale i v Německu. V českém prostředí je toto téma navíc takřka neznámé.

Knihou dokládá, že ani v demokratickém režimu není propojení vědeckých a politických cílů ničím neobvyklým a že toto propojení – dochází-li k němu v omezené míře a přiměřeným způsobem – může být oboustranně prospěšné. Velký přínos a inspirativnost této publikace spočívá právě v tom, že představuje nejen významné německé společenskovědní počiny na mezinárodním poli, ale i jejich význam pro politický a společenský život v Německu i v hostitelských zemích. Obecně tak reflektuje roli společenských věd v dnešním globalizovaném světě.

Petra Bašťová

Eberhard ISENMANN

Die deutsche Stadt im Mittelalter 1150–1550. Stadtgestalt, Recht, Verfassung, Stadtregiment, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft

Wien-Köln-Weimar, Böhlau 2012, 1129 s., ISBN 978-3-412-20940-7.

Literatura, která se věnuje městským dějinám, doslova přerostla jakékoliv meze zvládnutelnosti. Netyká se to jenom monografických zpracování konkrétních městských celků, ale i jednotlivých fenoménů městských dějin, ať jde o otázky dějin právních, hospodářských, sociálních, kulturních či církevních, nemluvě už vůbec o studiích architektonických a zejména o pracích ediční povahy. Platí-li to obecně, platí to v ještě umocněnější míře o snahách systematicky podat soustavnější přehled o městu jako svébytném fenoménu v rámci středověkých dějin. Mezi jím-

ny autorů zahraničních kompendií jsou četná významná jména. Stačí jen z německé literatury posledních desetiletí uvést takové autory jako Karl Czok, Hans Planitz, Helmuth Boockmann, Felicitas Schmieder či Eberhard Isenmann.

Posledně jmenovaný předložil před zhruba čtvrt stoletím rozsáhlou, 442 stran čítající monografii o německém městu pozdního středověku,¹ která sice nenašla v české literární produkci referenta, nicméně byla v ní reflektována. Její autor ovšem tento závažný počín nepovažoval za závěr svých studií, které věnoval středověkým městským dějinám. Spíše naopak: Předložil nyní dílo vzhledem k potřebné úspornosti dvousloupcovým tiskem bezmála trojnásobného rozsahu a hlubšího záběru. Postoupil přitom o jedno století hlouběji, takže doba předcházející, kdy ovšem kategorie měst – i když v omezeném počtu a významu – také existovala, tu zůstává až na některé výjimky, bohužel, mimo jeho zorné pole. Pochopitelně že nejdříve zaujme zejména autorovo pojetí města. Tu jsme ale právem poučeni, že jednotná stručná všeobsahující definice města není podána, resp. není ani možná. Autor proto volí cestu dílčích definic z hledisek podstatných aspektů (hospodářských, modálních, sociálních, kulturních či právních). Klade důraz na definici Gustava Schmollera, jež ale svým rozsahem je opět spíš programem bádání než jednoznačným textem. Skoro by se chtělo říci, že definovat město, v tomto případě město středověké, sice není možno, i když na druhé straně každý jen trochu poučenější ví, co to bylo.

Podtitulek dává konkrétnější představu o tom, co Isenmann sleduje, i když nemůže zachytit vše podstatné obecné, ale zejména individuální. První, jednostránkový obsah podává jen něco málo více než podtitulek, ale je možno orientovat se podle velmi podrobného patnáctistránkového obsahu, jenž jde do velkých detailů. Navíc je ovšem možné jej kombinovat s věcným rejstříkem. Ten nicméně není samospasitelný, neboť zdaleka nezachycuje všechny nuance městského života a tím méně ovšem ty fenomény, které sice v rámci města působily, nicméně žily svým vlastním, na městě více či méně nezávislým životem. V leccems pomůže, i když někdy je třeba jisté fantazie, neboť často jsou z takového širšího fenoménu zdůrazněny toliko jeho detaily.

Tak např. chybí heslo židé, kterému je věnováno deset kompaktních stran. V rejstříku ale nalézáme jen jeho některé „podmnožiny“ jako židovskou lázeň, židovského biskupa, upalování židů a doslova dalších dvanáct podřazených pojmů, které jsou v knize prezentovány i mimo rámec zmíněné židovské kapitoly. V kontextu oddílu o pogromech přicházejí ke slovu také Čechy a Karel IV., který si, na rozdíl od politiky v říši, „své české“ židy chránil, i když to není tak docela pravda. Je tu rovněž zmiňován i pražský pogrom z roku 1389, aniž by byl Václav IV., který se mu postavil, jmenován.

Rejstřík nepřináší ani heslo „radnice“ a různá další, byť je jim v textu věnováno dost prostoru. Autor tu zcela nepochybně předpokládá, že se čtenář seznámil s úvodem práce. A když už se hovoří o rejstřících, je nutno říci, že druhý rejstřík, rejstřík místní, eviduje kolem čtyř set lokalit a řadu regionů. Nicméně ta klíčová jména tu nenacházíme, neboť zhruba padesátka úvodem vyjmenovaných míst a teritorií pro četnost zmínek není z úsporných důvodů indexována (mezi nimi i Praha). Z dalších našich měst v rejstříku zachycujeme Cheb, Jihlavu a Kutnou Horu (i když asi by pro svou specifikou vzniku a doslova bouřlivou expanzi měl být přinejmenším zachycen i Jáchymov). S Moravou se setkáváme v rejstříku několikrát, s Čechami nikoliv a ani nepřicházejí ve „vyňatých slovech“ v záhlaví rejstříku, i když pouhé listování ukazuje, že opomíjeny nejsou. Rejstřík osobní nepřichází vůbec, i když by rozhodně byl v nějaké formě užitečný.

1 Eberhard ISENMANN, *Die deutsche Stadt im Spätmittelalter: 1250–1500. Stadtgestalt, Recht, Stadtregiment, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*, Stuttgart 1988.

Knihy má po úvodu celkem devět smysluplně dále podrobně strukturovaných rozsáhlých kapitol, skoro by se chtělo říci, že svým způsobem samostatné knihy. Postupuje přitom od obecnějších pojmů k specializovaným, takže v souhrnné první podává jakousi celkovou sumarizaci, v níž zaujme vedle dalšího zejména autorovo rozčlenění měst dle jejich velikosti a počtu do svébytných kategorií. Stojí za parafrázi, i když je čtenář poněkud v rozpacích, když se dočítá o jiné strukturační v rámci „německých“ měst a měst středoevropských. V těch německých (včetně bavorských tzv. tržních obcí – *Märkte*) se počítá se sedmi kategoriemi (trpasličí města do 200 osob, malá maloměsta mezi 200–500, střední maloměsta, mezi 500 a 1000, významná maloměsta mezi 1000–2000, malá střední města od 2000 do 5000, větší střední města do 10 000 a posléze velkoměsta, nad 10 000 obyvatel). Ta poslední pak člení na kategorie nad deset, dvacet, čtyřicet a padesát tisíc hlav. Podíl těchto velkoměst na celkovém počtu lokalit odhaduje autor na polovinu procenta, počet měst středních na zhruba pět procent. V středoevropském kontextu naopak do kategorie trpasličích měst řadí lokality do 800 osob, do skupiny malých měst do 2000 lidí, do menších středních měst pak obce do 5000, do středních do 10 000. Nad toto číslo se mluví o velkoměstech (*Großstädte*) a přičleňuje se jim i rámcový plošný rozsah. Tuto kontrastní dvoukolejnost v kategorizaci malých měst nepovažují za zcela šťastnou, protože se tím pohled rozostřuje. Praze (resp. pražským městům – Isenmann totiž mluví obecně o dvou pražských městech i pro dobu po roce 1348) přiřknuv pro dobu kolem roku 1300 zhruba 8–10 tisíc obyvatel, v polovině 14. století počítá se 40 tisíci a posléze v 15. věku počítá s poklesem na 35 tisíc.

Druhá kapitola se věnuje měšťanům, městskému právu a správě, třetí kategorizaci měst dle jejich podřízenosti a to včetně městských spolků. Nejrozsáhlejší je kapitola čtvrtá, probírající městskou vládu a orgány městské správy (kanceláře a jejich produkci) jakož i soudnictví, finance a vzdělávací a sociální instituce, včetně univerzit, zejména městských. Praha tu figuruje jako Karlovo založení pro České království, které ale ve skutečnosti vešlo v život až po roce 1360.

Ale už jen v rychlosti k dalším kapitolám. Pátá jedná o leckdy složitým soužití měst a církve, šestá o městu a jeho zázemí, sedmá o sociální struktuře, osmá pak by mohla být součástí předchozí, protože pojednává o rodině, sociálních vazbách včetně gild a cechů a posléze text uzavírá devátá o hospodářském životě a jeho různých formách. Mohlo by se zdát, že jde o schematické struktury, leč není tomu tak. Kniha je funkčně naplněna daty a jmény a zejména autor dbá o to, aby důležité jevy byly oživeny příslušnou konkretizací, jak tomu bylo či jak to probíhalo v tom či onom městě. Ať charakteristicky nebo právě specifickým způsobem.

Knihy sama má 1798 poznámek, často víceřádkových, v nichž přichází zkráceně citovaná literatura. Ta je pak v plnosti rozepsána ve stostránkovém seznamu literatury, který má – dle mého rámcového odhadu – minimálně 3500 položek. Protože jeho uspořádání se řídí členěním knihy, má sice několik předností, ale tím zároveň i limitů. Neboť řada titulů je obecnějšího zaměření než jen k tomu či onomu pojmu nebo jevu, a tak je pro komplexnější poučení zase třeba trochu se porozhlédnout i po literatuře nejen k sousedním, ale i vzdálenějším kapitolám. Nicméně to není na čtenářovu škodu. Ale i tak si Isenmann musel stanovit limity. Městské monografie tu jsou uváděny toliko tehdy, když některé jejich pasáže mají komentovat či dokumentovat nějaký obecnější fenomén. Na případný odkaz na českou literaturu, ani na práce bohemikální, německy psané, jsem nenarazil. Stejně tak nikoliv – vzhledem ke koncepci knihy ovšem pochopitelně – ani soustavněji na městské listináře či jiné edice, pokud ovšem nebylo potřeba užít jich pro dokumentaci či ozejmění nějakého širšího fenoménu. Pro to jsou ale jiné pomůcky.

Už pouhá četba rozepsaného obsahu jednotlivých kapitol, a tím spíš pak četba samotného textu, dává pozornějšímu čtenáři mnoho impulzů a bylo by dobře uložit ji těm, kteří se staršími

městskými dějinami u nás zabývají, jako „povinnou“ četbu, či aspoň takovou, do níž by měli při své práci nahlížet. Lze tak uzavřít, že v Isenmannově knize máme k dispozici moderní „Handbuch“ typicky německého ražení, byt v hávu dvacátého prvního století.

Ivan Hlaváček

Markéta KRÍŽOVÁ

Otroctví v Novém světě od 15. do 19. století

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2013, 348 s., ISBN 978-80-7422-236-8.

Studium starších dějin Ameriky má v českém prostředí delší mezigenerační tradici a zároveň solidní zakotvení v současnosti. Ve vztahu ke koloniálním dějinám Severní Ameriky je reprezentuje především Svatava Raková, emeritní ředitelka Historického ústavu AV ČR, v sepětí s Jižní a Střední Amerikou pak zejména badatelé sdružení kolem Centra iberoamerických studií na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Tento výzkum obohatila novými tématy stále ještě mladá, avšak již dnes bohatou knižní bibliografií ozdobená docentka pražské filozofické fakulty Markéta Křížová. Od zájmu o předkolumbovské civilizace Aztéků a Inků, jimž věnovala dvě souhrnné publikace,¹ rozšířila spektrum na koloniální a moderní dějiny, zvláště na kontakty Evropanů s původními obyvateli západní polokoule, na katolické a protestantské misie² a na problematiku vnímání a interpretace otroctví.³ Její nejnovější monografie se již plně věnuje velkému tématu novověkého otroctví v Novém světě, tématu, které přesahuje rámec Ameriky a dotýká se prakticky všech velkých civilizací.

Markéta Křížová se odvážně chopila jednoho z nejkontroverznějších témat současné světové historiografie se záměrem „zdržet se morálního hodnocení otroctví z pozic dnešního pojetí lidských práv a lidské důstojnosti“ (s. 6). Celá monografie svědčí o tom, že přes obtížnost tématu skutečně usilovala o maximální dosažitelnou objektivitu. O jeho zvládnutí při obrovském počtu prací vydaných k dané problematice svědčí jasná koncepce, odrážející se v rozčlenění látky podle stěžejních otázek: srovnání antického a středověkého otroctví s otroctvím nově zavedeným na americkém kontinentu; jeho význam pro americké kolonie a pro západoevropské národy, které se podílely na kolonizaci; životní podmínky otroků v Americe; hmotné a mentální důsledky amerického otroctví pro Evropu a Afriku; obrat ve vztahu k tomuto sociálnímu, právnímu a morálnímu jevu v 19. století; důsledky otroctví pro tři kontinenty ležící při Atlantiku. Každému z uvedených témat věnovala samostatnou kapitolu, přičemž daleko největší prostor připadl vzniku a vývoji otroctví v raném novověku.

Autorka vychází z předpokladu, že „rozvoj otroctví ... vyústil v největší masovou migraci všech dob, která významně ovlivnila demografickou strukturu Afriky i Ameriky – vždyť třetina všech osob afrického původu dnes žije mimo černý kontinent“ (s. 5). To je závažné konstatová-

1 Markéta KRÍŽOVÁ, *Aztékové. Půvab a krutost indiánské civilizace*, Praha 2005; TÁŽ, *Inkové. Nej-mocnější indiánský stát*, Praha 2006.

2 Markéta KRÍŽOVÁ, *Ciudad ideal en el desierto. Proyectos misionales de la Compañía de Jesús y la Iglesia Morava en la América colonial*, Praha 2004; TÁŽ, *Ideální město v divočině. Misijní projekty Tovaryšstva Ježíšova a obnovené Jednoty bratrské v koloniální Americe*, Praha 2007.

3 Markéta KRÍŽOVÁ, „The strength and sinews of this western world...“ (*African slavery, American colonies and the effort for reform of European society in the Early Modern Era*), Praha 2008 (Ibero-Americana Pragensia, Supplementum 21/2007).

ní, které stanoví určitou maximu pro celé světové dějiny. Jeho druhá část je mimo pochybnost, zatímco první by si zasloužila podrobnější argumentaci. Abychom dospěli k tak dalekosáhlému závěru, museli bychom totiž porovnat populační sílu raně novověkého proudu otroků z Afriky do Ameriky přinejmenším s početností účastníků či obětí nucených migrací ve 20. století a pravděpodobně také s etnickými přesuny v Evropě na přelomu starověku a středověku. Je však otázka, zda k tomu máme dostatečné pramenné podklady a metodické nástroje. Domnívám se, že retrospektivní odvozování relativní velikosti migrace z dnešního počtu Afroameričanů není metodicky oprávněné. Přesto je jisté, že šlo o jednu z největších, dlouhodobě probíhajících migrací, která měla extrémně drsnou, ba tragickou podobu a dalekosáhlé důsledky.

Pod shrnujícím názvem Sociální smrt M. Křížová definuje otroctví jako „dědičné zbavení lidského jedince všech práv i možnosti rozhodovat o sobě samém“ (s. 8) a podrobně dokládá, že tento stav bezpráví provází lidstvo celými jeho dějinami. Argumentuje situací v antickém Řecku a Římě, v muslimských i křesťanských zemích středověku (včetně raného přemyslovského českého státu), přičemž výstižně charakterizuje právní a sociální status otroků v různých prostředích. Avšak touto explikací nutně relativizuje výše uvedenou definici, neboť právní postavení otroků nebylo vždy a všude stejné; M. Křížová naopak sama dokládá, že otrokům byla za určitých okolností přiznávána jistá práva, včetně podnikání a možnosti vykoupit si svobodu. K jisté standardizaci otroctví dospěli Evropané, konkrétně Portugalci, v 15. století, když při svých plavbách kolem pobřeží západní Afriky vstoupili do dávno předtím rozvinutého – vnitroafrického – obchodu s černými otroky jakožto běžným zbožím. Zásadní ekonomický význam oživeného otroctví se projevil teprve po roce 1470, kdy byli Portugalci a Španělé schopni otroky efektivně zaměstnat, a to v nově se prosazujícím odvětví, pěstování cukrové třtiny.

Raně novověká „renesance“ otrokářství byla podmíněna potřebou osídlit a hospodářsky využít obrovské prostory Nového světa. Platilo to o aktivitách provozovaných obyvateli iberských zemí, kde otroctví zůstávalo ve středověku okrajovou záležitostí, i o činnosti kolonistů původem z Anglie, Francie a Nizozemí, kde ve středověku institut otroka zanikl. Autorka znalecky osvětluje počáteční tápání ve vztahu kolonistů k indiánskému obyvatelstvu a odlišnosti v jednotlivých koloniálních impériích, jež postupně vedlo k tomu, že důsledně zotročování byli pouze Afričané, zakoupení a násilně dopravení do Ameriky. Ke specifikům raného nazírání na tuto problematiku patřilo přesvědčení těch, kteří odmítali zotročení Indiánů (včetně proslulého dominikána Bartolomé de las Casas), že nedostatek pracovních sil lze ku prospěchu Indiánů řešit právě dovozem Afričanů. M. Křížová se nespokojuje s popisem forem otroctví a dobových názorů, ale zachycuje rovněž proměny nazírání pozdější historiografie. V otázce nezotročování Indiánů již nepřikládá velkou váhu někdejší tvrzení o jejich menší pracovní odolnosti (při rýžování zlata, práci v dolech a na plantážích), nýbrž naopak snaze vybudovat jistou strukturu bezpečnosti v kolonizovaném prostředí. Zatímco Afričany vytržené z jejich původního území a rodinných vazeb bylo možno snáze ovládat, s Indiány znalými domácího prostředí bylo výhodnější spolupracovat a dopřát jim – zejména ve španělských koloniích – postavení svobodných poddaných Kastilské koruny.

Velkou pozornost věnuje autorka vztahům Afroameričanů k Indiánům (vznik složité strukturované společnosti míšenců s rozdílným právním postavením) a k bělochům, zvláště ke snaze převést otroky na křesťanskou víru. Zdůrazňuje jejich vstřícnost vůči iberskému katolicismu a schopnost vytvářet symbiózu křesťanských rituálů s tradičními africkými tanci a zpěvy. Oproti tomu ukazuje, že šíření nekatolických náboženství probíhalo v raném novověku s menší intenzitou (zesílilo pak v 19. století), takže iniciativy se ujímaly především menší církve jako metodisté, baptisté, presbyteriáni či Moravští bratři (jejich označování za „sekty“ na s. 149 nepo-

kládám ovšem za šťastné). Pozoruhodný je rovněž výklad o každodennosti otroků, jejich obranných strategiích, organizovaném odporu, útěcích a dokonce vedení války uprchlíků proti úřední a vojenské moci. Objektivitu výkladu potvrzuje skutečnost, že autorka neopomíjí ani téma tvrdé konkurence mezi Afroameričany a Indiány a vzájemné rasové předsudky mezi nimi, stejně jako tendence k pronikání míšenců do vyšších vrstev koloniální společnosti.

K otroctví ve španělských koloniích je soustředěna největší pozornost, ale samostatně podkapitoly jsou věnovány rovněž portugalským, francouzským, nizozemským, britským a dokonce dánským zámořským územím. Vytváří se tak prostor pro srovnání rozdílů v rámci impérií soupeřících evropských mocností (především zachycení právních a společenských specifik otroctví v britských koloniích) a pro vystižení podstatných společných stránek otroctví a obchodu s otroky. Centrální místo zaujímá výklad o zásadní otázce, totiž o úloze nuceného převážení Afričanů do Ameriky v rámci vytváření globálního námořního obchodu. Jde o schéma, v němž se propojily komplementární zájmy nabídky a poptávky tří či dokonce čtyř kontinentů. Jelikož Evropa neměla dostatek drahých kovů pro ražbu mincí a postrádala luxusní orientální zboží a protože její vlastní populační přebytky samy o sobě nestačily k zabezpečení dostatku pracovních sil v zámoří, uvedla do pohybu rozsáhlou transatlantickou směnu. Navázala při tom na dřívější tradice obchodu mezi třemi kontinenty Starého světa, z nichž Asie mohla poskytnout luxusní výrobky a Afrika některé suroviny a hlavně pracovní sílu v podobě černých otroků ze subsaharských oblastí. Kolonizací Ameriky se uzavřel kruh, neboť tam bylo možné získávat drahé kovy (roku 1545 bylo objeveno mimořádně vydatné naleziště – stříbrná hora v bolivijském Potosí) a postupně také stále více produktů plantážnického zemědělství, ale Amerika se stávala rovněž velkým odbytištěm evropských produktů.

Atlantický obchod se rozvinul díky plavbě námořních lodí mezi západní Afrikou, kde bylo možné nakoupit otroky, Amerikou, kde prodaní otroci pracovali na plantážích a v rudných dolech, dále západní Evropou, kam byly dováženy kromě jiných výrobků zlato a stříbro, a konečně jižní a jihovýchodní Asií, kde bylo možné výhodně – již bez nákladného arabského a tureckého zprostředkování – nakupovat luxusní zboží pro náročné evropské a bílé americké spotřebitele. Trojúhelníkový obchod měl mnoho variant a jeho náplň se měnila s tím, jak Evropa zvyšovala produkci řemeslného a manufakturního zboží. Tyto výrobky (vlněné a bavlněné látky, střelné zbraně a jiné kovové předměty, alkohol) byly vyváženy do západoafrických zemí a směňovány za otroky; ti byli přepraveni do Ameriky k prodeji na plantáže, načež po jejich vylodění bylo naloženo koloniální zboží a dodáno do Evropy. M. Křížová slovním výkladem i názornými mapkami dokumentuje, jak významnou součástí nového ekonomického řádu se stalo otroctví. Počet Afričanů násilně dopravených do Ameriky v letech 1500–1780 odhaduje na více než šest milionů; největší množství jich přicházelo na ostrovy v Karibském moři (tři miliony) a do portugalské Brazílie (dva miliony), méně již do španělských kolonií na kontinentu (700 tisíc) a do Severní Ameriky (350 tisíc). V průběhu 19. století se tento obchod ještě zintenzívnil a počet afrických otroků dopravených do Ameriky – především do tropických a subtropických regionů, včetně jižních oblastí Spojených států – přesáhl dalších pět milionů.

Nemůže být pochyb o tom, že nakládání s černými otroky bylo kruté a že jejich vývozem za Atlantik utrpěla Afrika vážné demografické ztráty, ačkoli tamní podílníci na obchodu s lidmi značně bohatli. V kontextu raného novověku vypadala ovšem situace jinak, než jak se jeví v době prosycené programovým nebo alespoň deklaratorním prosazováním lidských práv. Lov na Afričany, budoucí otroky, prováděli samotní Afričané, lokální vládcí a obchodníci, od nichž tyto pracovní síly nekupovali pouze Evropané, ale miliony otroků byly v téže době prodávány také do východních (muslimských) oblastí nebo zůstaly africkým otrokářům. Šlo o systém, který by se

byl s vysokou pravděpodobností uplatnil, zřejmě v poněkud menší míře, i kdyby se na něm nepodíleli evropští obchodníci. Rovněž brutální zacházení s otroky nebylo zcela nepodobné nakládání s východoevropskými nevolníky či s ruskými mužiky, být formálně obdařenými odlišným právním statutem, v době sociálních krizí a válek či kupříkladu při stavbě nové ruské metropole Petrohradu na počátku 18. století. K této historicky a historiograficky, dnes navíc i politicky komplikované otázce zaujímá M. Křížová vyvážené stanovisko, že „obchod s otroky byl jen jednou z mnoha podob komplikovaného zapojení Afriky do atlantického systému, v němž se nepřesouvali jen lidé, zboží a kapitál, ale také nemoci nebo kulturní výtopy“ (s. 183–184).

Mimořádnou schopnost analyzovat, shrnout a vyhodnotit protichůdné názory řady autorů na otroctví prokázala M. Křížová také ve výkladu o abolicionistickém hnutí, které od poloviny 18. století odmítalo samotnou instituci otroctví a usilovalo o jeho odstranění. Autorka shromáždila argumenty hospodářské, právní, morální a náboženské, jež se tehdy ozývaly z různých stran a jež vystupují také v diskusi moderních historiků. Aniž by živila iluzi, že hlavní pohnutkou byl soucit svobodných lidí se zotročenými, připustila význam náboženské (zejména kvakerské) argumentace, stejně jako důraz nastupujícího liberálního kapitalismu na vyšší efektivnost svobodné pracovní síly. Připomněla rovněž obavy z nebezpečí narůstající disproporce mezi černou a bílou populací Ameriky, které sdílel také Benjamin Franklin, stejně jako obavy, že otrokářská práce poškozují řemesla a ubírá pracovní příležitosti pro bělošské obyvatelstvo.

Multikauzální argumentace M. Křížové neopomenula ani provozní komplikace obchodu s otroky v době sedmileté války a zvláště černošská povstání ve francouzských a španělských koloniích po roce 1760, kdy se jejich vůdci začali hlásit o přirozené právo na svobodu. Významným argumentem se stalo povstání otroků ve francouzské kolonii Saint Domingue roku 1791, ovlivněné ideály francouzské revoluce, a poté ustavení nezávislé černošské republiky Haiti roku 1804. Živé vylíčení této události, která ovlivnila nejen počátek dekolonizace ve Střední a Jižní Americe, ale i destabilizaci otrokářského systému, patří mezi literárně nejpůsobivější části recenzované knihy.

Závěrečné oddíly monografie jsou věnovány epilogu éry otroctví v 19. století na příkladu USA, Kuby a Brazílie a celkovému zhodnocení tohoto fenoménu světových dějin z hlediska společenského, hospodářského, kulturního i náboženského dědictví, které po sobě zanechalo jak v metropolích, tak v někdejších koloniích. Autorka se zamýšlí nad otázkou historické „viny“ a nad aktuálními úvahami o „odškodnění“, ale stejně jako v celé knize, zachovává i zde strážlivý nadhled. Neboť u jevu tak mnohotvárného nemají jednoduché odpovědi – alespoň při vědecké interpretaci – místa. Uvážíme-li tvrdost dějin raného novověku, obtíže přežití v podmínkách tehdejší převážně nedostatkové ekonomiky, drsnost života neprivilegovaných vrstev i v Evropě 16.–18. století (bez ohledu na jiný právní status v porovnání s afroamerickými otroky), ale také způsob kořistění otrokářů nejen v evropských a amerických, ale i v afrických a asijských zemích, pak je hledání těch, kdo primárně způsobili tragiku dějin, skutečně sisyfovskou prací. Právě na této tematice se jasně ukazuje, že historiografie není a ani nemůže být soudcem, nýbrž jen zdrženlivým interpretem minulých dějů.

Autorka podává neobyčejně komplexní výklad, který se vyznačuje dynamickým záběrem přes čtyři staletí novověku a srovnáváním poměrů v několika rozdílně spravovaných koloniálních říších. Do historického výkladu vnáší aspekty sociální, ekonomické, právní a kulturní, navíc využívá svou kompetenci etnologickou a lingvistickou. Vysoké ocenění si zaslouží jak zaznamenání historiografických sporů o problematice otroctví, tak i uvážlivý přístup k vyroceným názorům literatury. Interpretace je založena na důkladné znalosti zahraniční historiografie, z níž podává tematicky utříděná bibliografie solidní výběr. Při jednoznačném zaměření na literaturu v západoevropských jazycích se nabízí otázka, zda například u výkladu o otroctví a ne-

volnictví v Rusku se má český autor spokojit pouze s americkou monografií (s. 31, 307), či zda by neměl nahlédnout také do ruského dějepiscectví. Autorka samozřejmě přihlédla i k nepočetným českým pracím; ocenit je třeba dobrou orientaci v české medievistické literatuře, věnované raně středověkému otroctví ve střední Evropě.

Kniha je opatřena „výběrovým“ rejstříkem, což lze přijmout u věcných hesel, ale výběrovost u zeměpisných názvů a osobních jmen je vždy problematická. Dobře volené ilustrace přinášejí cenné ikonografické prameny, které jsou však reprodukovány v rozdílné kvalitě; v krajním případě tak, že jen popis objasní, nač se vlastně díváme (s. 174). Náročnějšího čtenáře sotva uspokojí charakteristiky typu „Otroci na lodi (dobové vyobrazení)“, které zcela rezignují na bližší určení časové a prostorové proveniencí. Naproti tomu hodnotným protějškem textu jsou tematické mapky. Pochvalu si zaslouží rovněž typografické rozlišení různých vrstev textu, zejména vyčlenění věcných vysvětlivek a delších ilustrativních citací. Díky nápaditému ztvárnění vznikla kniha velmi přehledná a příjemná ke čtení.

Monografie Markéty Křížové je napsána v duchu humanistického výroku Alexandra von Humboldta z počátku 19. století, že „otroctví je bezpochyby nejstrašnějším zlem, jaké kdy lidstvo postihlo“. Základní předností autorčina výkladu je skutečnost, že se snaží důsledně interpretovat tento jev v dobových souvislostech a nedává se strhnout rozpornými politickými stanovisky naší doby. Ostatně bere v úvahu i odmítavý postoj středoevropské a zvláště české společnosti v první polovině 19. století k americkému otroctví. Tato publikace dokládá, že se mladší generace českých historiků s úspěchem pouští do řešení velkých problémů světových dějin a že vykazuje schopnost zvládnout je na solidní úrovni. Důstojně tak vstupuje do mezinárodní diskuse o dějinných kořenech a perspektivách civilizací. Ze středoevropského prostoru, který zpravidla tvořil (semi)periferii evropské civilizace a koloniálních výbojů ani obchodu s otroky se nikdy neúčastnil, dokáže k nim zaujmout nestranné stanovisko. Práce M. Křížové, podobně jako nedávno vydané knihy, redigované archeologem Miroslavem Bártou a historikem obecných dějin Martinem Kovářem,⁴ je dobrým příslibem do budoucnosti.

Jaroslav Pánek

Ronald G. ASCH – Václav BŮŽEK – Volker TRUGENBERGER (Hg.)
Adel in Südwestdeutschland und Böhmen 1450–1850
Stuttgart, W. Kohlhammer Verlag 2013, 318 s., ISBN 978-3-17-023030-9.

V uplynulých desetiletích si česká historiografie raného novověku postupně zvyká na to, že české dějiny nelze zkoumat pouze v rámci omezeného území dnešní České republiky, ale že je potřeba zvolit širší pohled zaměřený na území habsburské monarchie, jíž byly české země ve sledovaném období nedílnou součástí. Ačkoli je daný fakt nejzřetelnější těm, kteří se věnují dějinám šlechty, která mnohdy žila skutečně kosmopolitním způsobem života, lze pozorovat, že podobný středoevropský záběr sluší i náboženským dějinám, dějinám měst či dokonce venkova. Recenzovaná práce však jde ve svém tématu ještě dále.

Zatímco sledování české šlechty 16. až 18. století v souvislosti se šlechtou rakouskou či uherskou má svůj reálný politický základ, kterým je existence postupně se integrující habsburské monarchie, v případě české šlechty a šlechty z oblasti jihozápadního Německa se jedná o kom-

⁴ Miroslav BÁRTA, Martin KOVÁŘ a kol., *Kolaps a regenerace. Cesty civilizací a kultur*, Praha 2011; TÍŽ, *Civilizace a dějiny. Historie světa pohledem dvaceti českých vědců*, Praha 2013.

paraci dvou státoprávně i sociálně odlišných prostorů. Recenzovaný sborník potom dokazuje, že tato komparace není samoučelná a že může naopak prozradit mnohé o obou sledovaných oblastech. Bohužel v něm chybí studie, jež by uvedla čtenáře do základní státoprávní situace obou oblastí, aby došlo k ujasnění rámce, na němž může další komparace probíhat. Bází pro srovnávání totiž musí být společné rysy. Na jedné straně stojí Čechy, kompaktní území začleněné do většího celku habsburské monarchie, na straně druhé potom dosti volně pojatý prostor mezi Arlbergem a Horním Rýnem, zhruba totožný s dnešní spolkovou zemí Bádensko-Württembersko. Ve sledovaném období se přitom jednalo o část Svaté říše římské, kde se nacházela změt nejrozličnějších větších či menších knížectví, vévodství, říšských opatství a proboštví. Homogenitě bránily i porůznu roztroušené rytířské, říšsky bezprostřední statky a svobodné enklávy, například území říšských měst (od malého Biberachu an der Riß až po významný Augšpurk). Čechy a jihozápadní Německo však měly v raném novověku daleko více společného, než by se mohlo na první pohled zdát.

Jedním ze společných bodů je vznik dvorů jako gravitačních center pro bližší či vzdálenější okolí. V podunajské monarchii nacházíme dominantní postavení habsburských dvorů v Praze, Innsbrucku, Štýrském Hradci a zejména ve Vídni, v jihozápadním Německu potom ve württemberském Stuttgartu (od roku 1718 v Ludwigsburgu), falckém Heidelbergu (od 1720 v Mannheimu) či v bádenských rezidencích Karlsruhe nebo Rastatt. Kurt Andermann ve svém příspěvku dokázal, že ačkoli zde chyběl na rozdíl od českých zemí jednoznačný hegemon, prostředky, jimiž se pokoušeli místní vládcí přilákat na svůj dvůr okolní šlechtice, byly velmi podobné. Přitom platilo, že čím bohatší a mocnější rodiny byly, tím více se snažily distancovat od okolí a dokazovat svou jedinečnost, tedy bránit se integraci. Aby odolaly svým mocnějším sousedům, začaly jihoněmecké šlechtické rody hledat uplatnění v bavorských službách nebo dokonce až ve Vídni. Jak bavorský vévoda/kurfirť, tak i císař je potom zpětně využívali pro prosazování svých zájmů v dezintegrované oblasti jihozápadního Německa.¹ Takto se ve středoevropském prostoru objevují původně říšští Schwarzenberkové, u nichž se nové zakotvení v jižních Čechách projevilo mimo jiné i změnou strategie při výběru partnerů pro mužské i ženské členy rodu zhruba od druhé poloviny 17. století (dále příspěvek Rostislava Smíška). Poněkud složitější pak byla cesta Fürstenberků, kteří dlouho lavírovali mezi loajalitou Habsburkům a vstupem do francouzských služeb. Přesto i oni nakonec přesunuli (byť ne tak výrazně jako Schwarzenberkové) své aktivity do habsburských dědičných zemí a získali zde významná panství (Weitra, Křivoklát). Tímto směrem se ubírá příspěvek Estebana Maueraera, jenž – podobně jako Rostislav Smíšek – vychází z obsáhlé, již publikované monografie.²

Jak Čechy, tak i jihozápadní Německo byly oblasti ve výsledku katolické, byť jejich cesta k monokonfessionalitě nebyla jednoduchá. Peripetie tohoto procesu se snaží popsat na českém prostředí Josef Hrdlička, a to na příkladu šlechtické konfessionalizace v době těsně před českým stavovským povstáním; vychází přitom zejména z představy Thomase Winkelbauera, jenž zdůraznil oproti státní konfessionalizaci náboženskou unifikaci na úrovni jednotlivých panství.³

1 Srov. Volker PRESS, *Patronat und Klientel im Heiligen Römischen Reich*, in: Antoni Mączak (ed.), *Klientensysteme im Europa der frühen Neuzeit*, München 1988, s. 19–46.

2 Srov. Esteban MAUERER, *Südwestdeutscher Reichsadel im 17. und 18. Jahrhundert. Geld, Reputation, Karriere: Das Haus Fürstenberg*, Göttingen 2001; Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009.

3 Srov. Thomas WINKELBAUER, *Grundherrschaft, Sozialdisziplinierung und Konfessionalisierung in Böhmen, Mähren und Österreich unter der Enns im 16. und 17. Jahrhundert*, in: Joachim Bahlcke – Arno Strohmeyer (edd.), *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*, Stuttgart 1999, s. 307–338.

Hrdličkovým protějškem je Dietmar Schiersner, který sledoval zápas mezi luteránstvím a katolicstvím v průběhu 16. století v jihozápadním Německu jak v prostředí velkých říšských měst, tak i u říšsky bezprostředních šlechticů, jako byli konfesijně rozdělení Fürstenberkové nebo Pappenheimové. Schiersner si všimá zejména problematiky konverzí, při čemž naráží na funkci habsburské přítomnosti v prostoru jihozápadního Německa. Právě Habsburkové motivovali četné šlechtice k opuštění protestantismu, který byl po roce 1620 neslučitelný se službou u jejich dvora.⁴ Nezanedbatelnou roli přitom hráli v daném prostoru i bavorsští vévodové/kurfiršti, augšpurští Fuggerové a také nejrůznější instituce říšské církve. Konverze však měla podle Schiersnera nejen bezprostřední politický význam, ale do budoucna ovlivňovala vzpomínkovou kulturu šlechty, což dokládá případem konverze k protestantismu kolínského arcibiskupa Gebharda Truchseße von Waldburg, jenž se stal v tradici přísně katolické rodiny černou ovčí.

Konfesionalita ovlivňovala možnosti uplatnění jednotlivých šlechticů, v Čechách i v jihozápadním Německu se stala příslušnost ke katolicismu základem pro dvorskou kariéru, jak dokládá Pavel Marek na příkladě Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Dietmar Schiersner u členů švábského kolegia. Ti mohli podobně jako česká šlechta umísťovat navíc své potomky v bohatých říšských kláštorech nebo dokonce v kapitulách či dámských konventech (*Damenstifte*). Při obsazování těchto lukrativních míst byly často využívány podobné nástroje jako při obsazování dvorských funkcí (rodinné, patronátně-klientelní sítě apod.). Na tento fakt upozornila již dříve Sylvia Schrautová, která studovala katolický rod Schönbornů⁵ a nyní přispěla do recenzovaného sborníku statí o výchově šlechtických dívek a jejich významu při budování společenských sítí.

Pokud dokážeme v oblasti konfesí či šlechtických kariér nalézt mnoho styčných bodů mezi Čechy a jihozápadním Německem, pak to neplatí v hospodářství. Například k bohatým říšským městům, jejichž vzor lze vidět v Augšpurku 16. století, nenacházíme v české raně novověké ekonomice žádný ekvivalent. Bylo by však zajímavé sledovat hospodářskou situaci vybraného jihoněmeckého panství v období po třicetileté válce podobně, jako to učinila Marie Ryantová v případě lobkovického Vysokého Chlumce. Přesto i v otázce hospodářství můžeme nalézt zajímavé souvislosti mezi střední Evropou a jihozápadním Německem. Je jím například rychlý vzestup rodu Palmů, pocházejícího z města Esslingen nedaleko Stuttgartu. Gert Kollmer von Oheimb-Loup sleduje ve svém příspěvku zejména kariéru Johanna Davida von Palm a vytváření mezinárodní obchodní sítě s napojením na císařskou politiku.⁶ Bohužel svůj výklad končí v roce 1767, tedy prodejem rodinné firmy, který dokončil přeměnu Palmů z měšťanů ve šlechtice, souvislosti s českými zeměmi mu proto unikají.

Kollmerův článek nicméně patří k nejpodnětějšími v celém recenzovaném díle, protože se nesoustředí jen na popis sociálního vzestupu jednoho rodu, ale zároveň uvádí cenné metodologické podněty k dalšímu studiu šlechtického finančního podnikání v rámci habsburské monarchie 18. století. Tím upozorňuje na jedno z bílých míst nejen české, ale i německojazyčné

4 Zde se jedná o poměrně složitou otázku, která by si v uvedeném sborníku zasloužila jistě samostatný příspěvek. Nejnověji k tomu Arndt SCHREIBER, *Adeliger Habitus und konfessionelle Identität. Die protestantischen Herren und Ritter in den österreichischen Erblanden nach 1620*, Wien-München 2013, zejména s. 102–122.

5 Srov. Sylvia SCHRAUT, *Das Haus Schönborn. Eine Familienbiographie katholischer Reichsadel 1640–1840*, Paderborn-München-Wien-Zürich 2005.

6 Také on zde vychází ze své starší práce – srov. Gerd KOLLMER, *Die Familie Palm. Soziale Mobilität in ständischer Gesellschaft*, Ostfildern 1983.

historiografie, která většinu své energie věnovala v oblasti dějin finančnictví dosud především 16. století, označenému Richardem Ehrenbergem za „čas Fuggerů“.⁷

Právě mentalitní i politické změny v kontextu šlechtické společnosti 18. století představují poslední velké téma recenzovaného sborníku. Obsáhlý příspěvek Michaela Strauße se snaží zmapovat zavádění osvěcenských reforem na území Předních Rakous⁸. V centru jeho pozornosti jsou pokusy o rovné zdanění rustikálu a dominikálu během vlády Marie Terezie, a to na půdorysu správních reforem (oddělení Předních Rakous od Tyrolska v roce 1753) a napětí uvnitř stavovské společnosti tvořené na daném území preláty, rytíři a městy. Strauß se snažil zasadit celou problematiku do současné historiografické diskuse nad povahou vztahu mezi panovníkem a šlechtou.⁹ Výsledky této debaty, která zatím není ani zdaleka u konce, se často snaží změnit nebo alespoň zmírnit ustálenou představu o apriorním odporu šlechty proti osvěcenským reformám. Do toho, co se původně může jevit jako zásadový odpor vůči novinkám, se mohou promítat osobní antipatie (jak ukazuje Strauß na konfliktu mezi daňovým komisařem Schauenburkem a prezidentem rytířského stavu Sickingen-Hohenburkem), konkurence jednotlivých stavů nebo dokonce obava z pokračování starších způsobů zdanění, které byly i pro jednotlivce z řad šlechty v mnohém značně nevýhodné. Historik zabývající se především střední Evropou se v případě Straußovy studie dostává do zcela odlišného prostředí stavovské společnosti, v níž de facto chybí stav vysoké aristokracie a až na výjimky se v tomto případě nesetkáváme ani s jedinci, kteří by mohli vykonávat díky své přítomnosti u dvora funkci zástupce dané země, tedy Předních Rakous, v orgánech centrální správy. Tím získává problematika šlechtického (ne)přijetí osvěcenských reforem zcela nový náboj a význam.

Do ještě nižších pater šlechtické společnosti vkročil se svou studií Ewald Frie, zaměřující se na strategii přežití té nejchudší pruské šlechty na příkladu rodiny von Mörner. Přes poměrně široké časové vymezení recenzovaného sborníku se však nemůže čtenář ubránit dojmu, že autor poněkud vybočil nejen z chronologického, ale zejména geografického horizontu, do něhož jsou zasazeny ostatní pojednávající studie. Byť se snaží na konci svého textu o komparaci s württemberským prostředím, vychází specifika pruské aristokracie najevo více než zřetelně stejně jako odlišnost vývoje německé šlechty před a po roce 1800. Také souvislost studie Ivo Cermana s celkovou koncepcí recenzovaného sborníku je poměrně nejasná. Cerman se snaží v zajímavém textu přispět k poznání francouzské literatury pěstované mimo území Francie v druhé polovině 18. století a vybírá si pro sondu přítele Giacoma Casanovy, hraběte Maxmiliána Josefa z Lamberka. Popis života a díla tohoto šlechtice přitom doplňuje poznámkami o postavení experimentálního románu v osvěcenské literatuře a úvahami o vlivu některých anglických autorů na něj (L. Stone). Tím se snaží rekonstruovat prostředí, v němž Lamberk tvořil a které mohlo ovlivnit jeho literární styl.

Jakýsi rámeček celého recenzovaného sborníku představují úvodní studie Ronalda G. Asche a závěrečná studie Václava Bůžka, doplněné zamyšlením z pera Antona Schindlinga. Aschova

7 Richard EHRENBURG, *Das Zeitalter der Fugger. Geldkapital und Creditverkehr im 16. Jahrhundert*, I–II, Jena 1896.

8 Přední Rakousy (něm. Vorderösterreich), starším označením Rakouské předzemě (něm. Vorlande), bylo zcela nekompaktní území, dnes zejména v jižní části spolkové země Baden-Württemberg. Jedná se o komplex panství vázaných často od vrcholného středověku nejrůznějším způsobem k rakouským Habsburkům. Mezi nejvýznamnější z nich patřilo Breisgau nebo město Konstanz (Kostnice).

9 Z novějších prací zejména Gerhard AMMERER – William D. GODSEY – Martin SCHEUTZ – Peter URBANITSCH – Albert Stefan WEIß (edd.), *Bündnispartner und Konkurrenten der Landesfürsten? Die Stände in der Habsburgermonarchie*, Wien-München 2007. Také Joachim BAHLCKE, *Landesherrschaft, Territorium und Staat in der Frühen Neuzeit*, München 2012.

a Bůžkova stať vycházejí z konkrétní situace šlechty na určitém území (Svatá říše římská, české země) a plynule přecházejí do metodologických úvah na základě přehledu nejnovějšího bádání o ní. Aschův geografický záběr je přitom větší a vývoj na dnešním německém území konfrontuje s okolní Evropou, především pak s Francií, přičemž stranou nezůstává ani zásadní otázka, zda existovala nějaká (celo)evropská šlechta, resp. společné rysy aristokracie, které by umožnily její obecnou definici. V případě Bůžkovy studie pak jde primárně o představení české problematiky odbornému evropskému (německojazyčnému) publiku s upozorněním na aktuální, v české historiografii studovaná témata a posuny akcentů – směrem ke kulturním dějinám a na časové ose směrem k osvícenství.

Základem pro recenzovaný sborník bylo česko-německé jednání v jihoněmeckém městě Sigmaringen v květnu 2010. Jeho cílem byla nejen komparace dvou oblastí, jejichž podobnosti představovaly ve sledovaném období bázi pro společné dějiny, ale také prohloubení vědecké spolupráce, prezentace výsledků českých historiků a jejich německých kolegů. Z německé strany se na projektu podílela Kommission für geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg, Universität Freiburg, Landesarchiv Baden-Württemberg, z české strany se jednalo o pracovníky Historického ústavu Jihočeské univerzity. Do budoucna si lze jen přát pokračování a případné rozšíření této spolupráce, která přináší cenné plody, jež pomohou nejen objevení nových perspektiv studia šlechty v raném novověku na území Čech a jihozápadního Německa, ale stanou se významným příspěvkem do celoevropské diskuse nad povahou (nejen vyšší) šlechty jako specifické sociální skupiny, jež prokázala v dějinách starého kontinentu neobyčejnou houževnatost a po staletí zůstávala na výsluní politického, sociálního i kulturního života.

Jiří Hrbek

Jaroslav DIBELKA

Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a cizoložství.

Panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století

(= Monographia historica, Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis, sv. 12),

České Budějovice, Jihočeská univerzita 2012, 262 s., ISBN 978-80-7394-3639.

Recenzovaná práce je založena na podrobném rozboru pramenů patrimoniální správy, zejména trestněprávních dokumentů, z panství Třeboň ze 17. a 18. století. Autor se zaměřuje na případy smilstva a cizoložství. Tematizací těchto jevů (zejména zkoumáním otázky „obránných strategií“ osob, obviněných ze smilstva a cizoložství před soudem) navazuje na badatelské postupy historicko-antropologické literatury. Kromě precizních rozborů pramenných textů obsahuje jeho práce i bohatý rozbor dosavadní (české a ze zahraniční především německojazyčné) literatury, věnované dějinám venkovského obyvatelstva, poddanství a lidové kultury v raném novověku, opět mj. se zaměřením na literaturu uplatňující antropologická hlediska (s. 6–56).

Z témat, která jsou dnes relevantní v historické antropologii či v rámci tzv. *New Cultural History*, pak autor věnuje pozornost především otázce počestnosti a cti ve spojitosti se „zmrháním“ panen (s. 80–93), dále způsobu obhajoby těch venkovanů, kteří byli obviněni ze smilstva (s. 94–125) a cizoložství (s. 126–135), jakož i problematice veřejné kontroly jedince venkovskou societou (s. 136–157). Práce je nesporně cenná, a to jak pramennými analýzami, tak způsobem kladení otázek. To, že s ní budu v následujícím textu spíše diskutovat, nemá být v žádném případě chápáno jako snaha o snižování její kvality.

Kromě „obránných strategií“ (k tomuto pojmu ještě viz níže) a kromě omluv a zdůvodňování smilstev a cizoložství argumenty, které lze vesměs očekávat (muž se vymlouvá na opilost, na svůdné chování ženy, oproti tomu žena na násilnost muže), narazíme v Dibelkou shromážděných případech i na některé další zajímavé okolnosti. Lze za ně považovat kupříkladu poměrně vysoký počet případů cizoložství oproti méně častému smilstvu (s. 126). Pokud jde o pohlavní styk hospodářů s jejich děvečkami, „poněkud překvapivým se ukázalo zjištění, že i v těchto případech byl jako prostředek, jak přimět ženu k povolnosti, často užíván od ženatých mužů slib manželství“ (s. 161). Mělo to svoji logiku snad v případech, kdy byla hospodyně již stará a nemocná (s. 127).

Někdy se ovšem v pramenech setkáme s takovou obhajobou cizoložství, kterou bychom očekávali spíše v romantické beletrii. Dokladem případů cizoložných párů, „které svoji lásku netajily“ (s. 129), může být výpověď z roku 1688: „Na dobré mé svědomí беру, když jsem té osoby neviděl, byl jsem na myslí všecken jako zmámený, a když jsem ji spatřil, hned nějak jako přinuceně jsem ji milovati a s ní nepořádně tělesně zhřešiti musil“ (s. 129). „Pokud však svobodná žena v cizoložném vztahu otěhotněla, čekalo ji do budoucna mnoho problémů. Samotné obvinění z cizoložství bylo totiž mnohem vážnější než obvinění ze smilstva, a tak ženy leckdy podlehly nátlaku svých ženatých partnerů či jejich blízkých a použily obranné strategie, které jim byly v podstatě vnuceny. Jednou z nich byl odchod gravidní ženy na jiné panství, kde jí byla často slíbena hmotná podpora výměnou za to, že neprozradí pravé jméno otce dítěte“ (s. 129–130).

Pozornost pak zasluhují případy cizoložství vdaných žen, které, jak uvádějí, buď neměly dlouhodobě manžela doma, nebo byl jejich muž násilný (s. 132 a 161–162). Tyto případy cizoložství vdaných žen, i skutečnost, že v případě návratu partnerů k sobě převažovala tendence cizoložství příliš nezveřejňovat (s. 133–135), mohou být zajímavé v souvislosti s úvahami Norberta Eliase z roku 1985 o emancipaci žen. Podle jeho – některé dnešní badatele a badatelky dráždícího – názoru začala ženská emancipace již v 17. století. Jejím symptomem měla být podle Eliase jakási rovnocennost mužské i ženské nevěry.¹ Eliasovy teze zde sice nemohou vystupovat jako prostředek nesporného výkladu uvedených jevů, přece však mohou posloužit jako výkladový model, který lze aplikovat mj. i na Dibelkova zjištění, a to přinejmenším jako možný zdroj interpretačních nápadů.

Jaroslav Dibelka v závěru studie říká: „Při práci s trestně právními prameny bylo v této rozpravě, v českém prostředí poměrně nově, využito především historickoantropologické metodologie“, kterou spojuje s „vlastním cílem práce“, jímž „bylo přiblížit se prostřednictvím jimi [tj. studovanými aktéry – J. H.] užívaných obranných strategií k obecným vzorcům chování a jednání soudobých venkovanů a pokusit se o nahlédnutí do jejich myšlenkového světa“ (s. 158). Souvisí s tím i to, že „v centru zájmu práce se ocitli konkrétní lidé“. Aniž bych chtěl jakkoli snižovat nesporný přínos recenzované práce, dovolil bych si v tomto bodě s autorem do určité míry polemizovat:

Předně: existuje (a) vůbec něco jako „historickoantropologická metodologie“? K „historické antropologii“ se sice za uplynulé přinejmenším čtvrtstoletí přihlašují mnozí badatelé, avšak

1 Norbert ELIAS, *O procesu civilizace*, I. Sociogenetické a psychogenetické studie. Proměny chování světských horních vrstev na Západě, Praha 2006, s. 258–259. Podle Eliase je v „absolutisticko-dvorské společnosti“ 17. a 18. století „poprvé téměř úplně zrušeno panství mužů nad ženami. Sociální síla ženy je zde přibližně stejně velká jako sociální síla muže“. Argumentuje tím, že ženy ve velmi vysoké míře spoluurčují společenské mínění, a zároveň i tím, že jako „společensky legitimní“ se jeví „také mimomanželské vztahy žen“. Mluví v této souvislosti přímo o „první emancipaci žen“. Rovnost se mimo jiné projevuje i tím, že manžel od manželky „očekává [...] stejné sebeomezování, stejnou sebekázeň, jakou ukládá sám sobě“.

spíš než jasně definovaný obor s relativně přesně danou sadou uplatňovaných metod jí míní určité badatelské směřování, spojené se specifickým (rovněž ale ne přesně ohraničeným) způsobem kladení otázek. Řekněme, že historická antropologie představuje určité paradigma. Avšak je těžké chtít identifikovat její specifickou metodologii. Ukáže se to kupříkladu při porovnání historické antropologie s „historickou demografií“, která je metodologicky mnohem zřetelněji definovatelná (zmínku o ní nečiním náhodou, ještě se k ní vrátím níže). To, jak Dibelka charakterizuje svůj historickoantropologický badatelský zájem, koresponduje nemalou měrou s tím, jak historickou antropologii definuje Rebekka Habermas a Nils Minkmar, na které autor v recenzované práci také odkazuje (s. 175).

Tito badatelé soudí, že přes mnohost a různost způsobů vymezení historické antropologie, lze najít alespoň tři základní společné rysy takto zaměřeného dějezpytného snažení: 1) Zaměření pozornosti k rekonstrukci sociálních praktik a každodenních zkušeností lidí studované doby a kultury; 2) snaha rekonstruovat pohled jednáících osob (*native's point of view*). Nejedná se o empatii, nýbrž o snahu pochopit „zkušenost druhých lidí v kontextu jejich vlastních idejí“ (jak formulují Habermas a Minkmar s odkazem na Clifforda Geertze). Konečně 3) za společný rys prací tak či onak příslušných k historické antropologii tito autoři považují aplikaci „zhuštěného popisu“ (*thick description*). Habermas a Minkmar představují zhuštěný popis jako přístup k cizí (či minulé) kultuře, při kterém se můžeme díky podrobnému a jemnému popisu průběhu sociálních jednání (a díky dotazování se aktérů, resp. historických pramenů, na „smysl“ těchto jednání) vyvarovat toho, abychom do studované kultury mimoděk vnášeli měřítko naší kultury jako např. „důležité“, „podružné“. Zhuštěný popis má podle nich, na rozdíl od historické hermeneutiky, nadto *a priori* vyloučit „všechny morální a emotivní spojitosti s lidmi z jiné kultury“.²

Přijmeme-li tuto charakteristiku historické antropologie, je na místě otázka (b), zda Jaroslav Dibelka vskutku postupuje tímto metodickým způsobem. Dodávám však hned, že nejde jen o něj, nýbrž o to, zda takto opravdu postupují autoři nejedné z prací, které se hlásí k historické antropologii. Poznámky, které budou následovat, by totiž bylo možno vyslovit i k mnoha dalším studiím.³

Autor recenzované práce říká, že provedl „dvojnásobnou analýzu, která se ptala nejdříve po struktuře textu a potom po obsahovém významu jednotlivých slov“ (s. 158). Existuje však rozdíl mezi „textem“ a „texturou jednání“, jak upozorňuje kupříkladu Paul Ricoeur v diskusi s etnografií.⁴ Případně zde existuje distinkce mezi diskursivními praktikami a praktikami sociálními, s níž pracuje v textech svého genealogického období Michel Foucault, na něhož ostatně Dibelka odkazuje (s. 161). Abychom ovšem na půdě historické antropologie nějak substituovali

2 Rebekka HABERMAS – Nils MINKMAR (Hrsg.), *Das Schwein des Häuptlings. Sechs Aufsätze zur Historische Anthropologie*, Berlin 1992, s. 13–15.

3 Srov. např. studie: Ulrike GLEIXNER, *Pietismus und Bürgertum. Eine historische Anthropologie der Frömmigkeit*, Göttingen 2005. Autorka této práce se přímo v jejím názvu přihlašuje k historické antropologii. Vlastním jádrem jejího zkoumání je diskursivní analýza autobiografického deníkového psaní württemberských pietistů. Práce přináší zajisté velmi cenná zjištění, nemá však povahu badatelského zkoumání celého „kulturního pole“ tak, jak by tomu mělo být, pokud bychom za historickou antropologii považovali uplatnění postupů analogických Geertzovu zhuštěnému popisu a zúčastněnému pozorování. K této problematice srov. též: Martin NODL, *Mikrohistorie a historická antropologie*, Dějiny – teorie – kritika, č. 1, 2004, s. 237–252. Přísnosně pro diskuse o historické antropologii mohou být také diskuse, které se odehrávají v rámci sociokulturní antropologie. Srov. např.: Zdeněk R. NEŠPOR – Marek JAKOUBEK, *Co je a co není kulturní/sociální antropologie? Námět k diskusi*, Český lid 91, 2004, č. 1, s. 53–79.

4 Paul RICOEUR, *Čas a vyprávění*, I. Zápletka a historické vyprávění, Praha 2000, s. 96–97.

nemožnost vstoupit do terénu a být přímo účastní v „kulturním poli“, musíme vedle našeho zájmu o diskursivní, ikonografické či statistické „stopy“, které poskytuje textová rovina (a roviny jí analogické), učinit pokus proniknout pomocí těchto „stop“ k „textuře jednání“, resp. ke smýšlení a zkušenostem aktérů.

Posuzujeme-li tedy „obrné strategie“, musíme nutně rozlišovat mezi takovými, které mají diskursivní (či rétorickou) povahu, a těmi, které by bylo možné považovat za strategie s povahou sociálních praktik či sociálního jednání (sňatek, útěk z panství apod.). Pokud tedy jde o prvou rovinu (strategie diskursivní), platí, že „z desítek protokolů vystupovali stále stejní nebo velmi si navzájem podobní muži a ženy“ (s. 158). Pokud jde o strategie skutečně vstupující do roviny sociálních chování a do jednání aktérů, je situace, jak ostatně autor recenzované práce bohatě dokládá, nesrovnatelně složitější. Zejména v rámci této vrstvy lze proto klást i otázky, vůči komu to vlastně byly obranné strategie zaujímaný: Vůči vrchnosti? Vůči venkovské komunitě? Vůči rodičům? A jak vlastně byly tyto strategie úspěšné?

Nebylo by patrně bez zajímavosti, zkoumat s cílem zodpovězení těchto otázek podrobněji jednotlivé osudy výše uvedených „konkrétních lidí“ kupříkladu v církevních matrikách či v poddanských seznamech. Jaká byla např. šance dívek, které nemanželsky otěhotněly, stát se v budoucnu hospodyní? Abychom mohli opravdu mluvit o historické antropologii jako o určité analogii etnologického či antropologického studia „kulturního pole“, potřebovali bychom doplnit rozbor diskursivní vrstvy (ta je pro historika, který bádá v archivech, bezprostředně dostupná) rozbořením dalších vrstev: rozbořením povahy sociální praxe či sociálních jednání, analýzou demografického chování, tzv. rodinných strategií či strategií sňatkových, výzkumem majetkových poměrů, náboženského smýšlení atd. Ale i tak zůstaneme patrně vždy v situaci, kdy to budeme my jako badatelé, kdo bude přemýšlet o vhodné kombinaci jednotlivých archivních či knihovních fondů, případně sbírek specifických artefaktů, kdo se pokusí prostřednictvím této kombinace nějak substituovat to, čeho se dostává badatelům v sociokulturní antropologii, když přicházejí do určitého „kulturního pole“. To nemusí sofistikovaně konstruovat, to se jim takřkajíc otevírá před očima.

Právě terénní badatelská praxe v tomto celostně vnímaném poli, spojená se snahou o jeho „emický popis“ a o interdisciplinární přístup při interpretaci jednotlivých rovin, částí či segmentů tohoto pole a jejich souvztažnosti, je podle svrhu citovaného diskusního textu Zdeňka R. Nešpora a Marka Jakoubka konstitutivním rysem kulturní a sociální antropologie. Problémem však zůstává – není-li možno přenést tyto postupy kulturní a sociální antropologie v plném rozsahu do historických bádání – nakolik můžeme bez průniku do tohoto „kulturního pole“ rozhodnout, co bylo a co nebylo opravdu „obrnou strategií“? Pokud tento termín/pojem uplatňujeme jen vůči diskursivní vrstvě, je otázkou, nakolik je vskutku užít jako analytická kategorie, nebo zda zůstává jen našim pojmenováním výskytu určitého, pravidelně se opakujícího shluku slov či frází? Je pak otázkou, zda, budeme-li jej tak nazývat, učiníme tak z přesvědčení, že jsme empiricky doložili určitou „obrnou strategií“, nebo že spíše tímto pojmenováváním vnášíme do studovaného materiálu náš předpoklad, že aktéři (vyslychané osoby) opravdu sledovali nějakou strategii? Netvrdím však rozhodně, že si autor recenzované práce není těchto obtíží vědom.

Jaroslav Dibelka dokládá i pro třeboňské panství přelomu 17. a 18. století skutečnost známost z mnoha jiných prostředí, totiž že panenskou čest, ztracenou smilstvem a nemanželským těhotenstvím, mohla dívka znovu nabýt, pokud si ji dotýčný smilník (resp. i někdo jiný -?) vzal za ženu (s. 80–93). Praxe, že nemanželsky narozené dítě bylo později legitimizováno sňatkem, byla poměrně běžná (reprezentativně za mnohé studie, pojednávající tento jev pro raně novověkou Evropu, lze uvést podrobné rozborů Jürgena Schlumbohma pro Vestfálsko). Historicko-demografickým bádáním jsou zároveň dokládány i poměrně značné regionální rozdíly úrovně ne-

manželské plodnosti (tuto tematiku shrnuje kupříkladu Andreas Gestrich). Mohlo by se to stát podnětem pro pokus vnést do třeboňských poměrů interpretující výklad také pomocí srovnání trestněprávní agendy s demografickými jevy a prostřednictvím širších komparativních studií.⁵ Předně (a) by bylo možné – nebudiž to chápáno jako výtka vůči recenzované práci, nýbrž jako podnět k dalším výzkumům a interpretacím – propojit zde představený, precizně provedený rozbor případů cizoložství a smilstva nejen s obrazem hospodářských a geografických poměrů na panství Třeboň (s. 57–63), nýbrž i s populačními poměry a s demografickým chováním. To je pro panství Třeboň již hojně popisováno v literatuře, kterou Dibelka namnoze cituje. Zároveň je však možné studovat tyto problémy také na základě rozsáhlých poddanských seznamů třeboňského panství.

Dibelkův rozbor umožňuje případy cizoložství a smilstva kvantifikovat. Demografická analýza poddanských seznamů (propojená případně s rozbohem církevních matrik) by pak ukázala alespoň celkový počet porodů, resp. podíl nemanželských porodů na nich. Připomeňme, že míra ilegality ležela tehdy v Čechách mezi necelým půl procentem a sedmi procenty. Podíl předmanželských koncepcí na celkovém počtu prvních otěhotnění tu však často přesahoval 10 % a v některých lokalitách dokonce překračoval až 20 % – smilstva se tedy musel dopustit alespoň každý desátý, někde dokonce každý pátý pár. Taková zjištění pro zkoumanou oblast by nebyla zdaleka jen anonymním kvantitativním údajem, nýbrž dovolila by nám proniknout hlouběji do „kulturního pole“. Bylo by tak totiž možné alespoň přibližně odhadnout, zda byly trestněprávně řešeny jen ty případy smilstva a cizoložství, které vedly k narození nemanželského dítěte, nebo i takové, které k otěhotnění nevedly (jak napovídá sama trestněprávní agenda). Bylo by pak ale možno také prozkoumat, zda se jako delikt smilstva či cizoložství řešilo každé nemanželské otěhotnění (tedy zda se počet trestněprávních případů kryje s počtem nemanželských porodů). Takové zjištění by bylo velmi cenné pro hodnocení a interpretaci „obránných strategií“.

Stálo by dále (b) za to, srovnat míru natalitní ilegality na panství Třeboň s jinými oblastmi (v některých alpských zemích překračoval podíl nemanželských porodů až 20 %, srov. citovanou Gestrichovu práci či Schlumbohmovy úvahy). Vyplatilo by se zároveň sledovat, zda se v oblastech, kde byla míra ilegality nápadně vyšší, neuplatňovaly na přelomu 17. a 18. století jiné „obránné strategie“ a nepanovala jiná (vrchnostenská) trestněprávní praxe, než jak tomu bylo na třeboňském panství.

Taková komparace by nás totiž mohla konečně (c) přivést až k otázce, zda se vždy setkáváme jen s „obránnými strategiemi“ smilníků a cizoložníků, nebo zda bychom nemohli hovořit o jakýchsi „útočných strategiích“, uskutečňovaných s cílem, vynutit si na vrchnosti či rodičích sňatek. Taková otázka nás nutně napadá, čteme-li v recenzované práci citát z pramenného textu o tom, že „dotčené osoby“, které se dopustily smilstva, „jak sobě, tak přátelům svým hanbu učinily, a z ní jiné vyvedení (leďa by skrze milostivou vrchnostenskou vůli) k stavu manželskému připuštěné a z toho skutku spáchaného zase očištěné nebyly“ (s. 84).

5 Bylo by možno vycházet např. z prací: Andreas GESTRICH – Jens-Uwe KRAUSE – Michael MITTERAUER, *Geschichte der Familie*, (= Europäische Kulturgeschichte, herausgegeben von Andreas Gestrich, Band 1), Stuttgart 2003, zejména s. 415, 488, 505–507; Jürgen SCHLUMBOHM, *Lebensläufe, Familien, Höfe. Die Bauern und Heuerleute des Osnabrückischen Kirchspiels Belm in proto-industrieller Zeit 1650–1860*, Göttingen 1994, s. 122–132; Lumír DOKOUPIL – Ludmila FIALOVÁ – Eduard MAUR – Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha 1999, zejména s. 46–49.

Recenzovaná práce tedy evidentně přináší nejen mnoho nových a zajímavých zjištění o poddanské tematice, učiněných na základě aplikace zatím ne zcela běžné badatelské perspektivy, ale nabízí i řadu východisek pro navazující studie.

Jan Horský

Paulus ADELGRUBER – Laurie COHEN – Börries KUZMANY

Getrennt und doch verbunden. Grenzstädte zwischen Österreich und Russland 1772–1918
Wien-Köln-Weimar, Böhlau Verlag 2011, 316 pp., ISBN 978-3-205-78625-2.

The reviewed publication was created within two research projects that is: „Multikulturelle Grenzstädte in der Westukraine 1772–1914” (Multi-cultural border towns in the Western Ukraine in the years 1772–1914) and „Imperiale Peripherien: Religion, Krieg und die Szlachta” (Imperial outskirts: religion, war and the szlachta). Those projects were realised in the years 2004–2009 by Institut für Osteuropäische Geschichte of the Vienna University under the direction of Andreas Kappeler, including the authors of the reviewed publication – Laurie Cohen, Paulus Adelsgruber and Boeries Kuzmany. The book however is not a collection of articles by various authors but a collective monograph.

The monograph „Getrennt und doch verbunden“ corresponds with the research trends of the Department of East Europe History and the interests of its authors. They preceded it with several shorter texts in joint publications and academic magazines.¹ The reviewed monograph is composed of five themed chapters, the introduction and conclusion and the part dedicated to the situation of the six researched towns on the threshold of the 19th century, as well as the personal and place indexes and the bibliography. The book contains 14 tables, 5 charts and 34 maps and photos.

The key term for the publication is “border” and its impact on the social, economic, religious and political life of the towns placed on its both sides, both in Galicia being a part of the Austria/Austro-Hungary and Volhynia and Podole that belonged to the Russian Empire. The other key term the authors put emphasis on is “periphery”. The border towns constituted the Kresy (Eastern Borderlands), outskirts of two empires – of the Habsburgs and Romanovs. From the perspective of Vienna and St. Petersburg, those towns were a distant province, but for the inhabitants of Galicia, Volhynia and Podolia they were specific centres of the social, economic and cultural life, like for instance Brody.

The monograph has been composed according to themes, each chapter being dedicated to one predominant issue (towns, border, economy, religion, World War I). The chapters are divided into numbered sections that in turn are divided into not-numbered paragraphs. Each chapter ends in a summary.

1 Some of the articles are particularly worth mentioning: B. KUZMANY – L. COHEN – P. ADELGRUBER, *Kleinstädte entlang der galizisch-wolhynisch/podolischen Grenze. Ein Vergleich*, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 55, 2007, Heft 2, pp. 209–241; T. LORENZ – P. ADELGRUBER – L. COHEN – B. KUZMANY, *Razem i osobno: Małe miasta na pograniczu galicyjsko-wołyńsko-podolskim (Together And Apart: Small Towns In the Galician-Volhynian-Podolian Borderland)*, *Quartalnik Historyczny* 117, no. 3, 2010, pp. 51–69, and the joint publication edited by Christoph AUGUSTYNOWICZ – Andreas KAPPELER, *Die galizische Grenze 1772–1867: Kommunikation oder Isolation?*, *Europa Orientalis*, Bd. 4, Wien 2007, in which the authors of the reviewed publication published their texts.

Chapter One, of the introductory character, has been dedicated to six border towns, three on the Austrian side and three on the Russian. The towns have been characterised in pairs: Brody and Radyvyliv, Pidvolochysk and Volochysk, Husiatyn and Gusyatin. The characteristics of the paired towns has been standardised according to the following criteria: the history until, i.e. until the First Partition of Poland (which for some of the towns brought upon the change of the national status, changes in economy and administration following the inclusion into Austria or Russia), the religious situation and communication between the towns in question. In the case of the Pidvolochysk-Volochysk pair the authors focused their attention also on the roles of courts of justice and the police, the meaning of the Polish nobility as the owners of both towns, the demographic development and hazardous situations (fires, epidemics and wars, economic situation and infrastructural changes). The information on Husiatyn and Gusyatin is similar, but in the case of that pair of towns the authors emphasised the chronological layout of the section, distinguishing several stages: until 1772, the years 1772–1815, the period between 1815 and 1914 (labelled the century of stabilisation on the borderlands of the two empires) and the time of World War I (1914–1918). Husiatyn and Gusyatin have also been discussed from the perspective of epidemics, Polish national uprisings of 1831 and 1863 (quite generally), smuggling and criminal activities related to it (in more detail).

The focal point of Chapter Two is the Russian-Austrian border, running between the eastern Galicia and Russian Volhynia and Podolia. The chapter begins with discussing the process of the border formation in the years 1772–1815. A number of consecutive events had had the impact on the process. The first discussed were the problems of marking the borders of the area of the Republic of Poland (Rzeczpospolita) taken over by Austria as the result of the First Partition in 1792. In the Polish-Austrian border convention the borderline was marked along the Podhorka river, however such river did not exist, only a town of that name, with two nearby rivers, the Seret and Zbruch. The border was finally established upon the river Zbruch. The Congress of Vienna restored the eastern Galicia, lost in 1809, to Austria and thus the border was again on the river Zbruch. The Austrian-Russian border established in 1815 was not changed for the following century. The further part of the second chapter discusses the functioning of Russian and Austrian border and customs services in the section between eastern Galicia and Russia. The border services were assigned to control the border and combat illegal crossing. The interesting point is discussing the scale of borderland crime and description of smugglers from the perspective of their religious views and social origin.

Chapter Three, titled „Grenzstadt – Handelsstadt” presents a thesis that the borderland towns, including some of the above mentioned, might have become local, regional, national and international commercial centres. The thesis is justified especially in relation to Brody, which as the result of acquiring the status of a free commercial centre at the turn of the 18th century, acquired also the status of a European commercial centre on the route between Leipzig and Odesa, until the second half of the 19th century and especially during the Napoleonic wars period.

Chapter three contains two sections. The first one discusses the development of the borderline commerce. The other one has been dedicated to the transport and communication infrastructure: roads, railways and telegraph network. Commerce has been discussed chronologically, with a distinction of the following stages: the period of the Napoleonic wars and the Continental Blockade, the period of a protective politics after the Vienna Congress and the period of infrastructural changes (railway lines) in the second half of the 19th century. Special attention has been paid to attaching the borderland towns to Austrian and Russian national railway network. The first towns to get connected were Brody/Radyvyliv (1869–1873) and Pidvolochysk-Volochysk (1871).

Chapter Four, „Grenze und Religion”, characterises the consequences that the border changes following the Partitions of Poland and the Austrian-Russian border itself brought upon the religious situation of the border lands, religious practices and the authorities’ politics in Vienna and St. Petersburg towards various denominations. The authors based their analysis on a thesis that the borderline between Russia and Austria was also a borderline between members of the Orthodox Church in Russia and Greek-Catholics (members of the Romanian Church United with Rome) in Austria. The further part of the book has been focused on the history of the Greek-Catholic church in the First Republic of Poland, its situation after the fall of the Republic, both in Austria and Russia.

Special attention has been given to the politics of the Russian authorities against the Greek Catholics, concluded with the dissolution of the Union of Brest in 1839 in the Russian Empire (with the exception of the Kingdom of Poland) and the Russian authorities supporting the Orthodox Church, e.g. by building temples in the border towns. Roman Catholics and Jews complete the religious mosaic of the borderlands. The authors focused more on the Jews than Roman Catholics who constituted a definite minority. One of the sections discusses the religious changes within the Jewish community (Haskalah with a centre in Brody and Chassidism in Husiatyn), Russian authorities politics towards the community (Tsar Nicholas I’s plans of eviction of Jews from the borderland areas, anti-Jewish manifestations and pogroms in Russia in the 80’s of the 19th century, the escape of Jews into Galicia).

The position held by religion and religious centres in the authorities’ politics and life of the local communities has been presented on the example of two monasteries – a Roman Catholic monastery in Pidkamin within the Austrian boundaries and an Orthodox or Greek-Catholic one (depending on the time and national status of the place) in Pochaiv in Russia since 1795. The Dominican monastery in Pidkamin was one of the most important religious centres and a pilgrimage destination. The monastery in Pochaiv held a similar position for the Greek Catholics, but only until 1831, when it was taken over by the Orthodox monks. The authors indicate that the pilgrimages to both places were an expression of a political and national attitude, as since the moment the Pochaiv monastery was taken over by the Orthodox church, not only the Orthodox Russians were coming on pilgrimages, but also Galician Russophiles (Moscaphiles), i.e. Ukrainians of the Greek Catholic denomination that felt national, cultural and religious ties with Russia.

The last of the themed chapters has been dedicated to the situation of the three pairs of towns during the Great War. The impact of the events of the years 1914–1918 upon the life of the border towns have been discussed chronologically. Two parts constitute the conclusion of the monograph. The first one is a classic conclusion, being, in a way, the summary of the contents. Apart from it, the authors prepared a separate chapter with a leading question “What remained?” – meaning: what has been kept or preserved in the studied towns. That part of the monograph is to some extent a guide to the towns, extensively illustrated with photographs, describing their modern social and cultural life, museums and historical monuments. While answering the question, the authors indicated that there has been a border left – not a political one, as all six towns are part of the independent Ukraine now – but a religious border between the ritual of the Greek Catholic church, prevailing to the west of the former Austrian-Russian border and the Orthodox Church, predominant to the east, as well as the border in people’s minds, political and social attitudes and history evaluation, especially of the latest age (the Ukrainian dispute concerning World War II, the Ukrainian Insurgent Army (UPA), the Soviet period), which is expressed by co-functioning of the UPA museum in Pidvolochysk on one side of Zbruch and a regional museum in Volochysk on the other, which exhibits the World War II as the Soviet Great Patriotic War.

The monograph's unquestionable value lies in its extensive and diverse source database. It has been built on documents from the archives and libraries of three countries: Ukraine, Russia and Austria completed with source data from Polish, French, British, German and American archives. Another group covers printed source materials of the era, reports, commentaries, official documents and memoirs.

The literature list also does not raise concerns, as it is represented by West European publications as well as Ukrainian, Russian and Polish ones.

To sum up, the reviewed monograph is a study of high factual and editorial standards, quite valuable for researchers of the 19th century history of Galicia and Russia.

Tomasz Kargol

Tatjana TÖNSMEYER

Adelige Moderne. Großgrundbesitz und ländliche Gesellschaft in England und Böhmen 1848–1918

Wien–Köln–Weimar, Böhlau 2012, 372 s., ISBN 978-3-412-20937-7.

Když Tatjana Tönsmeier uprostřed minulé dekády napsala svoji výstižnou přehlednou zprávu o stavu a aktuálních problémech výzkumu české šlechty druhé poloviny 19. a začátku 20. století, již uzavírala jednu z prvních fází svého vlastního habilitačního projektu, reagovala tím mimo jiné na výrazně zesílený zájem o tuto problematiku v české i zahraniční historiografii.¹ Přesto se tehdy sotva dalo tušit, jak rychle se tato zpráva v dobrém slova smyslu dezaktualizuje. V následujícím období se totiž badatelská pozornost tímto směrem dále posílila a kromě řady dílčích studií a sborníků dala v posledních několika letech vzniknout řadě pozoruhodných a většinou i významných monografií,² do níž plně zapadá i recenzovaná práce.³

Tato dezaktualizace, o kterou se tedy Tönsmeier sama přičinila, jistě neznamená obsolenci její tehdejší studie: ta nadále odráží stav výzkumu, jehož podstatná část zůstává relevantní i pro další studie, tím spíše, že se zásadně nezměnily centrální diskutované problémy. Její současný význam tkví naopak v tom, že komentuje výzkum v situaci před poslední vlnou monografií. Jak v tehdejší, tak i v dnešní situaci přitom lze konstatovat, že stále se vracejícím a většinou – odhlédneme-li od populární, antikvářsko-genealogické a soupisové produkce – i ústředním tématem zůstávají nadále otázky „modernizace“ šlechty, resp. vypořádávání se šlechty s modernou v po-

1 Tatjana TÖNSMEYER, *Der böhmische Adel zwischen Revolution und Reform, 1848–1918/21. Ein Forschungsbericht*, Geschichte und Gesellschaft 32, 2006, s. 364–384.

2 Po roce 2006 viz mj. Radmila ŠVARŤČKOVÁ–SLABÁKOVÁ, *Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové–Pouilly v 19. století*, Praha 2007; Rita KRUEGER, *Czech, German, and Noble. Status and National Identity in Habsburg Bohemia*, Oxford 2009; Jiří GEORGIEV, *Až do těch brdel a statků? Konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, Praha 2011; Ute HOFMANN, *Aristokraten als Politiker. Der böhmische Adel in der frühkonstitutionellen Zeit (1860–1871)*, München 2012.

3 Připomeňme, že na počátku této nové vlny obsáhlejších studií o české šlechtě v 19. století, zejména pokud se týká německojazyčné produkce a politického kontextu, stála v 90. letech známá práce Ralpa Melvilla o aristokracii a revoluci roku 1848. Viz Ralph MELVILLE, *Adel und Revolution in Böhmen. Strukturwandel von Herrschaft und Gesellschaft in Österreich um die Mitte des 19. Jahrhunderts*, Mainz 1998. Sice jí předcházely výzkumy k sociálním a ekonomickým aspektům české a moravské šlechty, až Melvillova monografie však vzbudila široký ohlas a pozornost.

litickém, kulturním i ekonomickém ohledu a role šlechty v těchto procesech. Tím konečnou výzkum české šlechty plně odpovídá dominantním rysům mezinárodního bádání o šlechtě v dlouhém 19. a částečně i 20. století.

Již přes třicet let, tedy od nakonec vcelku provokativního formulování teze Arno Mayera o persistenci šlechtické dominance v moderně, právě toto téma zaměstnává výzkum evropské aristokracie. Arno Mayer jistě nebyl prvním, kdo s tímto závěrem přišel, avšak díky svým jednoznačně formulovaným stanoviskům vyvolal živou diskusi a reflexi, nemluvě již o tom významu pro středoevropský výzkum, že do své pozornosti zahrnul také aristokracii habsburské monarchie.⁴ Vedlo to k ještě důslednějším a dalším kritickým bádáním, týkajícím se stále znovu tematizovaného odmítnutí tradiční teze o modernizaci jako procesu, v němž nová, „měšťanská“ (buržoazní) elita nahradila společenskou elitu starou („feudální“, stavovskou, resp. šlechtickou), vyklízející své pozice a bránící se modernizačním trendům. V tomto světle pak bylo možno opět otvírat již intenzivně diskutované otázky – připomeňme např. jen, jakou roli hrálo zdůrazňování překotné technicko-ekonomické modernizace na jedné straně a persistence tradičních elit na straně druhé při interpretaci německé a italské cesty k nacismu a fašismu.

Diskuse, zintenzivněná a doprovázená badatelskými projekty od osmdesátých let a ještě silněji od posledního přelomu století, tak kombinovaly dlouhodobá témata s novými perspektivami. Nejpozději Rudolfem Braunem bylo např. otevřeno pojmově dovedně pointované téma *Obenbleiben* jako jedna z hlavních metafor a otázek,⁵ od devadesátých let však stále zřetelněji byl tento pojem sledován nejen jako ústřední problém vývoje šlechty v kontextu modernizace, nýbrž na jeho pozadí byly stále důsledněji formulovány také otázky po strategiích šlechty, resp. aristokracie, a to v sociologizujícím i kulturalistickém smyslu. Celá poslední desetiletí je tedy otázka po kontinuitách a diskontinuitách šlechtického postavení, vlivu, role, habitu, jednání, identity atd. explicitně či implicitně přítomná ve všech podstatných studiích k vývoji šlechty v souvislosti s modernizací a modernou.

To, že vztah šlechty a moderny tak ve svých inovacích tedy i dnes zůstává základní osou badatelských otázek, ukazuje nápadná a spíše narůstající frekvence obou pojmů v titulech zejména německojazyčných prací posledních dekad (pojem moderny je příležitostně alternován pojmy revoluce či reformy, které však sémanticky odkazují k témuž kontextu, takže spojení „šlechta – moderna“ úspěšně vytlačuje dřívější opoziční binární pár „šlechta – měšťanstvo“, typický ještě pro osmdesátá léta).⁶ Nejinak je tomu i v recenzované monografii Tatjany Tönsmeyer.

Ta organicky navazuje na dosavadní výzkumy v metodologickém, tematickém i materiálovém smyslu a dále je rozvíjí. Otázka po procesech souvisejících s proměnami elit a s rolí i pozicí šlechty (resp. přesněji řečeno aristokracie) je zde soustředěna k problému jejich strategií jednání, které tvoří hlavní tematický rámec a perspektivu, a to i přesto, že autorka zachovává spíše skeptický odstup od představy kolektivního jednání jako analytické kategorie. Obecně však jde

4 Arno MAYER, *The Persistence of the Old Regime*, New York 1981 (německá verze TÝŽ, *Adelsmacht und Bürgertum. Die Krise der europäischen Gesellschaft 1848–1914*, München 1988).

5 Rudolf BRAUN, *Konzeptionelle Bemerkungen zum Obenbleiben: Adel im 19. Jahrhundert*, in: Hans-Ulrich Wehler (ed.), *Europäischer Adel 1750–1850*, Göttingen 1990, s. 87–95.

6 Z posledního desetiletí viz např. Monika WIENFORT, *Der Adel in der Moderne*, Göttingen 2006; Eckart CONZE – Monika WIENFORT (edd.), *Adel und Moderne. Deutschland im europäischen Vergleich im 19. und 20. Jahrhundert*, Köln 2004; Eckart CONZE – Sönke LORENZ (edd.), *Die Herausforderung der Moderne. Adel in Südwestdeutschland im 19. und 20. Jahrhundert*, Ostfildern 2010; Josef MATZERATH, *Adelsprobe an der Moderne. Sächsischer Adel 1763–1866. Entkonkretisierung einer traditionellen Sozialformation*, Stuttgart 2006, aj.

v práci o to, jakým způsobem představitelé (velkostatkářské) šlechty reagovali na společenské, kulturní, ekonomické a právní proměny, jak se s nimi vypořádávali a jakým způsobem usilovali o zachování – nyní spíše neformálního – společenského vlivu a postavení, a to zejména v rámci vlastních životních světů. Suverénní orientace v mezinárodním výzkumu a v aktuálních bádáních k anglické i české pozemkové šlechtě stejně jako v pramenném materiálu českých a britských archivů daly pro uskutečněný výzkum příznivé předpoklady. Ve vztahu k „české“ části by sice snad bylo možné kriticky poznamenat, že pod vlivem českých výzkumů a hojnosti pramenů v jihočeských archivech se autorka nechala svést k dalekojdoucí jednostranné orientaci na jihočeský materiál a region, který vzhledem ke struktuře šlechty a velkostatku vykazoval v rámci Čech snad nejvýraznější specifika. Tato kritika by však byla smysluplná jen potud, pokud by se toto heuristické zatížení jakýmkoliv zkrslujícím způsobem podepsalo na formulovaných závěrech k české šlechtě – čemuž se ovšem nic nezdá příliš nasvědčovat.

Rámcem a zároveň středobodem, na který se Tönsmeier při své analýze metodicky a interpretčně orientuje, je prostředí velkostatku, resp. bývalých panství, tedy venkovské hospodaření šlechty, velkostatek jako „provoz“ či „podnik“ a zejména s tím související sociální vztahy a možnosti či prostory jednání jejich aktérů. Centrální otázkou při tom je jednak „modernizační schopnost“ šlechty ve vztahu k hospodaření a v kontextu nového ekonomického vývoje, jednak neformální vztahy s bývalými poddanými, s obyvateli venkova a nyní zčásti i zaměstnanci velkostatku. Na tomto základě pak práce přes perspektivu „strategií jednání“ směřuje přímo k problému trvání – nyní neformálního – vlivu a pozice statkářské šlechty ve venkovské společnosti.

Aktérům takto pojatých vztahů na venkově, jejich sociální a právní struktuře je věnována i jedna z úvodních částí celé studie. Následně se hlavní pozornost soustředí na existující a vyvíjející se konflikty venkovské společnosti v kontextu fungování šlechtického velkostatku, jakož i na sociální praktiky, které se na tomto pozadí mohly uplatňovat. Právě zde autorka výstižně charakterizuje proměny, které plynuly ze společenských a zejména právně politických změn 19. století, a ukazuje, jakých nových možností a prostorů jednání bylo ze strany aristokracie využito k neformálnímu udržení, modifikaci a rozšíření vlivu, moci i prestiže. Jako příklad jsou voleny dominující (přinejmenším v dobovém diskurzu) konflikty související s fungováním velkostatku za nových podmínek – téma poskytování ubytování v *cottages*, vytváření odborů zemědělských dělníků a téma konzumace alkoholu v anglickém případě, a otázka deputátů a služebností (*servitut*) v situaci české.

V druhém z ústředních oddílů práce pak jsou zkoumána „fóra“, tedy tradiční formy a rámce reprezentace a stabilizace šlechtické moci v měnícím se světě: dobročinnost, patronáty a slavnosti, které, jak se ukazuje, dávaly jak anglické, tak české aristokracii mnoho možností uplatnit strategie k udržení a částečnému novému konstituování neformálního lokálního a regionálního vlivu a pozice. Prakticky ve všech ohledech se přitom ukazuje, že šlechta obou zemí dokázala daných nových okolností a možností účinně využívat. Zdá se dokonce, že právě otázka trvajících, byť méně formalizovaných dominantních pozic šlechty byla oním požadím jejího požadování loajality, které určovalo její strategie jednání např. v pracovněprávních sporech. Jak ukazuje anglický příklad, sdružování zaměstnanců v jakýchkoliv formacích připomínajících odbory byly nejen v rozporu s ekonomickým zájmem statkářů, ale také v neslučitelném protikladu k jejich patriarchálnímu pojetí venkovské společenské „soudržnosti“ a dobročinnosti. Nikoliv překvapivě se tedy hlavním problémem z tohoto hlediska stávaly ty osoby a skupiny obyvatel, které se mohly vymykát přímému vlivu nebo formální či neformální závislosti na statkářích, v níž setrvala služba či zaměstnanci statku, potenciální příjemci dobročinnosti a adresáti slavnostních či jiných příležitostných aktů.

Právě v tomto kontextu se studie nepřímou dotýká některých souvislostí, které nejsou dále rozvedeny, neboť se vymykají tématu práce, které však by bylo vhodné zohlednit v dalších studiích. Jako jeden z nejdůležitějších příkladů lze uvést na jedné straně opakující se poznámky ke vztahu šlechty a etnicko-národního hnutí v českém případě, jimiž Tönsmeier zdůvodňuje, proč se česká aristokracie k etnické identitě nemohla přiklonit a proč narůstající role etnicity jako identifikačního faktoru v tehdejší společnosti nebyla v jejím zájmu, takže se snažila proti této roli v rámci svých životních světů včetně správní a hospodářské praxe velkostatku spíše zabránit nebo ji alespoň minimalizovat. Na druhé straně právě příklad adresné a konkrétní dobročinnosti, spočívající vždy v přímém aktu směřovaném ke konkrétním osobám, stojícím v bezprostředním vztahu k držitelům velkostatku, ukazuje, jak velkou roli hrála adresnost v protikladu k anonymitě moderní společnosti. Jistěže to mělo úzkou souvislost s patriarchální idealizací venkovského života v úči městske civilizaci jako symbolu moderny. Přihlédneme-li však přitom ke skutečnosti, že abstraktní politická i etnická kategorie národa úspěšně nabízela v 19. století odpověď právě na problémy a nejistoty, související se zanikáním lokálních životních světů a s novou zkušeností společenské anonymity jedinců, pak se mezi šlechtickým vztahem k etnickému národu na jedné straně a výkonem šlechtických patronátních práv či dobročinnosti, stává na všem jiném než na anonymitě, na straně druhé nabízejí paralely, jejichž vzájemná provázanost a podmíněnost vybízí k dalším interpretacím a úvahám. Práce Tatjany Tönsmeier tak na mnoha místech přímo či bezděky nabízí inspirace i mimo svůj tematický záběr.

V rámci celé monografie tak některé diskutabilní závěry a přístupy nemají příliš velkou váhu a jsou podružného charakteru. Jako ve všech jiných studiích podobného typu bylo jistě třeba se v mnoha ohledech potýkat s nebezpečím nadinterpretace. Konstatování, že šlechta stále legitimizovala svoje postavení z božského řádu, neboť její příslušníci za akty své dobročinnosti přijímali slib, že se za ně budou obdarováni modlit, nasvědčuje tomu, že toto nebezpečí nadinterpretace nemohlo být vždy zcela zažehnáno. Diagnóza obecně nikoliv neznámého zájmu velkostatkářů na prosperitě a rentabilitě zemědělských podniků spolu s citací obvyklých instrukcí správcům a dalšímu personálu se interpretačně neobohatí ani metodicky nenobilituje samotnou, stále se vracějící formulací, že tito velkostatkáři „komunikovali svoje ekonomické zájmy“. Otevřená diskuse o tom, zda právě na tomto pozadí lze mluvit o *Verbürgerlichung* aristokracie (otázka je autorkou jednoznačně zodpovězena negativně), se ve smyslu této monografie samotné jeví jako málo smysluplná a ambivalentní, neboť by bylo třeba nejprve mnohem intenzivněji řešit otázku, co má být kritériem tohoto procesu rozuměno.

Formulujeme-li společně s autorkou otázku tak, že se ptáme, zda k *Verbürgerlichung* vedla šlechtická orientace na hospodářský zisk a efektivitu, pak by bylo třeba se např. ve světle eliasovského modelu dvorské společnosti 18. století (jistě jen do omezené míry aplikovatelného na poměry habsburské monarchie) nejprve zabývat jinou otázkou: nebyla onou klíčovou proměnou právě již reorientace od racionality reprezentace a reputace k racionalitě zisku, k onomu „podřízení výdajové položky položce příjmové“, které je jádrem zdánlivě samozřejmé moderní racionality a které ve vztahu ke staršímu období Norbert Elias tak trefně nazýval „ctností malých lidí“ (*Tugend der kleinen Leute*)?⁷ Otázka, zda i v takovém případě by pojem *Verbürgerlichung* byl pregnančním vyjádřením významu této historické proměny, by pak byla nanejvýš druhotná, i když nikoliv bezvýznamná. Avšak i zde se ukazuje, že závěry a pozorování recenzované monografie zasazené do delší perspektivy přinejmenším 18. a první poloviny 19. století přímo vybízejí k dalším srovnáním a interpretacím – jako příklad uvedme již zmíněnou problematiku chápání

7 Norbert ELIAS, *Die höfische Gesellschaft*, Frankfurt am Main 1992, s. 104.

pojmu národ a patriotismus, proměnu individuální a společenské identity příslušníků aristokracie atd. Tento „vybízející“ aspekt práce je – opakujme to – nikoliv jejím nedostatkem, nýbrž jednoznačnou předností, neboť přesahuje vlastní „užší“ tematické pole.

Ve svém komparativním založení se monografie hlásí ke klasickým cílům a smyslu historického srovnání, jak byly formulovány v osmdesátých a devadesátých letech, s přihlédnutím k pozdějším kritikám národně-historické fixovanosti historických komparací: jednak tu jde o překonávání interpretativních rámců „národně“ (teritoriálně) specifických procesů tím, že jsou srovnávány vůči sobě navzájem, jednak o opakovaně zdůrazňované hledání společných znaků a rozdílů mezi nimi. Jeden z hlavních cílů komparativního přístupu, spočívající v hledání obecných či modelových, mimo rámec jednotlivých předmětů srovnání jdoucích charakteristik, zůstává naopak v pozadí a je částečně zohledněn až v závěrečné shrnující kapitole.

Práce Tatjany Tönsmeayer bezpochyby patří k nejdůležitějším monografickým studiím týkajícím se české šlechty 19. století za posledních několik desetiletí. Do tohoto tematického kontextu uvádí nejen několik aktuálních konceptuálních a perspektivních přístupů, které dovedně propojuje s dosavadními výzkumy k české šlechtě a modernizaci; interpretačně přínosnou inovací je snad poprvé uplatněná důsledná symetrická komparace.

Miloš Řezník

Alice VELKOVÁ

Schuld und Strafe. Von Frauen begangenen Morde in den böhmischen Ländern in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts

(Forum Europäische Geschichte 10), München, Martin Meiderbauer Verlagsbuchhandlung 2012, 361 s., ISBN 978-3-89975-710-1.

Dějiny trestního práva stojí na průsečíku mezi historickými a právními obory, nelze se proto divit velmi malému počtu badatelů v této oblasti. V českém prostředí se dějinami práva zabývají téměř výhradně právníci, kteří se omezují zejména na teoretické diachronní výklady určitých právních problémů ve vzájemné návaznosti. Jejich bádání zpravidla postrádá „život“, tedy osudy konkrétních lidí, výjimky představují známé právní případy. Aspekt „sepětí se životem“ však rozhodně nechybí recenzované publikaci „Vina a trest“, jež je založena především na dosud neznámých archivních pramenech.

Metodologicky nelze publikaci nic vytknout: autorka zvolila nevšední (vzhledem ke druhu pramenů), v české historické produkci ne příliš rozšířený metodologický přístup: analýzu zajímavých, doposud historickým bádáním nevyužitých archivních pramenů právní povahy, doplněných statistikou a systematickým vhladem do právního systému pojednané doby. Kniha tak skýtá úplný pohled na problematiku: rovina reálného „všedního“ života obviněných a jejich sociálního prostředí je uvedena do souvislosti s četností výskytu různých deliktů vzhledem k zemi původu pachatelů, sociálnímu prostředí, věku obětí i pachatelů, typu trestného činu a trestu. Prostřednictvím interpretace pramenů nabízí autorka také specifický vhlad do každodenní práce soudců, přísedících a jiných mužů v justici.

Publikace má gradující tendenci: po nezbytných kapitolách o metodologii a pramenech a krátkém přehledu trestního zákonodárství následuje důkladné vyhodnocení statistických pramenů trestných činů a jejich trestů. Těžiště knihy spočívá v nejrozsáhlejší části, pojednávající vraždy, spáchané ve sledovaném časovém období (především) ženami na dětech a životních partnerech. Tato podstatná část knihy vychází z archivních pramenů z Rakouského státního

archivu, konkrétně ze žádostí o milost při udělení trestu smrti, vyneseném nad ženami i muži obviněnými z vraždy svých blízkých rodinných příslušníků.

Autorka musela provést rozsáhlé archivní pátrání, neboť žádosti o milost odsouzených k trestu smrti jsou v Rakouském státním archivu uloženy mezi jinými úředními písemnostmi, jež byly předneseny císaři. Množství žádostí, jež byly císaři předneseny, vyloučily celoplošně pokrývající metodologický přístup, neboť nebylo možné zpracovat jediným autorem tisíce žádostí mezi roky 1852–1897.

Chronologické vymezení bylo do jisté míry dáno právním a administrativním vývojem justice v rakouském soustátí. Časovým prahem autorka zvolila novelizaci trestního zákoníku z roku 1852, což je vzhledem k tématu a pramenům jediné možné východisko. Za chronologické ukončení určila nové procesní zákony z roku 1897. Vzhledem k tématu je nejvýznamnějším časovým mezníkem v uvedeném období bezesporu nový procesní řád v roce 1873 (č. 119/1873 říšského zákona); ten však A. Velková záměrně nestanovila jako chronologický závěr, neboť chtěla ukázat změnu v praktické realizaci trestů před tímto výnosem a po něm.

Poměrně široké časové vymezení již předem vyloučilo úplné zpracování archivního materiálu. Autorka proto zvolila metodu sondy. Omezení pro výběr případů bylo logicky dáno zemí původu pachatelů, tedy českými zeměmi, další kritéria byla věcná: tedy oběť zločinu (dítě či manžel, resp. manželka), věk dětské oběti (předem byly vyloučeny zločiny infanticidia, jež byly souzeny podle jiných zákonů), trest (většinou pachatelé odsouzení k trestu smrti) a zřejmě též zajímavost případu. Poslední kritérium vedlo k výjimečnému časovému překročení chronologického počátku, neboť autorka našla zajímavé případy, pocházející z období před novelou trestního zákona z roku 1852.

Náročná badatelská práce však byla odměněna mimořádně zajímavým materiálem, který kromě samotných příběhů vražd a jejich vyšetřování obsahuje i pro historika velmi cenné informace o sociálním zázemí pachatelek trestných činů.

Osou výběru trestních spisů byl genderový aspekt: původně měly být pojednány pouze vraždy spáchané ženami, avšak praxe ukázala, že tento přístup není možno striktně dodržet, nutno říci, že k dobru publikace. Genderově motivovaný způsob výběru umožnil autorce výrazně jasnější „prototypovou“ analýzu, totiž výběr vražd spáchaných ženami na vlastních dětech. Již samotné vraždy dětí jsou jistou „ženskou specialitou“, neboť naprostá většina analyzovaných případů vražd byla spáchána vlastní či nevlastní matkou. Trestné činy rozdělila autorka podle motivu vražedkyně na vraždy z nouze, jež byly v jasné převaze a které se svou podstatou blížily infanticidiu, a na vraždy z nenávisti. Toto kritérium jí umožnilo hlubší pochopení materiálu a samozřejmě sofistikovanější vyhodnocení. Vraždy z nouze byly provedeny zpravidla impulzivně; vražedkyně pocházely velmi často z neúplných rodin a neměly žádné finanční zázemí; právě bezvýhodná hospodářská situace dohnala ženy k vraždě vlastního dítěte. Autorka dobře demonstrovala jasnou linii v zákonodárství, jež nazíralo na tyto vraždy mnohem shovívavěji (a tomu odpovídala trestní sazba substitučních trestů odnětí svobody) než na vraždy z nenávisti, které byly zpravidla plánované.

Hodnotný archivní materiál využila autorka v celé šíři a provedla rozsáhlou analýzu rodinného prostředí, jež vyhodnotila v souvislosti se spáchanými vraždami. Velková zjistila, že vysoký podíl vražedkyně vyrůstal bez jednoho rodiče či byly úplnými sirotky. Právě sociální okolnosti, výchova, rodina, nedostatečné vzdělání, eventuální nezáměr či agresivní chování otce dítěte sehrály hlavní roli při případném omilostnění a určení výše substitučního trestu.

Aby Velková mohla provést genderovou komparaci, tedy zjistit, zda (a jak) se lišily trestné činy mužů a žen, analyzovala ještě dalších 31 případů vražd manželů a manželek (21 žen a 10 mužů),

aby zjistila případné odlišnosti vzhledem ke způsobu provedení zločinu, doznání, strategii vlastní obhajoby, výši trestu a společenského (ne)odsouzení. Tato neplánovaná odchylka od původního záměru se ukázala být velmi přínosnou. Výborné jsou zejména závěry z této analýzy, které zdánlivě nabízejí jednoduché genderově odůvodnitelné vysvětlení nižší sazby trestů pro mužské pachatele. Velková však vyhodnotila širší souvislosti: že totiž nikoliv pohlaví pachatelů, nýbrž způsob provedení vraždy byl výchozím momentem pro stanovení výše substitučního trestu, resp. kvalifikace činu jako „běžné“ či úkladné vraždy. U mužů převažoval impulzivní, spíše silový způsob provedení trestného činu, od čehož se odvíjela kvalifikace trestného činu a jeho trest, tedy méně častý výskyt vražd (ve srovnání s ženskými pachatelkami), které byly klasifikovány jako úkladné.

Značnou část knihy zaujímá statistická analýza projednávaných kriminálních činů v západní části rakouského soustátí (tzv. dědičných zemích); autorka vychází ze statistických přehledů a ročenek, jež hodnotí jako spolehlivé až v poslední čtvrtině 19. století. Dobře vybrané tabulky poskytují komplexní obraz o závažné kriminalitě v jednotlivých zemích západní části monarchie s ohledem na typ kriminálního činu, trestu, osudu odsouzeného během trestního řízení a výkonu trestu (odsouzen, zproštěn viny, osvobozen z nedostatku důkazů, uprchl z vězení, zemřel atd.) i podíl zločinů, jejichž pachatel uprchl či nebyl zjištěn. Titulky k jednotlivým přehledným tabulkám by měly obsahovat též rok vydání a citovanou stranu (tabulky II.1, II.2, II.3, II.4, II.5).

Velmi přínosné je vyhodnocení výše trestů pro srovnatelné trestné činy v období před a po novelizaci trestního řízení 1873 (Reichsgesetzblatt č. 119, 1873, s. 397). Autorka konstatovala jednoznačně zpřísnění trestů, jež však, a to je pozoruhodné, nastupovalo postupně, nikoliv okamžitě po novelizaci trestního řízení. Tento fenomén ukazuje jakousi společenskou setrvačnost „starých“ kategorií výše trestů, tedy do jisté míry určitý antagonismus mezi právem a právně-historickými stereotypy, resp. velmi zajímavý odraz lidského faktoru v justici.

Analýzou trestních spisů doložila Velková tendenci k vytváření obrazu „milostivého císaře“ justicií. Tresty, navrhované první instancí, byly totiž nejpřísnější, další dvě instance tresty zmírňovaly nebo ponechaly, ale zpravidla nezvyšovaly. Tato tendence není ostatně v trestním zákonodárství druhé poloviny 19. století nová, lze ji doložit již pro první polovinu 19. století a částečně již pro osvícenskou dobu. Vzhledem k badatelským „bílým místům“ lze pouze hypoteticky předpokládat pravděpodobně malou znalost trestního systému v rovině odsouzených a jejich sociálního prostředí, takže zrušení trestu smrti a nahrazení substitučním trestem odnětí svobody bylo možná vnímáno jako akt císařské dobrotivosti, nikoliv jako cílený výsledek justičního systému. Ostatně tento propagandistický obraz koresponduje s bádáním v oblasti policejní byrokracie (např. povolování pobytu, pasového zákonodárství atd.), ve které je též záměrně vytvářen totožný obraz císaře jako milostivého panovníka.

Vzhledem k chronologickému vymezení (19. století) a také ke skutečnosti, že práce vychází v němčině, by bylo možné očekávat u citací přehledných právnických děl nejen české klasiky, jako je Karel Malý, Karel Schelle, Ladislav Vojáček či Eduard Vlček, také rakouské autory, např. Hermanna Baltla, Gernota Kochera či Markuse Steppana. Autorka samozřejmě cituje Gerharda Ammerera, jehož metodologie ji nepochybně výrazně ovlivnila. Použití pojmu Předlitavsko pro období před rokem 1867 není zcela správné (s. 40, 42, 44 pro léta 1822–1828; s. 91 pro období 1804–1829; s. 51 pro léta 1860–1865; s. 53 a 55 pro rok 1865), i když je označení zemí západní části říše před dualismem nejednotné.

Německé toponymum „Pibrans“ pro město Příbram (s. 221) pokládám vzhledem k faktu, že kniha pojednává o 19. století, za nevhodné, protože se používalo pouze v období Proktorátu Čechy a Morava. Toponymum Ospilon (Ospělov) je pravděpodobně chybně zapsá-

no (překlep nebo nesprávné čtení pramene), správná německá varianta je Ospilov/Ospilow (s. 269). Výraz „Chalupner“, který je běžný v pramenech české a moravské provenience, není současnému německému čtenáři srozumitelný; v rakouské němčině převažuje ortografie „Kallupner“. Bylo by vhodné termín vysvětlit či použít případné regionální ekvivalenty, např. severoněmecký termín Kätner/Kötter. U citace z Paměti Františka J. Vaváka by bylo pro německé čtenářské publikum vhodné doplnění informací k osobnosti tohoto konzervativního katolického rychtáře; resp. hodnocení, nakořím jsou jeho výroky reprezentativní pro venkovskou společnost jeho doby.

I přes uvedené nedostatky dokládá recenzovaná publikace autorčinu perfektní znalost historického řemesla. Tu již Alice Velková prokázala knihou „Krutá vrchnost, ubozí poddaní?“, proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy (Praha 2009). Díky poutavému námětu, zdařilé metodologii a v neposlední řadě též díky čtivému jazyku je kniha „Schuld und Strafe“ nevšedním čtenářským zážitkem.

Zdeňka Stoklásková

Ivana NOBLE – Kateřina BAUEROVÁ – Tim NOBLE – Parush PARUSHEV
Cesty pravoslavné teologie ve 20. století na Západ
Brno, CDK 2012, 411 s., ISBN 978-80-7325-290-8.

Pravoslavná teologie na Západě, především (ale nejen) ve Francii a Spojených státech, se stala během 20. století významným teologickým i kulturním fenoménem. Ať již jde o ruské emigranty či jimi ovlivněné západní konvertity k pravoslaví, máme co do činění se svěbytným způsobem teologického myšlení. Spojuje je zájem o kořeny křesťanské tradice, především patristický odkaz, s inovativním zpracováním podnětů západního prostředí, v němž bylo těmto autorům souhrou historických okolností dáno žít, myslet a tvořit.

V poslední době se i v českém prostředí díky soustavnému zájmu několika badatelů objevila řada důležitých příspěvků k tématu „pravoslaví na Západě“. Vycházejí překlady děl nejvýznamnějších autorů (S. Bulgakov, N. Berďajev, V. Losskij, P. Evdokimov, O. Clément a další) i původní díla (v poslední době mimo jiných Karel Sládek a Nikolaj Losskij).¹ Díky Ivaně Noble, Kateřině Bauerové, Timu Nobleovi a Parushi Parushevovi máme nyní k dispozici další cenný příspěvek.

Dílo čtveřice autorů soustředěných kolem Mezinárodního baptistického semináře a Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze přitom nabízí víc, než naznačuje jeho název. Především není pouze záznamem cest ruských teologů do emigrace, ale je i pokusem o zachycení vývoje ruského pravoslavného myšlení na prahu moderní doby a, přinejmenším skicovitým, duchovním portrétem ruského pravoslaví. V sedmi samostatných, ale navzájem provázaných kapitolách práce zasazuje „západní pravoslavnou teologii“ do širokého kontextu dějin pravoslavných zemí, politického, kulturního a intelektuálního vývoje zejména v Rusku, pravoslavné misie v západní Evropě a Severní Americe od počátků do zásadního přelomu ruské

1 Karel SLÁDEK, „Cesty k bohodivství. Spiritualita v kontextu příběhů osobností „stříbrného věku“ ruského myšlení a ruské emigrace“, Červený Kostelec 2012; TÝŽ, *Nikolaj Losskij: obhájce mystické intuice. Život a dílo Nikolaje Losského v prvorepublikovém i válečném (rozděleném) Československu*, Červený Kostelec 2012.

revoluce. Soustředí se na vnější podmínky, v nichž se utvářelo a formovalo myšlení předních osobností, jimž je věnováno nejvíce prostoru, zejména Sergeje Bulgakova, Nikolaje Berdajeva a rodiny Losských (filozof Nikolaj a jeho syn, teolog Vladimír). Kniha se neomezuje na díla a osudy emigrantů, ale věnuje se rovněž velkým postavám ruského pravoslavného myšlení, kterým bylo namísto exilu souzeno působení v Rusku tváří v tvář bolševickému režimu (Pavel Florenskij, Alexandr Meň). Vstupní kapitolu o dějinách pravoslavných zemí do pádu byzantské říše napsali Ivana Noble a Parush Parushev, Ivana Noble je autorkou kapitoly o ruském pravoslaví v předrevoluční době a Tim Noble přispěl paralelním vylíčením pravoslavné misijní aktivity. Konfrontaci ruské pravoslavné církve s novým revolučním režimem zachytila Ivana Noble, Kateřina Bauerová a Tim Noble zpracovali osudy teologů a církevních komunit v emigraci v západní Evropě a Spojených státech. Závěrečné dvě kapitoly věnované osobnímu životu a teologii ruských emigrantů a jejich protějšků, kteří vydali svědectví tváří v tvář sovětskému režimu, jsou dílem Kateřiny Bauerové.

Osobní a rodinné příběhy lidí vytržených z prostředí, do něhož byli pevně zakořeněni, a za často dramatických okolností hledajících nový domov, také patří k nezbytnému kontextu, bez něž nelze filozofické a teologické dílo v jeho specifčnosti správně pochopit. Nejde však jen o cesty osobní a rodinné. Autoři se stejně tak soustředí na instituční rozměr „západního pravoslaví“. Sledují proces utváření a formování významných vzdělávacích a badatelských center, jakými se staly Instituty svatého Sergeje (založen 1924) a svatého Dionýsa (založen 1944) v Paříži a Semináře svatého Vladimíra (založen 1938) a svatého Kříže (založen 1937) ve Spojených státech. Zvláště cenným příspěvkem je osobní zkušenost autorů: Řada zajímavých poznámek o historii pařížských pravoslavných institutů a vztazích mezi jejich čelními představiteli je čerpána z osobního rozhovoru Ivany Noble s Nicolasem Losským, synem Vladimíra Losského, v roce 2010.

Právě otevřená, obohacující atmosféra Institutu svatého Dionýsa, který se od počátku obracel k širší, i nepravoslavné veřejnosti a inicioval dialog se západním křesťanstvím, dodává příběhu západní pravoslavné teologie jedinečný ekumenický rozměr. V prostředí pařížského institutu působili římsktí katolíci jako benediktin a zakladatel kláštera dvou ritů (latinského a byzantského) v belgickém Chevetogne Lambert Beauduin nebo filozof Gabriel Marcel. V tomto prostředí, spojujícím intelektuální rozhled se spirituální hloubkou, k pravoslaví konvertoval Olivier Clément, jeden z nejvýznamnějších pravoslavných teologů na Západě. Úspěch pravoslaví v západní Evropě a Spojených státech je zároveň dílem mimořádného úsilí a osobního přínosu jeho moderních „věrozvěstů“ i dokladem o vnitřní síle pravoslavné tradice, schopné tvořivě se přizpůsobovat novému prostředí.

Podobně je tomu v kapitole o pravoslavné misii v Americe a západní Evropě před rokem 1920. Její autor Tim Noble, zabývající se teologickými aspekty křesťanské misie, v ní načrtl pozoruhodný portrét promyšlené a úspěšné misie, která se v tradici byzantského mnišství sahající až k Cyrilu a Metodějovi od počátku opírala o důslednou inkulturaci, úctu k místní kultuře i sociální situaci. To bylo něčím mimořádným i ve srovnání s jinými oblastmi ruského misijního působení (Sibiř). Teologické základy aljašské misie i její konkrétní podoba (např. významné postavení laiků) přibližují tuto stránku dějin křesťanských misí latinskoamerické teologii osvobození a jejím kořenům v jezuitském misijním působení. Tim Noble v těchto pasážích knihy uplatnil svůj zájem o teologii osvobození, jehož čerstvým výsledkem je samostatná monografie o tomto vlivném teologickém proudu.²

2 Tim NOBLE, *The Poor in Liberation Theology: Pathway to God or Ideological Construct?*, Equinox 2013.

Jiným závažným a o poznání problematičtějším tématem knihy je vztah mezi univerzalitou a partikularitou pravoslaví. Na množství příkladů můžeme sledovat, jak obtížně se pravoslavní emigranti na Západě vyrovnávali s napětím mezi univerzální podstatou své tradice a principem autokefality, který v praxi působí právě v opačném směru. Fragmentace pravoslavné diaspory, na základě národnostních i politických kritérií, je odvrácenou stranou teologického hledání společné tradice a ekumenického úsilí o jednotu křesťanů. Jak autorky a autoři knihy přesvědčivě ukazují, konkrétní politické, sociální a kulturní podmínky ovlivňují teologickou reflexi.

Samostatný celek v rámci „Cest pravoslavné teologie“ tvoří závěrečná kapitola, v níž Kateřina Bauerová sleduje osudy několika významných postav pronásledované církve v sovětském Rusku. Příklady křesťanských svědků, kteří se „vydali až do krajnosti“, jsou teolog Pavel Florenskij, který zahynul v táborech Gulagu (1937), Jelizaveta Skobcovová (později matka Marie z Paříže), donucená odejít z Ruska a připojit se k pravoslavné diaspoře v Paříži, a otec Alexandr Meň, jehož násilná a dosud neobjasněná smrt v roce 1990 se stala symbolickým mezníkem dvou epoch v historii ruského pravoslavného křesťanství.³ I zde je kromě dramatických životních osudů výjimečných osobností sledována vnitřní linka jejich myšlení, spojující integrální chápání pravdy a života s otevřeností pro životní situaci člověka 20. století i otevřeností ekumenickou.

V knize o cestách pravoslavných teologů a pravoslavné teologie na Západ nechybí ani výrazná česká stopa. Praha patřila zejména v první polovině dvacátých let mezi významná střediska ruské emigrace, kde našli přechodný domov také přední náboženští myslitelé jako Nikolaj Losskij nebo Sergej Bulgakov. V klíčových kapitolách knihy, páté a šesté, sledují Kateřina Bauerová a Tim Noble osud Masarykovy Ruské akce a zřizování ruských škol včetně Ruské lidové univerzity (založena 1923), kde pedagogicky působili Bulgakov i Losskij. Zajímavé je srovnání jednotlivých emigrantských center – Berlína, Prahy, Paříže – a jejich specifické kulturní a intelektuální atmosféry.

Jedním z nejceněnějších přínosů díla je sledování hlubokých kořenů spirituální a teologické tradice a jejich často překvapivých výhonků. Díky Timu Nobleovi byla znovu doceněna hloubka tradice starectví v klášteře Optina, sahající přes Paisije Veličkovského až k Nilu Sorskému do poloviny 15. století. Toto klášterní centrum, v němž byla pěstována byzantská hesychastická spiritualita a teologie i praxe starectví sahající až ke starokřesťanskému mnišství, se stalo v 19. století základnou pro obnovu teologického myšlení v předrevolučním Rusku. A nové impulsy, od znovuoživení patristiky přes ideje slavjanofilství až po křesťanskou teologii sociální reformy, našly přes dramatický přerýv bolševické revoluce svůj druhý život v diaspoře vnější i vnitřní. Kontinuita spirituálních a kulturních tradic navzdory krajně nepříznivé vnější situaci je svědectvím o vitalitě pravoslavné tradice.

Dojem z nesporně přínosné a zajímavé knihy místy narušují drobné vady na kráse, překlipy a nejednotnosti v psaní osobních i místních jmen. Na přínosu a inspirativnosti díla nicméně nic podstatného nemění.

„Cesty pravoslavné teologie“ jsou koncipovány jako první část celku. Navazovat bude podle záměru autorů díl druhý, který se více soustředí na samotnou teologii, na metody a obsah teologického myšlení západního pravoslaví. Je však zapotřebí dodat, že na mnoha místech se autorský kolektiv tematice povytce teologické věnoval již v tomto, úvodním a kontextuálním svazku. Jinak to ani nešlo: u natolik výrazných osobností, jako byl stoupenec sofiologické tradice sahající k velkému inspirátoru Vladimíru Solovjovovi Sergej Bulgakov, je myšlenkový a teologic-

3 Z díla Alexandra Meně je v češtině dostupné: *Rozbít led. Křesťan ve společnosti*, Praha 2004, a *Syn člověka*, Červený Kostelec 2010.

ký vývoj natolik propojen s životními osudy, že obojí tvoří jediný celek. Obvinění z heterodoxie zasáhlo Bulgakova ještě v polovině třicátých let prostřednictvím konzervativní Ruské pravoslavné církve v zahraničí (ROCOR) se sídlem v Srbsku, a nic nevypovídá lépe o pluralitě a zároveň rozbitosti ruské pravoslavné emigrace než fakt, že biskupové západní Evropy pod jinou jurisdikcí odsudek nepřijali a za Bulgakova se postavili. Můžeme doufat, že v plánované druhé části knihy se díky autorům dostaneme do větší hloubky, aniž bychom přitom ztratili ze zřetele šíři a pestrost kontextu, v němž se odehrávalo a odehrává setkávání spirituálních tradic a moderní doby, univerzality a partikularismu, pravoslavného křesťanství a křesťanského Západu.

Filip Outrata

Rudolf KUČERA

Život na příděl. Válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2013, 213 s., ISBN 978-80-7422-232-0.

V květnu tohoto roku obohatila prestižní Knižnici Dějin a současnosti práce mladého českého historika Rudolfa Kučery (* 1980), který po studiích v Praze, Vídni a Berlíně působí v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR.

Název na první pohled vyvolává představu analýzy válečného přídělového hospodářství, kniha s tímto konceptem však pracuje mnohem širěji, někdy přímo metaforicky, jak naznačuje již historiograficko-metodologický úvod. Politikami dělnické třídy autor rozumí sféry všedního života, v nichž vznikaly kolektivní identity a požadavky jako hlavní konstitutivní faktor dělnické třídy.

Už od počátku 20. století sílila snaha moderní vědy racionalizovat lidský život, ovšem teprve válečná mobilizace sil uvedla do praxe systém „správně“ a přesně „přiděleného“ jídla, práce, času i norem chování. Právě za první světové války byl tedy poprvé vyzkoušen systém účelových masivních zásahů státu i do oblastí dříve čistě soukromých. Zvláště výpočty závislosti mezi množstvím konzumovaných potravin a vykonané fyzické práce se staly vhodnou záminkou pro omezování spotřeby v zázemí, jak dokládá část Sytost na příděl. Válečná mašinerie reagovala na obecný nedostatek potravin tím, že snížila dříve stanovené doporučené množství a složení potraviny, jež zajistí dostatečnou energii lidskému „stroji“ k fungování (přežití). Pokles kalorií byl výrazný, na polovinu a posléze až na třetinu předválečné hodnoty. Maso bylo najednou hodnoceno jako postradatelné, jeho konzumace dokonce jako nezdravý přežitek a podléhání primitivním pudům, což odpovídalo tehdy obvyklému prezírávému pohledu středostavovské vědy na potřeby nižších vrstev. Okleštěné množství stravy se pak pokoušel stát zajistit, stále častěji marně, takže lidským motorům „hrozilo zadření“. Ovšem sám fakt státní intervence ve jménu prosazení vědeckých hodnot dobově příliš nepobuřoval. Jídlo se postupně stalo základní starostí každodenního života širokých vrstev. Podle přístupu k němu se utvářely nové sociální postoje, teprve prožívání nedostatku potravin nově definovalo sociální příslušnost. I kvalifikovaní dělníci (a střední vrstvy), dříve materiálně zajištění a naplnění životním optimismem, byli najednou závislí na obstarávání stále méně kvalitní základní potraviny obcí či zaměstnavatelem anebo nedělními výjezdy na venkov.

Část Únava na příděl nabízí pohled na dělníka jako na pouhé kolečko v ohromném soukolí válečné výrobní mašinerie. Státem technokraticky racionalizovaná výroba nutí zaměstnance v přesně stanoveném (a mnohem větším) množství a čase pracovat, ale také (ve snaze o zachování „funkčnosti“) odpočívat. Dělník jako subjekt vlastního rozhodování a součást odborového hnutí,

jež před válkou dokázalo být do jisté míry partnerem zaměstnavatelů, ztratil vlivem nové legislativy v klíčových podnicích válečného hospodářství, jejichž vedení převzala armáda, možnost ovlivnit své pracovní podmínky i změnit zaměstnání. Podle Rudolfa Kučery šlo dokonce o „ztrátu kompetence nakládat s vlastním tělem“, neboť za zanedbávání pracovních povinností v případech rozsáhlejších deliktů mohl válečný soud zaměstnance odsoudit až k trestu smrti.

Oddíl Mužnost na příděl řeší genderovou problematiku. Válečná projekce muže počítala pouze s mužem jako válečným hrdinou, takže masa mužů – civilistů (ale dokonce i vojáků přidělených k práci v průmyslu) ztrácela možnost se na tomto konceptu podílet, čímž zřejmě podle autora prožívala krizi mužské sebeidentifikace. Změnila se ovšem celá společnost: předválečný paternalistický svět, kde muži (administrativně i symbolicky zastupující císaře) řídili společnost jako jediná veřejná autorita, byl rozrušován jednak ženskými zásahy do válečného stravování (právě na ženy se obracely popularizační materiály o předepsaných kalorických hodnotách a náhražkové kuchařky, aby tyto „vědecké“ novinky prosadily ve svých rodinách), jednak povoláním žen do průmyslu a terciárního sektoru (služeb). Jako úřednice nebo (dokonce uniformované!) řidičky a průvodčí tramvají najednou dohlížely na muže s pravomocemi nadřízené autority. Se sebevědomými dělnicemi se jen obtížně vyrovnávalo odborové hnutí, nakonec je ovšem do svých řad přijalo, což oživilo jeho činnost. Kučerův závěr pak jednoznačně zní: Dělnická třída ztratila během několika let svou androcentrickou identitu a stala se genderově diverzifikovaným kolektivem.

Nejmetaforičtěji je nazvána kapitola Hněv na příděl, ovšem i zde je souvislost s válkou, respektive státem organizovanou bídou zcela zjevná. Právě hlad nejdůsledněji rozbíjel tradiční loajalitu obyvatelstva ke státu. Dosavadní odlišování živelných, spíše ženských hladových bouří a mužských politických stávek neumožňovalo vysvětlit řadu přechodových jevů, v nichž se míšily dlouhodobé třídní požadavky dělníků s novými vlivy. V závislosti na ideologii, politickém programu a jeho univerzálnosti, či naopak národnosti, genderové nebo oborové omezenosti také měly jednotlivé stávky různou sílu a odlišnou míru úspěšnosti. Převahu získala nakonec spíše venkovsky pojmávaná (ne)spravedlnost, jež chtěla zúčtovat s liberální měšťanskou společností iracionálními kroky, zde plasticky přiblíženými obrazem rabujícího muže s ukořistěnou bačkorou v ruce.

Léta první světové války přinesla zásadní změny do struktury a vnitřního „fungování“ dělnické třídy. Krize sociálních jistot, stavovského sebevědomí i mužské sebeidentifikace rozbila její předchozí podobu. Podle Rudolfa Kučery „dělnická kultura, dělnické sebeumístování v rámci okolního světa i samotná podoba dělnické třídy nepřipomínaly na počátku roku 1919 stav z podzimu 1914 takřka v ničem“. Organizovaný dělnický kolektiv, posílený o ženy a poučený zkušeností se všemocným zaměstnavatelem i inspirací ruské revoluce, se do budoucna měl stát mnohem významnějším společenským aktérem.

Kučerova analýza se vyznačuje užitím úctyhodného množství domácí i zahraniční literatury v oblasti historie i dalších společenských věd. Z doposud nevyužitých podnětů byla patrně nejcennější kniha americké historičky Maureen Healy *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire. Total War and Everyday Life in World War I*, která popisuje, jak se totální válka promítla na vídeňské „domácí frontě“ do života jednak v segmentech konzumace jídla, zábavy, propagandy, zostřené cenzury, jednak v prostředí rodin „bez otců“, těžce zkoušených žen a dětí, u nichž se sváří školou požadované vlastenectví a bída ponoukající k porušování zákonů. Respekt vzbuzuje i Kučerův seznam užitých pramenů, jakkoli mezi vydanými prameny nelze nalézt obsáhlý soubor vzpomínek Domov za války, I–V (ed. Alois Žipek). Nevydané prameny pocházejí výhradně z pražských archivů (Archiv hlavního města Prahy, Vojenský ústřední archiv a Všeodborový archiv), což odpovídá základním parametrům práce a nebrání jejímu obecnému vyznění. Pro

vztah k mimopražským oblastem je nicméně příznačné, že hlášení vojenského správce z Trutnova o zásobovací situaci (s. 55) je v poznámkách nazváno hlášením „z Turnova“ (s. 174).

Knihu uzavírá resumé v angličtině, poznámky, seznam deseti dobových vyobrazení, vhodně doplňujících text (proto by ovšem bylo přínosem, kdyby jich bylo více), přehled pramenů a literatury a jmenný rejstřík.

Život na příděl přesvědčivě zachycuje proměny, jimiž prošlo dělnické prostředí v jednom ze zlomových období našich dějin. Snad se stane impulzem pro nové zpracování válečné minulosti dalších sociálních skupin, jednotlivých míst a regionů, jež může tento koncept, založený na předstávách kulturní antropologie, prověřit i obohatit. Nad rámec popisovaného období kniha v závěru rovněž upozorňuje, že „fantazma absolutní racionalizace společnosti“ nás ovlivňuje dodnes...

Ivo Rejchrt

Maurus REINKOWSKI – Gregor THUM (eds.)

Helpless Imperialists: Imperial Failure, Fear and Radicalization

Göttingen-Bristol (CT), Vandenhoeck & Ruprecht 2013, 211 s., ISBN 978-3-525-31044-1.

Slovo imperialismus, případně imperialista, evokuje ve většině lidí celou řadu konotací a dojmů, většinou výrazně negativních. S vrcholným obdobím koloniální expanze evropských velmocí (a částečně i Spojených států amerických) v druhé polovině devatenáctého století je spojeno násilné obsazování rozsáhlých území v Asii a Africe, jejich hospodářská exploatace, a často brutální potlačování odporu místního obyvatelstva. Autoři publikace o „moci a bezmoci imperialismu“ neusilují o revizi tohoto pohledu na imperialismus, nabízejí však zároveň pohled z jiného úhlu – pohled na dlouhodobou vnitřní nestabilitu a nejistotu imperialistů, na jejich vytrvalou, ale nepřilíhající úspěšnou snahu skloubit vysoká očekávání svých metropolí se skutečnou situací v koloniích či periferních oblastech říše, a na důsledky těchto snah pro „kolonizovaná“ území i pro imperiální velmoci jako takové.

Jak sami autoři připouštějí, je představa „bezbranného imperialisty“ poněkud provokativní (s. 7). Co se týče vojenské síly, míry vědecko-technologického rozvoje a materiálních zdrojů, nepředstavovala území připojovaná ke koloniálním říším či periferní, méně rozvinuté oblasti, pro imperiální moc zpravidla vážnější konkurenci. Imperiální zkušenost má ovšem ještě jinou, obtížněji postižitelnou stránku. Představitelé ústředních vlád, vyslaní do zámořských kolonií či na samotné hranice říše, si často jen s obtížemi zvykali na zcela odlišné kulturní prostředí, mentalitu ovládaného národa a v neposlední řadě i na klimatické podmínky. Mnohé z nich vyčerpala adaptace na nezvyklou situaci natolik, že se u nich začaly objevovat problémy nejen fyzického, ale i psychického rázu. Vědecký i společenský diskurs druhé poloviny devatenáctého a počátku dvacátého století toto nebezpečí velmi ostře vnímal a argument o škodlivosti pobytu v tropických klimatech se stal i jedním z *leitmotivů* odpůrců koloniální politiky (viz např. s. 125). V rovině metaforické pak lze o pobytu a službě v imperiálních državách skutečně hovořit jako o cestě do vlastního podvědomí, kde „vnitřní Afrika“ představuje onu dosud nepoznanou a hluboko ukrytou součást osobnosti „imperialisty“, která se vymyká racionálnímu chápání a kontrole (s. 116).

Publikace obsahuje kromě úvodu celkem osm příspěvků od různých autorů. V tomto případě se nedá hovořit o kapitolách, jelikož každý textový segment je zaměřen na jiné téma a je strukturálně koncipován odlišně od ostatních. To ostatně není překvapující, jelikož tato kolektivní monografie (pro kterou by asi bylo vhodnější označení sborník) je *de facto* spíše seřazeným

a formálně sjednoceným souborem výstupů z vědecké konference¹ než výsledkem společné práce výzkumného týmu. To má své výhody i nevýhody. Na jednu stranu se čtenář může blíže seznámit s více různými aspekty „bezmocného imperialismu“, na straně druhé zvolený přístup ve většině případů znemožňuje komparaci stejného problému u jednotlivých imperiálních velmocí, která by nepochybně byla zajímavá a přínosná.

Kromě úvodní studie Jörna Leonharda (s. 21–46), která je svým zaměřením spíše obecnějšího charakteru a snaží se nabídnout průřezový, byť stručný popis některých tendencí společných více imperiálním velmocím (zavádění povinné vojenské služby, sčítání obyvatelstva a mapování ovládaného území, využívání symboliky panovníka coby integračního prvku mnohonárodnostních říší, podpora rozvoje dopravní a komunikační infrastruktury), jsou ostatní příspěvky věnovány úžeji vymezeným, partikulárním tématům. S ohledem na to, že většina autorů se věnuje výzkumu německých dějin, a že publikace vyšla pod záštitou School of History at the Freiburg Institute of Advanced Studies (FRIAS),² asi není příliš překvapivé, že ze sedmi tematických příspěvků jsou tři věnovány právě německému imperialismu. Ostatní autoři se věnují koloniálním zkušenostem Velké Británie a Francie, postupnému úpadku kdysi mocné osmanské říše a rozporuplným dopadům zamýšlených reformních opatření, jakož i z pohledu zkoumané materie poněkud netradičnímu, ale dle mého názoru velmi vhodně zvolenému tématu budování sovětské „imperiální“ mocenské struktury ve střední Asii ve dvacátých a třicátých letech minulého století.

Jak již bylo zmíněno, tematický záběr publikace jako celku je poměrně široký. I tak lze ovšem v prakticky všech studiích nalézt podobné či identické rysy, které umožňují dát myšlenke „imperiální bezmoci“ obecnější rozměry a platnost. Sovětští inženýři, prokurátoři a straníční funkcionáři v Dušanbe, britští koloniální úředníci a majitelé plantáží v Indii, stejně jako příslušníci *Schutztruppe* v Německé východní Africe a dalších koloniích dříve či později narazili na stejný problém. Jednalo se o kombinaci strachu z neznámé, „barbarské rasy“, které měli právě oni přinést výdobytky moderní civilizace; pocitu vlastní nadřazenosti, který je často sváděl k chování, jež by bylo v domovských zemích nepřijatelné; a zároveň obav z vlastního selhání, z neúspěchu jak v rovině osobní, tak „civilizační mise“ jako celku.

Publikace správně poukazuje na skutečnost, že kolonie a periferní oblasti byly zároveň místem „stírání“ (s. 91) tak pečlivě vyargumentovaných a ospravedlněných rozdílů mezi „nadřazenou západní“ a „podřízenou domorodou“ civilizací, že sám rozdíl mezi imperialistou a jeho domorodým „poddaným“ se často po určité době vytrácel. Představitel imperiální, pokročilé Evropy se pak vracel do „primitivního“, již dávno překonaného historického stádia své existence (s. 115). Tím byla vlastně implicitně popřena nadřazenost „jeho“ kulturního a civilizačního dědictví, které se tváří v tvář výzvam „civilizační mise“ neukázalo být dostatečně odolným. Snahy ospravedlnit tuto „slabost“ individuálním selháním jednotlivců, nedostatkem zkušeností či dokonce neblahým vlivem tropického podnebí na fyzickou a psychickou konstituci Evropanů nemohly v důsledku zakrýt skutečnost, že výše zmíněná „nadřazenost“ nebyla v řadě ohledů ničím více než sociálním a myšlenkovým konstruktem.

1 Konkrétně se jednalo o konferenci „Helpless Imperialists: Imperial Failure, Radicalization and Violence between High Imperialism and Decolonization“, která se konala ve Freiburgu (im Breisgau) v lednu 2010 (viz poděkování v závěru knihy, s. 210).

2 Recenzovaná publikace je šestým svazkem v edici „Schriftenreihe der FRIAS School of History“. V textu některých příspěvků lze i proto najít četné odkazy na předešlé tituly z této řady, zejména na kolektivní monografii Jörn LEONHARD – Ulrike von HIRSCHHAUSEN (edd.), *Comparing Empires: Encounters and Transfers in the Long Nineteenth Century*, Göttingen-Oakville (CT) 2011.

Lze říci, že autorům jednotlivých příspěvků se podařilo zasadit často diskutovanou problematiku postupného úpadku imperialismu v meziválečném období a pozdější dekolonizace do širšího historického kontextu. Poukazují přitom na to, že již v době největšího rozmachu koloniální a teritoriální expanze bylo možno pozorovat příznaky vnitřní nestability a zranitelnosti imperiálního konceptu. Snahy o dosažení větší vnitřní soudržnosti mnohonárodnostních říší, ale i národních států, prostřednictvím modernizačních opatření či politických a státoprávních reforem nepřinesly ve většině případů očekávané výsledky. Jak přesvědčivě dokládá Jörn Leonhard (např. s. 30, 32 a jinde v textu) nebo Gregor Thum v příspěvku o německé (pruské) přesídlovací a kulturní politice v etnicky polských oblastech na východě země (s. 137–162), někdy se tyto pokusy dokonce obrátily proti svým původcům a měly spíše negativní než pozitivní účinek.

Publikaci je možno v každém případě doporučit čtenářům se zájmem o problematiku imperialismu a jeho projevy v politickém, sociálním a kulturním diskursu národních států i mnohonárodnostních říší druhé poloviny devatenáctého a počátku dvacátého století. Je logické, že na poměrně omezeném rozsahu a při zařazení tematicky různorodých příspěvků nebylo v silách autorského kolektivu věnovat jednotlivým zkoumaným otázkám detailní pozornost a pokrýt všechny jejich aspekty. To však ani nebylo cílem práce. Tu lze použít spíše jako východisko pro další bádání, stejně jako materiál k zamýšlení nad povahou imperialismu nejen obvyklým prizmatem „velkých dějin“, ale prostřednictvím historie každodennosti, sociální a kulturní historie a dokonce psychologie (viz zejména příspěvky o „tropickém šílenství“ a dopadech tohoto široce diskutovaného fenoménu na koloniální politiku evropských velmocí).³ Toto směřování výzkumu imperialismu je v souladu s aktuálním historiografickými trendy, které se soustřeďují na zhodnocení některých doposud spíše opomíjených stránek imperiální historie.

I přes značnou různorodost jednotlivých příspěvků se editoři publikace snažili o určité sjednocení textu jako celku. Zatímco v oblasti formálních náležitostí (způsob odkazování, základní struktura příspěvků) se jim to do značné míry podařilo, obsah a přístup ke zpracování tématu pochopitelně výrazněji ovlivnit nemohli. Například studie o sovětské střední Asii (s. 163–186) je založena na rozsáhlém výzkumu v ruských a tádžických archivech,⁴ na jejichž fondy se autoři často odkazují. Naopak kapitola o podobě pozdního poválečného britského a francouzského kolonialismu v jihovýchodní Asii (s. 187–209) je založena na sekundárních zdrojích, přičemž autor cituje i dostupné primární dokumenty pouze zprostředkovaně.⁵ Tento nesoulad mezi zvolenými metodami výzkumu a informační bází, s níž různí autoři pracovali, působí poněkud rušivě. Na druhou stranu je nutno ocenit, že i přes obtížnou uchopitelnost a konceptualizaci některých specifických témat je publikace psána poměrně čtivým jazykem, který ji činí zajímavou i pro širší čtenářskou obec. Pozitivem je rovněž skutečnost, že byly téměř eliminovány obsahové nepřesnosti či chyby. Jedním z mála příkladů, kde podobná chyba v textu zůstala, je tvrzení, že Paul von Lettow-Vorbeck velel německým koloniálním jednotkám během

3 Kapitoly „Welcome to the Jungle: Imperial Men, ‚Inner Africa‘ and Mental Disorder in Colonial Discourse“ od Sandry MAŠ, s. 92–116; a „*Tropenkoller*: Male Self-Control and the Loss of Colonial Rule“ od Evy BISCHOFF, s. 117–136.

4 Ruský státní archiv sociální a politické historie (RGASPI); Státní archiv Ruské federace (GARF); Ústřední státní archiv Republiky Tádžikistán (TsGA RT).

5 Například zprostředkovaný odkaz na plné znění francouzské Deklarace o Indočíně z 24. března 1945 (viz pozn. 21, s. 200), které je mimo jiné dostupné i v elektronické podobě. V archivech by jistě šly dohledat i projevy britské snahy o odpor vůči americké anti-imperialistické politice během druhé světové války (viz pozn. 5, s. 190).

ozbrojeného stretu v „Německé jihozápadní Africe“ (s. 93: Ve skutečnosti se jednalo o tažení, které probíhalo v letech 1914–1918 v Německé východní Africe a přilehlých portugalských, belgických a britských koloniích. Jedná se však spíše o opomenutí, na s. 107 je již informace uvedena správně). S některými závěry a tvrzeními, například hodnocením dopadu komunistického povstání a občanské války v Malajsku na existenci „pozdně koloniálního státu“ (s. 206), by šlo jistě polemizovat, avšak to zásadněji neubírá na legitimitě autorů prezentovaných názorů.

Závěrem lze jen dodat, že recenzovaná publikace je platným příspěvkem do diskuse o imperialismu, jeho různých podobách a aspektech. Její přínos nespočívá primárně v komplexním zhodnocení fenoménu, ale spíše v představení několika různých tematických oblastí a jejich významu v rámci dané problematiky. Čtenář s hlubším zájmem o některou z těchto oblastí pak může publikace využít jako vhodného odrazového můstku při hledání dalších zdrojů informací.

Jan Bečka

Hana KUBÁTOVÁ

Nepokradeš! Nálady a postoje slovenské společnosti k židovské otázce, 1938–1945

Praha, Academia 2013, 266 s., ISBN 978-80-200-2230-1.

Monografia Hany Kubátovej, venovaná vzťahom slovenskej majority a židovskej minority v rokoch 1938–1945, predstavuje rozsiahly príspevok k historickému výskumu v tejto oblasti. Ako autorka sama v úvode poznamenala, doterajšia slovenská historiografia sa v prevažnej väčšine zameriavala len na židovskú menšinu a rôzne druhy represí, ktoré boli voči nej uplatňované. Aj napriek tomu, že sa práce Ivana Kamenca, Eduarda Nižňanského i niekoľkých ďalších historikov čiastočne venovali aj typológii vzťahov a ich prejavov medzi týmito dvoma skupinami, ucelené spracovanie percepcie Židov slovenskou spoločnosťou v období druhej svetovej vojny doteraz chýbalo.

Úvodná časť publikácie podrobne spracováva stav doterajšieho historického výskumu a naznačuje metodologické východiská, na základe ktorých sa H. Kubátová rozhodla pristúpiť k spracovaniu zvolenej témy. Jej znalosť zahraničnej literatúry v otázke teoretických konceptov antisemitizmu je naozaj pozoruhodná. Dostatočný priestor venuje vysvetlovaniu všeobecnosti antisemitizmu a jedinečnosti holokaustu, poukazuje na obsah a vývoj termínu Zygmunda Baumanu – pojmový Žid – ktorý analyzuje aj v súvislosti s teologickou koncepciou Joshuu Trachtenberga (s. 31–32). Autorka zdôrazňuje chápanie nenávisti Židov pod prizmou kresťanstva, z čoho vyplýva aj primeranosť používania termínu antijudaizmus. V kontexte výskumu postojov silne religióznej slovenskej spoločnosti považujem tento prístup za jednoznačne určujúci. Historické pozadie slovensko-židovských vzťahov podrobnejšie zachytáva stručným pohľadom na formovanie slovenského národa, teda v súvislosti s rastúcim etnickým nacionalizmom, v rámci ktorého stáli Židia na okraji kvôli ich jazyku a promaďarskej orientácii. Aj napriek tomu, že 19. storočie predstavuje len prológ k ťažiskovému obdobiu tejto publikácie, rozhodne by bolo zaujímavé zmieniť sa bližšie o asimilačných možnostiach židovského obyvateľstva.¹ K tejto problematike už dokonca vyšla aj monografia Petry Rybářovej, ktorá prekvapujúco úplne absentuje v prehľade

1 Srov. Ivan KAMENEC, *Bieda antisemitizmu a asimilácie u malých národov a štátov strednej Európy*, in: Ivan Kamenec, *Hľadanie a blúdenie v dejinách*, Bratislava 2000; *Historická retrospektíva formovania židovského národa v moderných slovenských dejinách*, Sociológia 24, 1992, č. 1–2.

použitej literatúry.² Je samozrejmé, že nie je cieľom reflektovať všetky publikácie k danej téme, no v takom prípade zohráva dôležitú úlohu práve jej výber.

Nasledujúca časť knihy je už venovaná obdobiu, v ktorom sa inštrumentalizácia antisemitizmu stávala súčasťou praktickej politiky, rámcovanom rokmi 1938–1945, teda od vytvorenia autonómie Slovenskej krajiny až po zánik slovenského štátu na sklonku druhej svetovej vojny. Chronologicky je toto obdobie rozčlenené na tri etapy, ktoré oddelujú výrazné medzníky existencie slovenského štátu: Salzburské rokovania a vypuknutie Slovenského národného povstania. Každá z týchto etáp vykazovala isté špecifiká, ktoré súviseli s praktickou realizáciou krokov namierených proti židovskej menšine od ich pauperizácie cez arizácie k deportáciám z roku 1942 až po okupáciu krajiny nemeckými vojskami po potlačení SNP. Tak ako sa vyvíjalo postavenie Slovenska ako satelitu nacistického Nemecka v súvislosti s priebehom bojov na frontoch druhej svetovej vojny, či jeho vnútropolitická situácia, menili sa postupne aj nálady a postoje majoritnej spoločnosti a ich miera zainteresovanosti na „riešení židovskej otázky“. Práve tieto posuny, resp. zlomy mala zachytiť takto koncipovaná práca.

Prednosťou publikácie H. Kubátovej je, že vychádza z doteraz málo využívaného archívneho materiálu – z hlásení okresných náčelníkov, ktoré mesačne spisovali pre Ústredňu štátnej bezpečnosti (ÚŠB) a tá ich následne spracovávala pre potreby jednotlivých vládnych rezortov. Tento typ dokumentov na jednej strane zameriava pozornosť aj na činnosť nižších správnych orgánov v období slovenského štátu, čo výraznou mierou zabraňuje bagatelizácii politickej zodpovednosti len na najvyššie štátne orgány (resp. ako je uvedené na s. 14, v prípade slovenského štátu išlo prevažne o politické pôsobenie Jozefa Tisa), no na druhej strane je ich interpretácia pomerne náročná a často nejednoznačná. Z uvedených dôvodov autorka s veľkou precíznosťou pristupuje ku kritike daného prameňa, pričom sa primárne opiera o prácu Petra Longericha „Davon haben wir nichts gewusst!“ a upozorňuje na tri základné pravidlá, ku ktorým Longerich dospel počas svojho výskumu nemeckej spoločnosti:³ pokiaľ situačné správy neobsahujú kritické nálady spoločnosti, neznamená to automaticky, že neexistovali; negatívne správy o iných okresoch môžu vyplývať z mocenského boja medzi miestnymi organizáciami; pozitívne reakcie nevyjadrovali len prerežimné postoje obyvateľstva, ale taktiež aj schopnosť režimu potlačovať jeho negatívne prejavy (s. 24–25).

Navyše miera informovanosti o skutočnom dianí závisela od konkrétnej osoby, ktorá vykonávala funkciu okresného náčelníka. Napríklad pri výskume týchto hlásení z okresov bývalej Bratislavskej župy sa viackrát potvrdilo, že úradníci si s ich vypracovaním až toľko námahy nedávali a často išlo len o najzákladnejšie splnenie si povinnosti a každomesačné opakovanie rovnakého, či veľmi podobného, obsahu jednotlivých zložiek hlásenia. Napokon aj samotná autorka pri hodnotení situačnej správy o činnosti Hlinkovej gardy v Trnave poznamenala: „Predstavitelé nižších správnych jednotek, okresní náčelníci, vládní komisaři anebo například místní četníci si byli vědomi problémů, do kterých by se mohli dostat, pokud by jejich nadřízení měli pocit, že se v jejich okrese objevují nebezpečné protistátní nálady či dokonce činy“ (s. 129). Pri zvážení všetkých interpretačných úskalí tohto druhu prameňa je nakoniec otáznou, do akej miery je jeho výpovedná hodnota vlastne relevantná.

Výskum verejnej mienky v dejinách je z tohto hľadiska veľmi náročný a je zložité dospieť aspoň k určitej miere objektivizácie nálad či postojov v spoločnosti ku konkrétnym otázkam.

2 Petra RYBÁŘOVÁ, *Antisemitismus v Uhorsku v 80. letech 19. století*, Bratislava 2010.

3 Peter LONGERICH, „Davon haben wir nichts gewusst!“ *Die Deutschen und die Judenverfolgung 1933–1945*, München 2006.

Chronologický prehľad slovenského štátu tak ostáva, síce veľmi hutným, no viac-menej zhrnutím doterajších poznatkov, doplneným o ukážky z hlásení pre ÚŠB či dobovej tlače. Podobným otázkam čelí aj výskum antisemitskej propagandy a historická veda ešte len hľadá kľúč, ktorým by sa podarilo zhodnotiť jej reálny dopad na súdobú spoločnosť v otázke formovania jej postoja k činnosti ľudáckeho režimu. Aj napriek ambíciám, stanoveným v úvode, pôsobí táto najrozsiahlejšia časť práce ako, možno až príliš podrobné, uvedenie do kontextu k záverečnej kapitole, pojednávajúcej o procese zainteresovanosti slovenskej na židovskej otázke.

Už trichotomická klasifikácia Raula Hilberga: „páchatelia – obeť – diváci“ jasne naznačila, že postupné obmedzovanie práv židovských občanov vyústilo až do ich následných deportácií aj vďaka pasívnemu postoju majoritného obyvateľstva. Diskurz ohľadom pasivity sa od tohto schematickeho modelu prirodzene posúva ďalej a Hana Kubátová opäť ponúka fundovaný prehľad tohto procesu. Využíva typológiu nemecko-židovských vzťahov, vypracovanú historikom Ottom Dov Kulkom. Zaoberá sa aj jeho kritikou Iana Kernshawa za použitie termínu „nezáujem“, uprednostňujúc skôr výraz „pasívne spolupáchateľstvo“. Autorka upozorňuje na spoločné metodologické limity oboch pojmov, vzhľadom na neexistenciu takýchto reakcií v písomných dokumentoch, a dochádza k záveru, že jej doterajší výskum jasne ukázal, že v slovenskej spoločnosti existovali všetky druhy vzťahov, definované Kulkom a že „ani v slovenskom prípade to teda nebola zfanatizovaná menšina, ale mlčiaci väčšina, ktorá umožnila holokaust“ (s. 180).

Príčina pasívneho spolupáchateľstva slovenskej spoločnosti však nespočívala v rasovej ideológii tak, ako to bolo v prípade nacistického Nemecka. Hľadanie odpovede na túto otázku ponúka autorka prostredníctvom sociálno-psychologických koncepcií, najmä podľa teórie H. C. Kelmana o procesoch autorizácie, rutinizácie a dehumanizácie, nemierených proti židovskej menšine. V tomto ohľade sa nesmierne zaujímavá ukazuje práve funkcia cielenej, štátom riadenej, antisemitskej propagandy, ktorá, popri arizáciách a žiadostiach o židovský majetok, predstavuje jeden zo základných faktorov, zvolených autorkou na analýzu miery zainteresovanosti slovenskej spoločnosti na pauperizovaní Židov poslednej kapitole svojej knihy.

Nie je prekvapením, že práve arizácie ako cesta k nadobudnutiu majetku a zvýšeniu socioekonomického statusu jednotlivcov, sa stala najúčinnnejším nástrojom ľudáckeho režimu na vytváranie spolupáchateľov, čo jednoznačne autorka vyjadruje v závere svojej publikácie: „Prestože zakoorenené protizidovské predsudky ve spoločnosti, stejně tak jako autorizace, dehumanizace a rutinizace hrály svou roli, holokaust na Slovensku není možné vysvětlit s pomínutím faktoru zainteresovanosti slovenské společnosti na židovském majetku“ (s. 238). O význame, ktorý Kubátová pripisuje ekonomickej stránke tohto procesu, jasne vypovedá už názov publikácie. Posolstvo siedmeho prikázania je výstižné a navyše ostáva aj zdvihnutým prstom morálnemu zlyhaniu kresťanskej spoločnosti. Nasýtenie slovenského človeka (s. 138) pod rúškom údajnej sociálnej spravodlivosti bolo skutočne hybným motorom antisemitskej politiky slovenského štátu.

Vzhľadom na fakt, že autorka taktiež považuje hospodársku oblasť za pendant výskumu zvolenej témy, výber citovanej literatúry je zarážajúci. Je síce pravdou, že hospodárske dejiny, žiaľ, nepatria k mainstreamu súčasnej slovenskej historiografie, ale rozsiahla publikačná činnosť minimálne Lubomíra Liptáka a Ludovíta Hallona k danému obdobiu by si jednoznačne zaslúžila väčšiu pozornosť. Autorka ďalej tvrdí, že dôraz, ktorý kládli okresní náčelníci vo svojich hláseniach z rokov 1940–1943 na otázku arizácií, vypovedá o úspešnosti režimu na zainteresovanosti časti spoločnosti na diskriminácii židovskej menšiny (s. 146). Tento argument však nepovažujem za až tak jednoznačný vzhľadom na stanovenú štruktúru jednotlivých

hlásení, ktoré okrem sekcie e), resp. 5, o Židoch, obsahovali aj samostatnú správu o hospodárskych pomeroch, čo napokon uvádza aj sama autorka v úvode na s. 20, ktorej súčasťou bola špeciálna časť povinne vyčlenená otázke židovského majetku – teda predovšetkým prebiehajúceho procesu arizácie.

Súčasť autorkinho výskumu predstavuje aj ďalšia zaujímavá pramenná báza, indikujúca osobnú iniciatívu jednotlivcov – žiadosti o získanie/pridelenie časti židovského majetku. Opäť však ide o typ materiálu, ktorý zachytáva postoje len tých členov slovenskej spoločnosti, ktorí boli v tomto procese aktívni. O názoroch ostatných, ktorí takúto činnosť nevyvíjali, naďalej nevieme a začleniť ich automaticky do kategórie „pasívni“ by bolo značne zjednodušujúce. Podrobnejšia analýza jednotlivých sťažností je výborným prostriedkom na poukázanie rozličnosti motívov, ktoré viedli ich pisateľov k takýmto činom, pripomínajúc, že dejiny ani ich aktéri nikdy neboli čierno-bieli. H. Kubátová neopomína ani špecifický fenomén udaní. Definuje ich na základe konceptu nemeckej historičky Christl Wickertovej, zdôrazňujúc, že tento druh listov býva napísaný z vlastnej vôle a nie na základe pokynov zhora (s. 104), ktorý neskôr dopĺňa ešte aj o dôležitý postreh Roberta Gellatelyho, že takéto konanie pisateľom dodávalo pocit spoločenskej moci (s. 230).

Aj napriek tomu, že je teoreticky možné uvažovať o typológii vzťahov medzi židovskou minoritou a majoritným obyvateľstvom, tak ako to definoval napr. spomínaný O. D. Kulka, nedokážeme primerane kvantifikovať podiel jednotlivých typov vzťahov v spoločnosti a takisto slabo sú zaznamenané ich kvalitatívne zmeny. V tomto bode naráža historický výskum na viaceré otázky a následné výzvy, na ktoré ešte bude potrebné hľadať odpovede. Monografia Hany Kubátovej je prvým systematickým a uceleným pokusom o spracovanie slovensko-židovských vzťahov. Ako som už zdôraznila, autorka zvolila zaujímavé metodologické koncepty, reflektujúce aktuálne trendy v historiografii, avšak ich aplikácia naráža na vyššie uvedené limity a výskum v tejto oblasti tak ešte zďaleka nie je uzavretou kapitolou.

Michala Lónčíková

Pavel HIML – Jan SEIDL – Franz SCHINDLER (edd.)

„Miluji tvory svého pohlaví.“ *Homosexualita v dějinách a společnosti českých zemí*

Praha, Argo 2013, 649 s., ISBN 978-80-257-0876-7.

Kniha, která vyšla pod příznačným sjednocujícím názvem „Miluji tvory svého pohlaví“, je do jisté míry výjimečná. Na jejím vzniku se podílelo třináct autorů, kteří se při svém výzkumu nepohybovali jen na poli historie, ale zároveň i medicíny, psychiatrie, sexuologie, sociologie a dalších humanitních věd. Výsledkem je publikace, jež může být právem označena jako interdisciplinárně pojatá. Pro vznik rozsáhlé monografie byla rozhodující konference „Homosexualita v českých zemích a humanitní vědy“, kterou uspořádala v březnu 2009 Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy. Vzhledem k tomu, že se na ní setkaly příspěvky z mnoha oborů, vznikly nakonec tři výstupy z této konference. Kromě této knihy vyšla ještě další, která se zabývala reprezentací homosexuality v umění v historické perspektivě.¹ Dějiny homosexuality v českých zemích z pohledu samotných homosexuálů a jejich emancipace se pak snažila postihnout práce třetí.²

1 Martin C. PUTNA a kol., *Homosexualita v dějinách české kultury*, Praha 2011.

2 Jan SEIDL a kol., *Od žaltáře k oltáři. Emancipace homosexuality v českých zemích od roku 1867 do současnosti*, Brno 2012.

Nutno podotknout, že téma knihy je dnes stále vysoce aktuální. Zahraniční práce zaměřené na výzkum této problematiky se dosud zabývaly pro starší období především prostředím velkoměst a jejich homosexuálními subkulturami.³ Povšimly si rovněž skutečnosti, že na rozdíl od moderní justice bylo v raném novověku vyšetřování a soudní projednávání neveřejné, následný výkon trestu však byl naopak veřejný. Pramenem se vedle vyšetřovacích spisů staly dále především mravokárné, někdy i cestopisné texty.⁴

Autoři i autorky recenzované publikace se zabývali různými historickými podobami stejnopohlavních vztahů. Svoji pozornost věnovali především způsobům, kterými byly tyto vztahy mezi stejnopohlavně se chovajícími a cítícími lidmi označovány; a jak byli tito lidé pronásledováni, případně léčeni. Cílem knihy by tudíž mělo být zachycení fenoménu homosexuality v síti společenských institucí, kterými jsou soudy, věda či média a především nástin proměn jejich vztahu k němu. Stranou pozornosti by neměli zůstat ani konkrétní lidé a jejich vlastní prožitky.

Zde se však objevuje zřejmě největší úskalí tohoto výzkumu, protože především pro starší období je možné toto téma zkoumat téměř jen z institucionální roviny. K prožitkům konkrétního jedince je možné proniknout jen ve zcela výjimečných případech, a to z důvodu neexistující či nepatrné pramenné základny. Zatímco k normativnímu obrazu homosexuality se lze přiblížit pomocí různých písemností institucionální proveniencí, každodenní život konkrétních aktérů je patrně již navždy zahalen tajemstvím. Tabuizace homosexuality navíc do značné míry přetrvává dosud, což staví badatele, kteří by se chtěli zabývat třeba i poměrně nedávnými obdobími, před těžký až neřešitelný úkol.

Nejstarším obdobím zhruba do roku 1800 se zabývá Pavel Himl. Příspěvek odráží problematiku sodomie především z pohledu normy, přičemž se naplno ukazuje výše zmiňované největší úskalí, jímž je nedostatečná pramenná základna. Otázkou zůstává, jaká je příčina absence těchto pramenů. Je tomu tak z důvodu případné tolerance tehdejší společnosti k tomuto deliktu, nebo se jen tyto písemnosti v průběhu staletí nedochovaly? Zároveň je třeba poukázat na skutečnost, že zahraniční práce, které se věnují sodomii, se zaměřují především na její jiný typ, kterým byla takzvaná bestialita – pohlavní styk se zvířetem.⁵ Také prameny k výzkumu této problematiky se však v českých a moravských archivech zachovaly jen výjimečně. Himl si je dobře vědom proměnlivosti pojmů, které označují osoby navazující stejnopohlavní vztahy, v dějinách. Sodomie se mu ukazuje jako typicky možný bod střetu mezi zastánci teorií esencialismu a konstruktivismu, přičemž se však sám jednoznačně nepřiklání ani na jednu stranu.

Jiří Dufka přinesl konkrétní anatomii mimořádně obsáhlého případu sodomity: člena starého českoslezského rodu hraběte Sigmunda Tschirnhause. Tento šlechtic zaměstnával svým chováním dvorskou kancelář několik desetiletí první poloviny 18. století. Poznatky, které přinesl rozbor této problematiky na jeho příkladu, však není možné generalizovat, ať už z důvodu výjimečnosti daného případu, či s ohledem na urozený původ provinilého jedince.

3 Srov. Rictor NORTON, *Mother Clap's Molly House. The Gay Subculture in England 1700–1830*, London 1992; Kent GERARD – Gert HEKMA (edd.), *The Pursuit of Sodomy. Male Homosexuality in Renaissance and Enlightenment Europe*, New York-London 1989.

4 K nejvýznamnějším knihám k problematice sodomie patří Bernd-Ulrich HERGEMÖLLER, *Sodom und Gomorrha. Zur Alltagswirklichkeit und Verfolgung Homosexueller im Mittelalter*, Hamburg 1998; Helmut PUFF, *Sodomy in Reformation Germany and Switzerland 1400–1600*, Chicago-London 2003.

5 Srov. Susanne HEHENBERGER, *Unkeusch wider die Natur. Sodomieprozesse im frühneuzeitlichen Österreich*, Wien 2006. Zde je shrnuta i základní literatura na s. 243–255.

Ostatní studie, které rovněž čerpají především z trestně právního kontextu, se již časově řadí do moderní doby. Je pozoruhodné, že 19. století, které bylo s ohledem na reflexi homosexuality zřejmě zlomovým obdobím v českých dějinách, tu není věnován ani jediný příspěvek. Dvěma „homosexuálními plzeňskými“ aférami, které začaly roku 1932, se zabýval Lukáš Nozar. Staly se mu odrazovým můstkem k pokusu o charakteristiku plzeňské homosexuální subkultury. Ta byla postižena v pramenech zásluhou činnosti tamní policie, která se snažila v pro ni téměř neznámém prostředí v průběhu vyšetřování co nejlépe zorientovat. Celé vyšetřování mělo i poměrně výrazný odraz v dobových médiích. Tato skutečnost spojuje Nozarovu studii s prací Marka Cornwalla, který čtenáři přiblížil zřejmě největší homosexuální aféru první republiky: rozpoutala se okolo představitele sudetoněmeckého mládežnického hnutí v Čechách a markantní postavy sudetoněmecké politiky v ČSR Heinze Ruthy.

Jan Seidl věnoval svoji pozornost v české historiografii dosud téměř netknuté otázce perzekuce homosexuality v Protektorátu Čechy a Morava. Zajímavé může být jeho zjištění, že protektorátní příslušníci podezřelí z homosexuálních styků zajímali gestapo jen tehdy, pokud mělo jejich konání rovněž nějaké politické souvislosti. Jinak se na první pohled perzekuce homosexuálů od doby první republiky příliš nelišila. Tuto tezi však musí potvrdit budoucí výzkum.

Franz Schindler se v rozsáhlé studii následně pokusil o uchopení života homosexuálních mužů za socialismu. Vyšel přitom ze svědectví 21 pamětníků různých ročníků narození (1921–1965). Na základě metod orální historie se mu podařilo postihnout každodenní život těchto lidí, kteří museli svoji orientaci ve vlastním zájmu skrývat i po dekriminalizaci homosexuality roku 1961. Při práci s tímto textem je však třeba brát v úvahu limity orální historie. Schindler se ve své práci nevyhýbá dokonce ani takovému detailu, jakým je nakreslení půdorysu pražských záchodků, v nichž se stejnopohlavně orientovaní muži scházeli za socialismu. Mnohem závažnější je však jeho postřeh, že rok 1961 nepřinesl rozvoj sebeorganizace homosexuálů v politické oblasti, stejně jako nedošlo k žádnému výraznému zlepšení jejich životních podmínek.

Josef Řídký pak podrobil výzkumu české populární sexuologické příručky ze třicátých až devadesátých let 20. století. Také z jeho příspěvku je patrné omezení této problematiky v českém prostředí v podstatě jen na muže. Vždyt ve 20. století nevyšla v Československu jediná relevantní příručka pro dívky, která by tematizovala ženskou homosexualitu. Ta byla, jak prokazuje práce Kateřiny Kolářové, v socialistickém diskursu rovněž spojována až s virem HIV a nemocí AIDS. Přesto však nebyla na rozdíl od Západu v soudobém kontextu jednoznačně ustavena jako nemoc příznačná pro homosexuály/gaye.

Závěrečnou část knihy tvoří studie, jež jsou věnovány situaci českých homosexuálů i reprezentaci jejich zájmů po roce 1989. Tématu homosexuality v české právní vědě se zabýval Jan Wintř, přičemž prokázal její vzrůstající četnost v posledních letech. Vývoj gay a lesbických tištěných a elektronických médií postihuje studie Zdeňka Slobody. Vzhledem k prudkému nárůstu jejich počtu ve zkoumaném období jde o úkol velmi obtížný, zvláště když autor neopominul ani internet. Také on naráží na problém, že oblast budování gay a lesbických sítí skrze přátelení nebo fanouškovství na internetu je dosavadním výzkumem prakticky nedotčena. Timothy M. Hall poté přibližuje české homosexuální identity v globální a místní perspektivě, přičemž danou problematiku zkoumal na základě metod zúčastněného pozorování. Poukazuje mimo jiné i na zvyšování rozmanitosti peer identit v ČR.

Aktuální otázku otcovství z pohledu gayů se metodou rozhovorů snažila probádat Věra Sokolová. Studie naznačila, že touha po dítěti či rodičovství jistě není gay mužům cizí, zároveň si jsou však vědomi (hetero)normativních tlaků a bariér ze strany společnosti. V posledním příspěvku se Kateřina Ciprová pokusila přiblížit nejednoznačné počátky a rozšiřování konceptu

queer v českém prostředí. Ten se až do nedávné doby používal zejména na akademické půdě, ani tam však nešlo o masovou záležitost. Zhruba od roku 2007 podle autorky začal pronikat do veřejného diskursu. Jelikož jde o cizí termín, může pro anglicky nemluvící osoby postrádat významy, jež s sebou nese kupříkladu v angloamerickém kontextu. Zde toto slovo získávalo historicky odlišné významy, a to od jeho použití pro označení jinakosti či podivnosti, které nemuselo mít a priori negativní náboj, až po negativní označování osob, které nevyhovovaly očekávaným formám chování. Sem se řadily i ty, které nebyly heterosexuální. Proměnu chápání tohoto pojmu v českém prostředí se autorka pokusila nastínit prostřednictvím diskusí ve společenském magazínu České televize Q, který je věnován sexuálním minoritám. Podle autorky přitom interpretace pojmu queer v tomto pořadu vede k jeho zkreslení, když samotný termín je vnímán spíše hanlivě. Koncept queer by naopak měl podle ní do budoucna směřovat především k rozvolňování a opouštění kategorií, zviditelňování jinakosti a různorodosti bez vytváření nových norem.

Vydaná publikace představuje ve své celistvosti cenný příspěvek k problematice dějin homosexuality, a to především pro nejnovější období. Je přitom důležité ji nechávat jako pokus o syntetické zpracování tématu, ale spíše jako nastínění možných směrů dalšího výzkumu. Předkládané hypotézy musí být budoucím badáním potvrzeny či případně vyvráceny. Otázkou zůstává, do jaké míry to umožní pro starší období velmi slabá pramenná základna. Poněkud větší pozornost by rovněž mohla být věnována reflexi homosexuality ze strany sexuálně majoritní společnosti, pro jejíž výzkum bude zřejmě rovněž platit výše zmíněné omezení. Zajímavé by rovněž bylo zpracování podobné problematiky se zaměřením na ženy, které však bude pravděpodobně ještě mnohem obtížnějším úkolem.⁶

Jaroslav Dibelka

6 K tomuto tématu srov. Helmut PUFF, *Weibliche Sodomie. Der Prozeß gegen Katherina Hetzeldorfer und die Rhetorik des Unaussprechlichen an der Wende vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit*, *Historische Anthropologie* 3, 1999, s. 364–380.

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Jiří KEJŘ

Výbor rozprav a studií z kodikologie a právních dějin

Edičně připravil Stanislav PETR, Praha, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky 2012, 485 s., ISBN 978-80-86495-95-8.

U příležitosti životního jubilea právního historika Jiřího Kejře vyšel výbor 24 jeho kodikologických a právně-historických statí. Sborník obsahuje práce publikované mezi léty 1958 až 2000. Většina prací je věnována rozborům rukopisů vzešlých z písemné produkce pražské univerzity. Znovu otištěny byly zejména kodikologické analýzy univerzitních disputací z husitského období. Opomenout nelze ani příspěvky věnované dějinám pražské právnické univerzity, které s výjimkou jednoho, jsou výstupem z Kejřova studijního pobytu v knihovně Corpus Christi College na univerzitě v Cambridgi.

Vedle takto zaměřených studií byl prostor věnován také publikaci kodikologických rozborů kanonicko-právních děl, případně literární produkci husitství. Text na pomezí kodikologie a právní historie představuje Kejřova studie, sledující pronikání kanonického a částečně římského práva do prostředí středověkých českých zemí. Rozvoji římskoprávního bádání přispívá zpráva z roku 1979, v níž autor informuje o nálezu rukopisu romanistického obsahu v Západočeském muzeu v Plzni. K ryze právněhistorickým pracím patří článek sledující pojetí soudních důkazů v římsko-kanonickém procesu. Výsledky dosavadních kodikologických bádání ve vztahu k právní historii

k roku 2000 shrnuje příspěvek umístěný na závěr publikace. Knihu uzavírá bibliografický soupis prací Jiřího Kejře z oboru kodikologie a právních dějin.

Spojení kodikologického a právněhistorického tématu dokládá vzájemnou blízkost obou oborů. Předmětný výbor z díla Jiřího Kejře je tak zajímavým studijním materiálem nejen pro historiky, ale také právní historiky, a to především z řad kanonistů a právních romanistů.

L. Šmídová Malárová

Jan KŘEN

*Konfliktní společenství.**Češi a Němci 1780–1918*

Praha, Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum 2013, 416 s., ISBN 978-80-246-2177-7.

Křenova kniha o nerozborném, ovšem více či méně trvale konfliktním soužití Čechů s Němci v období mezi počátky českého obrození na konci 18. století a vznikem Československa je v české i středoevropské historiografii již po více než čtvrtstoletí dílem klasickým. Roku 1986 kniha poprvé vyšla v samizdatu, roku 1989 u Škvoreckých v Torontu, hned po revoluci následovalo roku 1990 první pražské vydání, na jehož základě byl pořízen překlad do němčiny, vydaný roku 1996 v Mnichově a ještě jednou zopakovaný roku 2000 jako studijní vydání. Vychází-li tato pro dějiny českých zemí moderní doby zásadní práce dnes znova, je to především výrazem její trvajících platností a ceny.

Není to však „pouhé“ nové vydání. Čtenář nedostává do rukou knihu v původní, velmi uskrovněné podobě. Je to absurdní, ale

Jan Křen mohl starý text vlastně teprve nyní poprvé důkladně vlastnoručně zredigovat. Opravil v tom rámci řadu rušivých drobností, které zatěžovaly knihu, vydávanou předtím buď v „polních“ podmínkách, nebo v zahraničí mimo autorův dosah, případně narychlo v přelomových chvílích dějin, kdy na revize nebyl čas. Do plné šíře také rozpracoval původně drasticky redukovaný a extrémně zestručněný odkazový aparát. Kniha byla nově vybavena bibliografií (ta ovšem zůstává ponechána na úrovni konce osmdesátých let – ohromný nárůst literatury posledních pětadvaceti let není do díla zapracovatelný), dále rejstříkem i zajímavou přílohou s vyobrazením a autorským připsáním obálek starších vydání.

Vlastnímu výkladovému textu autor předsadil podstatnou předmluvu. V té vysvětluje a do dobových historiografických i politických kontextů zasadil svoji cestu k tématu, především však vylíčil komplikované podmínky, v nichž práce disidentského badatele se zákazem přístupu do archivů a knihoven vznikala. Popsal i dramatické osudy rukopisu knihy, napsané v rozmezí let 1974–1986. Svého druhu rámeček rozhodnutí vydat se na pole, které Jan Křen před tím v podstatě vůbec badatelsky netematizoval, mu „vytvořil“ zásah StB: při jedné z razíí v jeho bytu mu byl zabaven nepublikovaný rukopis třetího dílu knihy o československé emigraci za druhé světové války (léta 1941–1943), jakož i veškeré pracovní podklady k této práci. Pokračovat v tomto díle tak již nešlo. Zkonfiskovaný rukopis nebyl autorovi nikdy vrácen a v archivech tajné policie se nenašel ani po revoluci. Dělník u vrtné soupravy Vodních zdrojů, chartista, stojící pod trvalým dohledem tajné policie, se však plně soustředil na problematiku nového úkolu, na dějiny česko-německého vývoje v „dlouhém“ 19. století. Pojal je nikoliv jako souběžné osudy dvou konkurujících si národních komunit, nýbrž jako jediný, provázaný, vnitřně ovšem nesmírně komplikovaný celek, daný českým vztahem k sudetské, rakouské a říšskoněmec-

ké komponentě limitů emancipačních snah česky se identifikující komunity.

Více než deset let trvající práce vyústila v rozsáhlý opus, který tematizuje nejprve šíře evropsky zasazenou prehistorii česko-německé nacionální konkurence v podmínkách postupného konstituování moderního nacionalismu před rokem 1840, poté zrod politického nacionalismu ve čtyřicátých letech. Na to navazuje výklad přetváření středoevropského prostoru do roku 1871, tedy o národní otázce v bachovském absolutismu, o vzniku německého národního státu a rakousko-uherském dualismu. Období 1871–1900 deklaruje autor jako „zlatý věk“ monarchie a věnuje podrobnou pozornost proměnám nacionálně konotované zemské i říšské politiky, resp. radikálně nacionalizačním tendencím uvnitř obou konkurujících si táborů. Nejrozsáhlejší oddíl práce (s. 234–383) podrobně sleduje politický vývoj do výbuchu první světové války a v jejím průběhu až do „české revoluce“ roku 1918. Místo závěru autor připojil kapitolu o nejen v osmdesátých letech, ale (takřka) dodnes politicky závažném a opakovaně oživujícím tématu: o německé otázce a vztahu Čechů k ní ve zlomovém roce 1918.

Je třeba připomenout, že má-li dnes Křenovo dílo na 400 textových stran, měl jeho původní rukopis rozsah zhruba tisícistránkový. Práce však musela být z praktických důvodů pro samizdat i pro Sixty-Eight-Publishers radikálně krácena. Autor tak v předmluvě upozorňuje, že tomuto bolestivému procesu redukce rukopisu padla za obět rozsáhlá (čtenářsky málo vděčná, vědecky ovšem závažná) faktografie a – bohužel také – řada pasáží, které zasazovaly vývoj českých zemí do širšího evropského kontextu. Původní, rozsáhlý rukopis, dlouhou dobu uložený u přátel, se autor po odezdání zkrácené verze v době opakovaných politických razíí v obavě před jeho zabavením rozhodl zakopat na zahradě. Příroda však koncem osmdesátých let zvítězila nad člověkem a roku 1990 autor vykopal již jen nepoužitelné zbytky svého díla. Velký díl mnohaleté

práce tak byl ve své hmotné podobě nenávratně ztracen. K výrazným vlastnostem Jana Křena ovšem patří gigantická paměťová kapacita. Velmi mnoho z myšlenek zaniklého rukopisu tak evidentně přešlo do Křenovy další ohromné knihy: do „Dvou století střední Evropy“ z roku 2005.

Kniha, kterou dnes dostávají čtenáři do rukou, je tak nejen závažným milníkem českého demokratického dějepiscetví moderní doby, ale i pozoruhodným a autorsky reflektovaným dokumentem nezávislého dějepiscetví z temných dob normalizace. Jan Křen je v předmluvě, která mj. připomíná nejdůležitější literaturu, vyšlou od dokončení původního díla, vůči tématu v jeho dosavadním pojmání kritický: Připomíná, že by bylo třeba věnovat více a diferencovaně pozornosti vzestupu a modernizaci společnosti i hospodářství českých zemí a kupříkladu vysvětlit otázky prosperity, svým způsobem neterpědované ani občas dramatickými erupcemi nacionálních sporů. Poměrně dlouhá období politického klidu bývají v historiografii často přehlížena jako nezajímavá – a přitom právě v nich se společnost dalekosáhle vyvíjí a proměňuje. A obdobně tu Jan Křen zmiňuje význam důsledného zasazování příběhu českých zemí do širokého evropského kontextu. Kdo ovšem sleduje Křenovu publikační činnost, potvrdí, že autor Konfliktního společenství jde ve svých pracích posledních dvaceti let cestou široké komparativní kontextualizace velmi důsledně a rázně.

J. Pešek

Zdeněk KOLÁŘSKÝ

Mezi orlem a pannou. Výběr z díla českého sochaře a medailéra

Úvod Petr VOREL, Pardubice,
Univerzita Pardubice 2011, 368 s.,
ISBN 978-80-7395-373-7.

Vynikající český sochař a medailér Zdeněk Kolářský (* 1931) překročil hranice mezi uměním a vědou především svým podílem na vy-

tvoření a ztvárnění sofistikované symboliky několika významných vědeckých institucí – nejprve to byly insignie Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy (1978) a medaile pro České vysoké učení technické (1982), poté artefakty spjaté s nověji založenými vysokými školami – Slezskou univerzitou v Opavě (1991) a s Univerzitou Pardubice (2007). Z podnětu pardubické univerzity, pro jejíž fakulty vytvořil početný soubor medailí, připravil tento umělec ve spolupráci s Petrem Vorlem rozsáhlou monografii, která podává ucelený přehled o jeho díle. Tato publikace si zaslouží pozornost nejen pro své neobvyklé pojetí, ale také a především se zřetelem k prezentaci historických témat, jež zaujímají v celoživotním díle Z. Kolářského podstatné místo.

Medaile, plakety a pamětní desky osobitým způsobem zachycují portréty především osobností českých dějin od středověku do současnosti (Karel IV., Petr Parléř, Jan Hus, Jiří Melantrich, Johannes Kepler, Albrecht z Valdštejna, Václav Hollar, J. A. Komenský, Jan Kollár, K. H. Mácha, Josef Mánes, Bedřich Smetana, J. E. Purkyně, Jan Neruda, T. G. Masaryk, Jan Kotěra, Josef Suk, Karel a Josef Čapkové, Jaroslav Heyrovský, Jan Werich, technici Josef Ressel, František Křižík, Viktor Kaplan a mnozí další), ale též velkých postav světové vědy a kultury (Mikuláš Koperník, W. A. Mozart, Hector Berlioz, Sergej Prokofjev, Leonard Bernstein aj.). Mezi znázorněnými motivy Z. Kolářského se objevují instituce jako Univerzita Karlova, Academia Istropolitana, Národní divadlo, Národní muzeum v Praze a Slovenské národné múzeum nebo Mincovna v Kremnici, památná místa (Břevnovský klášter, Arcibiskupství pražské, Karlův most) a historické události (od Velké Moravy až po let československého kosmonauta).

Ačkoli realizace byly určeny jak pro české země a Slovensko, tak pro zahraničí, zvláštní místo patří rodnému kraji Z. Kolářského – východním Čechám. Nejde jen o výzdobu pardubické univerzitní Auly Arnošta z Pardubic, ale také o početné pamětní desky, na-

příklad Petra Figula Jablonského pro Jablonné nad Orlicí, Jiřího Rychnovského, Františka M. Pelcla a Karla Poláčka pro Rychnov nad Kněžnou, historika Františka Lützowa pro Žamberk či diplomata Josefa Korbela pro Letohrad. Na tematice a době vzniku medailí a pamětních desek (od šedesátých let 20. století do současnosti) lze dobře sledovat podíl výrazné umělecké osobnosti, ale i zadavatelských samosprávných orgánů na utváření kulturní krajiny a na zdůraznění vybraných míst paměti na přelomu 20. a 21. století.

Knihu doslova nabitou cennými ikonografickými prameny doprovodil slovním komentářem Petr Vorel. Nenapsal rutinní úvod, nýbrž esej o tvůrčí činnosti a o symbolickém poselství, které se do ní promítá. Nastínil vývoj osobnosti Zdeňka Kolářského od činnosti železnobrodského skláře přes pražská umělecká studia, během nichž si osvojil širokou paletu žánrů od monumentální sochařské tvorby po grafiku, až po programové soustředění na figurální plastiku a medailérskou tvorbu. Vorlův výklad nahlíží na Kolářského tvorbu také očima numismatika (ostatně mincovní tematika určila i název knihy) a vysoko cení jeho ztvárnění československé tříkoruny z roku 1964. Pohledem historika sleduje Kolářského dílo jako odraz proměn české společnosti právě proto, že tento umělec vedle volné tvorby realizoval mnoho zakázek kulturních, školských a jiných organizací, takže zachytil měnící se akcenty, jež byly v průběhu desetiletí kladeny na přítomnosti různých stránek minulosti. Důležitou pomůckou pro vystižení těchto souvislostí tvoří soupis všech vyobrazených děl s datací, popisem a údaji o zadavatelích umělecké realizace.

Knihy je rovněž zajímavou ukázkou cílevědomé vědecko-pedagogické činnosti. Navazuje na studentskou práci, vzniklou v Ústavu historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice; Petr Horáček tam připravil na základě pramenů přehled díla Z. Kolářského, jež umělec doplnil a rozšířil na podkladě vlastní dokumentace a osobního archivu. Petr

Horáček se k tématu vrátil a nápaditě zpracoval analytické rejstříky k tomuto rozsáhlému dílu. Nejde jen o obvyklé indexy jmenný, místní a věcný (kupodivu v tom posledním chybí odkaz na krásnou tříkorunu, vyobrazenou na s. 24), ale také o rejstřík organizací a objektů, s nimiž umělecké realizace Z. Kolářského souvisejí, a dokonce i o rejstřík událostí, jež Z. Kolářský zachytil. Soustava rejstříků vytváří klíč, který účelně propojuje zájem o dějiny umění s obecným hlediskem historickým. Výpravná publikace se i v tomto ohledu může stát podnětem k následování všude tam, kde se historici rozhodnou zmapovat rozsáhlé soubory uměleckých děl a využít je jako nezastupitelné historické prameny.

J. Pánek

Středověk

*Von Kreuzburg nach München.
Horst Fuhrmann – Lebensstationen
eines Historikers*

Hg. von Martina HARTMANN –
Claudia MÄRTL, Köln-Weimar-Wien,
Böhlau 2013, 157 s. + 1 foto,
ISBN 978-3-412-22134-8.

Monumenta Germaniae Historica jsou pojmem nejen pro každého medievistu, ale vlastně (věřím) pro každého historika. A skoro totéž lze říci o osobě Horsta Fuhrmanna (1926–2011), jejich dlouholetého prezidenta (1971–1994), který byl ovšem i mimo MGH významným veřejným kulturním činitelem, mj. i prezidentem Bavorské akademie věd. Dne 13. července 2013 se konalo vzpomínkové kolokvium k uctění jeho památky a již v říjnu téhož roku (!) jsme dostali do rukou sličnou a pietní knížku s přednesenými příspěvky, které byly věnovány tomu rodáku ze slezského, dnes polského Kluczborku. Sedmi předními německými specialisty bylo zhodnoceno jeho významné dílo vědecké i organizační v MGH i mimo ně (je třeba zejména

uvést dvě historiografické práce, které napsal o svých předchůdcích v 19. století, jež jsou nabádavou četbou i pro badatele v dějinách 19. věku, ale čtou se i jako beletrie). Referenti po úvodních slovech současné prezidentky MGH Claudie Mártl sledovali jeho hlavní aktivity. Před činností v MGH to byla jeho profesorská kariéra v Tübingen (Herwig John), dále s Monumenty souběžná profesura v Řezně (Franz Fuchs). Vlastnímu působení v největší a nejtradičnější ediční „dílně“ pro středověkou historii věnoval pozornost jeho bezprostřední nástupce Rudolf Schieffer, aby poté jeho podíl na fungování mnichovského Historisches Kolleg ve funkci předsedy jeho kuratoria zachytil Helmut Neuhaus. Fuhrmannův celkový profil jako historika zachytil Wilfried Hartmann, osobní vzpomínkou na něj přispěl Markus Wesche. Na závěr se Johannes Fried v nejrozsáhlejší příspěvku sborníku zamyslel nad interpretací dvou významných raně středověkých textů v kontextu činů Karla Velikého (Karl der Große. Rom und Aachen. Actus beati Silvestri und Constitutum Constantini als Wegweiser zur Pfalz Karls des Großen, s. 99–157).

Česká medievalistika se s Horstem Fuhrmannem setkávala častěji. Zde snad jen stačí upozornit na řadu přednášek českých autorů, které byly vydány v doslova gigantické řadě tzv. Fälschungen im Mittelalter, kongresu, který se v Mnichově konal v roce 1986 (vyšly v šesti svazcích o dva roky později). Ale ještě alespoň jedno Fuhrmannovo dílo je třeba zmínit, totiž jeho třísvazkový Einfluß und Verbreitung der pseudoisidorischen Fälschungen (1972–1974), přinášející značně více i v obecnějším kontextu, než by bylo možno z titulku vyčíst (zejména mám na mysli středověké pojetí listinných a jiných falz).

I. Hlaváček

Dalibor HAVEL

Katalog listů a listin k VII. dílu Českého diplomatáře I. (Zpracování diplomatického materiálu pro období květen 1283 – květen 1297)

Brno, Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura 2011, 432 s., ISBN 978-80-86488-87-5.

Práce Dalibora Havla představuje další krok ve vydávání Českého diplomatáře. Jedná se o první díl katalogu s listinným a listovým materiálem, který bude obsažen v dalším svazku edice CDB. Kromě toho se publikace skládá z konkordancí a obsáhlé bibliografie, přičemž rejstřík je plánován až do druhého dílu.

Konkrétně v Katalogu najdeme přehled diplomatického materiálu z let 1283 až 1297, a to podle datace, formy dochování, stručného obsahu listiny, odkazu na místo uložení či starší edice, identifikaci písařské ruky a zmínku o pečeti. Jednoznačně lze konstatovat, že bohemikální materiál, určený pro ediční zpracování sedmého dílu CDB, tak již podle současného stavu a obsahu katalogu v mnohém nejen rozšíří naše poznání, ale – už za této fáze – významně doplní stále hojně využívanou ale již nepostačující regestovou edici Josefa Emlera z konce 19. století. Zpřístupněno je zde totiž značné množství informací o listinách a listech, jež původní starší edice (zvláště RBM) neznají a historiografie s nimi pracovala spíše výjimečně nebo vůbec. Havlova práce navíc stojí na rozsáhlých paleografických rozborech, jež vyšly coby samostatné studie a položily i základ pro monografii autora, a které významně posouvají bádání o podobě písemné praxe v této době. Badatelům pak právě tyto výsledky přinášejí rovněž četnější možnosti na poli interpretace psaného textu, a to nejen při identifikaci falz, ale rovněž při sledování vlivu jednotlivců, resp. písařských individualit či skupin – i mimo pražský dvůr – v rámci psané kultury, vývoje diplomatiky a písma do konce 13. století.

Za cenné můžeme považovat rovněž precizní členění originálních dokumentů a různých typů opisů, což se jeví jako zvláště hodnotné při interpretaci nejednotné terminologie středověkých pramenů. Vedle toho celý Katalog napříště usnadní také orientaci v novém svazku CDB, a to nejen badatelům, ale díky české jazykové mutaci i poučeným čtenářům. Publikace je tak pro mediaevisty, nejen se zájmem o 13. století, důležitým a pracným badatelským počinem, zvláště pak před očekávaným sedmým svazkem edice CDB, která dosud pokročila až k roku 1283.

D. Dvořáčková-Malá

Zdeňka HLEDÍKOVÁ

*Počátky avignonského papežství
a české země*

Praha, Karolinum 2013, 295 s.,
ISBN 978-80-246-2174-6.

Kdy se z odborné monografie stává kniha? Monografie, v tom lepší případě, je rozsáhlá studie o jednom závažném tématu. Kniha dává ještě něco navíc, něco co ji činí literaturou.

Publikace Zdeňky Hledíkové je obojím. Začíná mistrnými portréty tří papežů a pokračuje prohlídkou papežského paláce v Avignonu, nikoli však toho, který známe z fotografií neb vlastního zážitku, nýbrž imaginárního na základě architektonické rekonstrukce jeho nejstarší fáze. Následuje pozvání do místní kolonie českých hodnostářů a úředníků. Setkání s nimi je překvapivě živé, čtenář se dozví mnohem více, než by se na základě pramenů z první poloviny 14. století dalo očekávat. Čtvrtá kapitola o legacích a delegacích, které zprostředkovávaly vztahy mezi kurií a českými zeměmi, je spojnici k dvěma posledním oddílům pojednávajícím o prokurátorech a typech hromadně vydávaných listin papežské kanceláře. Závěrečná kapitola o exekutorech papežských listin z řad opatů českých a moravských klášterů končí několikastránkovým soupisem písemností.

Monografie, do níž kniha přešla, v závěrečném bloku přináší bibliografii a rejstříky.

Specialisté naleznou v publikaci neobyčejné množství dříve neznámých údajů. Jak by také ne, když autorka vychází ze svého mnohaletého výzkumu ve vatikánském archivu, který pro dané období dovršila mohutnou a nanejvýš pečlivou edicí akt papežů Klimenta V., Jana XXII. a Benedikta XII. Právě tyto tři papeže představuje v úvodní kapitole. Doporučuji její četbu všem, kteří potřebují získat rychlou orientaci o evropských dějinách v době jejich pontifikátů. Úsporně, avšak v přehledných konturách, autorka vylíčila, co všechno sebou přineslo avignonské zjetí papežů počínaje hlubokou personální proměnou kardinálského kolegia a konče rozvinutým finančním systémem, jehož posláním bylo hmotné zajištění papežství a kurie po ztrátě hmotné základny v Itálii. S nadsledem Z. Hledíková líčí i ty kontroverzní kroky papežů, které dodnes vyvolávají rozporné soudy. S politickými záměry papežů a potřebami narůstající kuriální administrativy úzce souvisela přestavba avignonského biskupského paláce. Architektura avignonského papežství nejen reprezentovala, ale také mu sloužila. Avignonské Čechy autorka už dříve přiblížila v řadě studií, na stránkách její knihy však znovu ožívají jejich osudy a společně vytvářejí jakési napůl pomyslné, napůl reálné společenství krajanů, kteří jinak splynuli s kosmopolitním prostředím dočasného sídla papežského stolce.

F. Šmahel

Johann und Elisabeth. Jean et Elisabeth. Die Erbtöchter, der fremde Fürst und das Land. Die Ehe Johanns des Blinden und Elisabeths von Böhmen in vergleichender europäischer Perspektive / L'héritière, le prince étranger et le pays. Le mariage de Jean l'Aveugle et d'Elisabeth de Bohême dans une perspective comparative européenne

Actes édités par Michel PAULY
(= Publications de CLUDEM 38),
Luxembourg 2013, 285 s. se 4 mapkami
a řadou foto, ISBN 2-919979-28-0.

Lucemburská problematika, míněno v tomto kontextu ve smyslu lucemburské dynastie, je doslova nevyčerpatelná, i když po velkých českých, zejména pak kolektivních pracích, by to někdo mohl považovat za téma už vlastně zcela vytěžené, pokud se neobjeví nové prameny. Že tomu tak není, ukazuje i referovaný sborník ze symposia pořádaného Historickým ústavem Lucemburské univerzity v roce 2009, k jehož zdatu přispěly i tři české autorky. Jeho specifické zaměření je sice do jisté míry zřetelné už ze samotného názvu, nicméně je třeba je charakterizovat poněkud šíře. Nešlo tu jen o mezinárodní ohlas tohoto významného, ba dalekosáhlého politického aktu jako takového, ale o pokus vřadit sňatek Elišky Přemyslovny a Jana Lucemburského zejména do typologie sňatkové politiky středověkých vládnoucích elit. Zde lze zřetelněji pozorovat zatím čtyři základní varianty míry uplatňování se žen ve vladařské činnosti v souvislosti či v důsledku manželských „přeshraničních“ spojení nebo jiných rodinných vztahů, jak se to pokusil charakterizovat Jörg Rogge v jiném sborníku, věnovaném otázce mocných žen ve středověku a raném novověku (vyjde v dohledné době v rámci řady *Vorträge und Forschungen*). Kniha se člení do tří oddílů. V prvním, kterým je představení problému, prezentují své výsledky Karl-Heinz Spiess, který sleduje a kartograficky zachycuje přeshraniční svatební spojení řady evropských královských rodů,

zejména anglického, v období 1200–1500, a Michel Margue. V druhém, věnovaném v titulu knihy ohlášené svatbě, se uplatňují čeští autoři: Lenka Bobková charakterizuje sňatek Jana a Elišky jako výsledek složitého a široce založeného diplomatického boje (v první větě příspěvku silně zapracoval tiskový šotek, když se dovídáme, že Jan Lucemburský byl římským králem), Dana Dvořáčková-Malá skicuje strukturu pražského královského dvora na přelomu 13./14. století a Zdeněk Žalud podává charakteristiku hejtmanského úřadu v českém státě jako úsilí bránit centripetálním snahám, aby závěrem své stati podal soupis všech dosvědčených hejtmánů v jednotlivých zemích Janova království. Franz Irsigler posléze skicuje hospodářskou Janovu politiku na pozadí kutnohorského stříbrného bohatství a zaražení pražských grošů, leč bez reflexe hojně česky psané literatury. Třetí oddíl tvoří sedm statí, které v této souvislosti stačí charakterizovat jen sumárně a kde jsou probírány konkrétní svatební vazby na Iberském poloostrově a ve Francii a Flandrech. Česká problematika je tu reflektována eskapádou Jana Jindřicha v Tyrolích (Julia Hormann Thurn und Taxis) a sňatkem Jany Brabantské s Vilémem z Hainautu a pak s nevlastním bratrem Karla IV., Václavem českým. Knihu, která postrádá rejstřík, uzavírá shrnutí jejího redaktora M. Paulyho.

I. Hlaváček

Die Pfarrei im späten Mittelalter

Hg. Enno BÜNZ – Gerhard FOUQUET,
Ostfildern, Jan Thorbecke Verlag der
Schwabenverlag AG 2013 (= *Vorträge
und Forschungen*. Herausgegeben vom
Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche
Geschichte, Bd. 77), 472 s.,
ISBN 978-3-7995-6877-7.

Fara je jednou ze tří původem středověkých institucí, jež existují a fungují podnes (vedle měst a univerzit), a podnes představují i klí-

čové identifikační elementy. Pokud Marcel Mauss označil farnost za „absolutní sociální fenomén“, můžeme to sice chápat jako určitou licenci, ovšem v zásadě nesporně trefnou a odpovídající realitě. Příspěvky prezentované v anotované knize metodikou i svým zorným úhlem (tematicky) vycházejí ze současného „znovuobjevení“ farnosti jakožto badatelského tématu (a to nejen ve střední Evropě, ale i např. v Anglii). Zaměřeny jsou teritoriálně i časově však poměrně úzce (německá oblast pozdního středověku). Naposled zmíněný moment je i pro českého čtenáře nesporným pozitivem – jako celek nabízejí prezentované stati velmi plastický obraz dané problematiky, vyváženým poměrem obecných formulací a závěrů vyvozovaných z regionálních sond představují i vítanou základnu pro komparaci řady jevů s poměry v českém prostředí téže doby. Autorskému kolektivu se podařilo postihnout základní spektrum otázek a kontextů, v nichž v životě středověké společnosti měl kostel (farnost) své nezastupitelné místo: plným právem opakovaně zohledňují i skutečnost, že kostel byl svého druhu spojnicí mezi světem sakrálním a profánním. Ať již máme na mysli kostel jakožto prostor uložení městských archivů, vyhlásování vůle městských rad anebo přilehlý hřbitov jako locus publicus. Z hlavních témat, jež jsou v knize blíže probírána, lze uvést např. vývojové proměny institucionálního rámce farnosti v raném a vrcholném středověku (klíčovým momentem bylo podřízení kléru autoritě biskupa), farnost jako sídelní, pastorační, právní i administrativní jednotka a časově i regionálně podmíněné souvislosti jejího začlenění do papežské administrativy (a úloha jednotlivých koncilů v tomto procesu), anebo deklarativní úloha architektury městských kostelů, liturgických a memoriálních ohnisek městských obcí, k jejichž nejvýznamnějším stavebním počínům patřily právě výstavné pozdně gotické městské farní kostely a při nich nejednou stojící tzv. městské věže (těsné propojení s otázkou patronátních práv, individuálních i kolektiv-

ních oltářnických, kaplanských, mešních atd. nadací, stejně jako s pořizováním vnitřního vybavení kostela je v případě tohoto tématu zcela evidentní).

Pozornosti se dostalo i pramenům, jejichž výpovědní hodnota dosud nebyla zcela zhodnocena. Příkladem je přínos studia farních knih (*libri parrochiales, Gotteshausbücher*) i z hlediska vnitřních vazeb, každodennosti a hmotné kultury v prostředí mikrosvětů venkovských obcí (na příkladu Frank a Bavorska). Provázanost výpovědi pramenů písemných a obrazových (již je nutné do našich rekonstrukcí promítat) bylo možné ilustrovat na příkladu svátosti křtu. Východiskem je traktát „De articulis fidei et ecclesiae sacramentis“ sv. Tomáše Akvinského, definice svátosti v pojetí koncilu florentského (1439) a oltářní obraz sedmera svátostí Rogiera van der Weyden (1440/1444). V této souvislosti se nabízí i přesah do roviny hmotné kultury (křtitelnice, užívání starších či naopak pořizování nových apod.). Tradičně došlo i na testamenty a jejich přínos pro studium sledované problematiky (blíže byly analyzovány poslední vůle z pozdně středověkého Lübecku).

V jednotlivých statích jsou průběžně naznačovány souvislosti probíraných témat s širším rámcem církevního (duchovního) vývoje a církevních administrativních struktur, ale i přesahy do oblasti dějin politických a hospodářských a ovšem sociálních. V naznačených směrech se ubírají např. sondy zaměřené k frekventovaným tématům patronátních práv anebo rivalit a hledání modu vivendi mezi zeměpány a metropolity (a úloze farností jakožto základních jednotek církevní správy, resp. jejich farních správců).

Nakolik je téma farnosti, event. farního kostela (městského, stejně jako venkovského), tamějšího kléru a příslušné obce věřících aktuální i v české vědě (a to nejen historické, ale i uměnovědě, stavební historii a archeologii), naznačuje nedávná konference „Městský farní kostel v českých zemích ve středověku“ (Praha, 21.–22. listopadu 2013), kde v referátech

i následných diskusích zaznívala celá škála témat sledovaných – dle záběru anotované publikace soudě – stejně v německém prostředí jako u nás.

R. Šimůnek

*Die Stadtpfarrkirchen Sachsens im
Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*

(= Bausteine aus dem Institut für Sächsische Geschichte und Volkskunde, Bd. 27),
Ulrike SIEWERT (ed.), Dresden, Thelem
2013, 278 s., ISBN 978-3-942411-81-3.

I když současné bádání fenomén farního kostela neobjevilo, přesto se nejnověji objevuje jako poměrně samostatné téma zejména středověkého průřezu (srov. ostatně i ČČH 105, s. 165–167 o práci Arnda Reitemeiera). Dokazuje to vedle právě vydaného objemného svazku řady Vorträge und Forschungen (sv. 77 – Die Pfarrei im späten Mittelalter, Ostfildern 2013 se zásadními rozpravami Wolfganga Petkeho a Enno Bünze) i anotovaný svazek. Klade důraz zejména na sociální a společenskou funkci této svým způsobem klíčové instituce nejen církevní organizace. Zvláště zřetelně se to projevilo v rámci městského života, ale byl to i život venkovského obyvatelstva, který byl farními aktivitami vázán i svázán. Zde se referovaný sborník orientuje na omezený region – Sasko, tedy především na míšeňskou diecézi. Po úvodní stati, kde redaktorka svazku podává přehled bádání v tomto směru i načrtává jeho perspektivu, je kniha rozdělena do tří částí.

Z obecně historického hlediska má pro nás největší význam první oddíl s názvem Farní a městské kostely a jejich zakotvení ve městě. Je uvozen rozsáhlou statí již zmíněného E. Bünze, jenž podává analýzu vývoje tohoto fenoménu na lipském příkladu (s. 23–70). Další tři stati probírají konkrétní situaci v jiných významných městech regionu, totiž v Drážďanech (U. Siewert), Cvikově (Julia Kahleyß) a Zhořelci (Christian Speer), každý

z autorů ale své téma pojednal s jiným akcentem. Pokud jde o Drážďany, sleduje Siewert vývoj od předměstského osídlení do etablování se příslušné fary v plnohodnotném městě, ve Cvikově jde o prosazování se městské rady v ovládnutí městského kostela na sklonku 15. a počátkem 16. století a konečně ve třetí studii o boj o zisk patronátního práva k příslušnému kostelu ve Zhořelci od středověku až vlastně do 20. století. Na svým způsobem klíčové, ale vzhledem k tomu, že šlo o sídlo biskupa atypické město, totiž Míšeň, se nedostalo. Oba další oddíly jsou věnovány otázkám umělecko- či stavebně historickým s vhlady do vybavení příslušných kostelů, při čemž jsou porůznu zmiňovány i kontakty či kontexty s českými poměry, tím spíš, že dvě rozpravy se věnují výslovně přímo Horní Lužici, Čechám ze Saska nejbližší. A konečně třetí oddíl se týká bezprostředně vlastního obřadního života (duchovní hudba, resp. luterské rituály při zakládání nových kostelů).

I. Hlaváček

Stanisław BYLINA

Podróż husytów do Bazylei

Warszawa, Instytut Historii PAN 2013,
133 s., ISBN 978-83-63352-20-2.

Série knižních publikací Stanisława Byliny, v kterých polskému čtenáři erudovaným a přitom poutavým stylem představuje jednotlivé segmenty ze života a působení českých husitů, nalezla pokračování v knížce věnované husitům na basilejském koncilu. České účasti na koncilu již byly věnovány mnohé práce, proto se autor zaměřil na samotnou cestu husitské delegace do Basileje (cestovala kolem dvaceti dnů na přelomu let 1432 a 1433). S. Bylina též rozebírá okolnosti příchodu delegace na koncil. Kniha se skládá ze tří kapitol, v první autor popsal situaci, která umožnila husitům vydat se na ekumenický sněm („Trumfy, które otworzyły drogę na sobór“), ve druhé přípravu na koncilní

jednání („Zanim wyrzuszono w podróz“), ve třetí kapitole popisuje putování z Domažlic do Basileje. Závěrem konstatuje rozčarování české delegace z jednání, krizi následující po návratu z koncilu, která se poprvé projevila při obléhání Plzně, zmiňuje účastníky, kteří posléze zahynuli v bitvě u Lipan.

První kapitolu a část kapitoly druhé S. Bylina postavil na zpracování problematiky ze strany českých autorů, využil zejména práce F. M. Bartoše, F. Šmahela a P. Čorneje. Z pramenů byl pro autora patrně nejdůležitější traktát chorvatského dominikána Jana Stojkoviče, dále dějiny basilejského koncilu od Jana ze Segovie, v kterých jsou popsány přípravy koncilu na příchod Čechů, či traktát Quomodo Bohemi vocati productisque sint ad Basiliensem synodum oecumenicum z 16. století. Vydatně užil deník Petra Žateckého a Husitskou kroniku Vavřince z Březové. Na konci publikace je připojena obvyklá bibliografie a dále resumé v německém jazyce. Přítomna je obrazová příloha s mapami a s reprodukcemi vedut Norimberka a Basileje. Kniha představuje zajímavou a zdařile zpracovanou sondu do závěrečné etapy husitské revoluce a lze ji českému čtenáři doporučit.

P. Krafl

Kornelia HOLZNER-TOBISCH –
Thomas KÜHTREIBER –
Gertrud BLASCHITZ (Hrsg.)
*Die Vielschichtigkeit der Straße.
Kontinuität und Wandel in Mittelalter
und früher Neuzeit. Internationales
Round-Table-Gespräch Krems an
der Donau 29. November bis
1. Dezember 2007*
(Österreichische Akademie der
Wissenschaften, Philosophisch-historische
Klasse, Sitzungsberichte Bd. 826), Wien,
Verlag der Österreichischen Akademie
der Wissenschaften 2012, 396 s.,
ISBN 978-3-7001-6998-7.

Už úvodem třeba říci, že tak jak jsou cesty, ale i silnice a ulice nekonečné, stejně tak je tomu i se snahou podat jejich komplexní historii, měnící se nejen s časem či místem, ale i ročním údobím, politickou situací regionu a ovšem i četnými dalšími faktory. Toho si pochopitelně byli vědomi i organizátoři referovaného kulatého stolu, a tak se rozumně nepokoušeli o syntetický přístup, nýbrž o několik autonomních vhlédů, v jejichž širokém rámci šlo opět o izolované sondy. Po obecném úvodním slově (jen s omezenými odkazy na rozsáhlou literaturu) Thomase Kühtreibera, jenž vedle toho resumoval i výklady jednotlivých referentů, se autoři obrátili k pramenům, které jsou k dispozici. První okruh, který je věnován pramenům ke studiu cest, uvozuje stať Thomase Szabó, věnovaná cestám a mostům ve středověké Itálii. Szabó kritizuje teorii Johana Plesnera o revoluci, kterou údajně prošly cesty ve 13. století. Modernizaci omezuje v podstatě jen na Itálii spíše ještě severní) a ovšem zejména ve smyslu kvalitativním.

Friedrich Wolfzettel se soustřeďuje na interpretaci zpráv o středověkých poutích a jim sloužících cestách a tomu, jak byly cesty vnímány jejich uživateli. Gertrudě Blaschnitzové posloužila rozsáhlá Štýrská rýmovaná kronika Otokara Štýrského, autora doby kolem roku 1300, jako východisko pro jeho vnímání suchozemských a vodních cest, včetně mostů na prvních z nich. Úvodní část uzavírá Christa Agnes Tuczay sledováním reflexe mostů v středohornoněmecké literatuře, kdy zdůrazňuje funkci visionářské literatury.

Druhá část knihy je věnována kontinuitě cest. Magdolna Szilágyi tu sleduje recepci římských cest ve středověkých Uhrách. Mihajlo St. Popović kontinuitu římských cest na severním Balkáně na příkladu skalní cesty podél dolního Dunaje, Alan V. Murray vodní i pozemní cesty opět se zvláštním ohledem na mosty a přechod Bosporu při tažení první křížové výpravy a konečně Elena Koytcheva logistiku prvních křížových výprav na balkánské „vojenské cestě“. Tématem třetí části publika-

ce je panovnický pohled na cesty. Uvozuje ji rozprava Petera Johanka o právní stránce věci z hlediska zeměpána.

Inspirativně se s velkým a proměnlivým tématem Cesta a hrad vypořádal Thomas Kühtreiber. V stati Stephana Hoppeho, který sleduje architektonické aspekty vztahu cest a renesančního zámku je mj. prezentována i renesanční přestavba Pražského hradu (s. 317n.) a Ralph Andraschek-Holzer sleduje reflexi cest na vedutách 15. a 16. století. A posléze cestám ve městě se věnují dvě závěrečné statě: Jean-Pierre Leguay, autor knihy o ulici – cestě (*La rue au moyen âge*, 1984), podává charakteristiku různých typů ulic, uliček a průchodů ve francouzských městech 15. století a konečně přichází Johannes Litzel s archeologickým tématem, totiž se sledováním struktury, konstrukce a údržby městských ulic v středním Německu. Rejstřík chybí.

Snad je jen třeba dodat, že tato publikace volně navazuje na jinou práci aktivního kremžského Institutu für Realienkunde, jenž v rámci svých aktivit upořádal a v roce 2001 vydal sborníček *Die Strasse. Zur Funktion und Perzeption öffentlichen Raums im späten Mittelalter*.

I. Hlaváček

Raný novověk

Claudio RANGONI

Relacja o Królestwie Polskim z 1604 roku

Przełożyli Kajetan Wincenty KIELISIŃSKI i Wojciech KAZIMIERSKI. Opracowali i wydali Janusz BYLIŃSKI i Włodzimierz KACZOROWSKI, Opole, Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża 2013, 231 s., 44 obr., ISBN 978-83-7342-344-2.

V rámci velkorysého edičního programu dochází postupně ke zpřístupňování mnoha pozoruhodných pramenů k raně novověkým dějinám Polska, jejichž vypovídací hodnota daleko přesahuje hranice někdejší polsko-li-

tevské unie. Dvojice slezských historiků – Janusz Byliński z Vratislavské univerzity a Włodzimierz Kaczorowski z Opolské univerzity – pořídila kritické vydání rozsáhlého popisu Polska a jeho státního zřízení, který pod názvem *Relatione del Regno di Polonia* sepsal papežský nuncius Claudio Rangoni na počátku 17. století. Historiografický zájem o tento spis se projevil již v první polovině 19. století, kdy knihovník K. W. Kielisiński a publicista W. Kazimierski na základě dvou rukopisů zachovaných v polských knihovnách zpracovali věrný překlad italského originálu do polštiny.

Autorství spisu bylo dříve připisováno kardinálu Erminiu Valentimu, avšak tento omyl, vnesený do zachovaných kopií nepozorným písařem (Valentimu byl spis věnován), editoři v průvodní studii vcelku přesvědčivě vyvrátili. Právem odmítli také námitky, že nuncius by netrávil čas sepisováním tak obsáhlé relace, a poukázali na obdobné – byť stručnější – texty, které vznikly činností nunciů u polského královského dvora ve druhé polovině 16. století. Claudio Rangoni (1559–1621), pocházející z modenské hraběcí rodiny, nesl titul biskupa v Reggio Emilia a jako nuncius u varšavského dvora působil v letech 1599–1606/1607. Zřejmě se osobně sblížil se Zikmundem III. Vasou a stal se jeho rádcem, za což se mu polský král snažil odvděčit (neúspěšnými) přímlovami za udělení kardinálské hodnosti.

Rangoniho relace je pojata velice systematicky. Podává podrobný popis polských a litevských zemí v pořadí jednotlivých provincií, bystře vystihuje povahu a zvyky Poláků, tamní vojenství a vládní systém, zejména postavení krále Zikmunda III., senátu (s charakteristikou jednotlivých arcibiskupů a biskupů, světských hodnostářů a úředníků), soudů, sněmů a vnitřní i zahraniční politiky. Závěrečná kapitola je věnována postavení apoštolského nuncia v Polsku. Jde o zevrubný souhrn geografických, historických a aktuálních politických znalostí, který svou metodou leží – v porovnání s dobovými bohemikálními pra-

meny – zhruba uprostřed mezi českou adaptací Münsterovy Kosmografie a popisem českého státu od Pavla Stránského.

Nejrozsáhlejší zahraniční relace o Polsku se vyznačuje značnou spolehlivostí a poměrně vysokou faktografickou přesností, zvláště překvapující u autora zahraničního původu. Opírá se částečně o písemné prameny (latinské kroniky, relace předchozích nunciů), ale především o autopsii zkušeného pozorovatele, který měl stálou možnost získávat informace z první ruky, především od krále a dvořanů či od prelátů a jiných senátorů. Právě tyto zdroje si bezpochyby vyžádají další výzkum, který přispěje k filiaci názorů a stereotypů, což umožní zřetelněji odlišit Rangoniho originální myšlenky od sekundárně převzatých poznatků.

V relaci se ojedinele objevují – převážně nepřímé – zmínky o českých reáliích. Popis hranic polsko-litevské unie sice výslovně uvádí jako sousedy nejen Švédsko, Rusko a Osmanskou říši („Turky a Tatary“), ale i Braniborsko; naproti tomu existenci Českého, ale ani Uherského království na sklonku vlády Rudolfa II. vůbec nezmiňuje, neboť v nunciových očích byl sousedem Polska v Uhrách a Slezsku už jen „císař“. V této souvislosti také ve spisu vystupuje Praha jako císařská rezidence a Habsburkové se objevují jako spojenci Polska a partneři sňatkových aliancí. Rangoni zaznamenal, že prohabsburská orientace Zikmunda III. byla v Polsku pocitována tak silně, že král byl svými poddanými nazýván „Rakušan“ (s. 101). Nuncius si zároveň uvědomoval napětí mezi králem a polskou politickou veřejností, která většinou sympatizovala s Habsburky postrádala. Proto pokládal za jeden z nejdůležitějších úkolů varšavské nunciatury stálou péči o přátelské vztahy mezi polským králem a císařem a mezi jejich státy; i do budoucna doporučoval udržovat intenzivní kontakt mezi pražskou a varšavskou nunciaturou a rozvíjet jejich vzájemné informování o všem, co by snad mohlo zkomplikovat vztahy mezi habsburskou monarchií a Polskem. V těchto názorech se zřetel-

ně odrazily zkušenosti z nedávných habsbursko-polských konfliktů, k nimž došlo v době trojího polského bezkráloví. Z obecně strategického hlediska považoval varšavský nuncius za nezbytné zabraňovat tomu, aby nedošlo ke sblížení Polska s Osmanskou říší, ale naopak aby měli Habsburkové na severních hranicích podporu v neustávajícím boji o Uhry; i zde autor vcelku realisticky hodnotil složitou situaci za tzv. patnáctileté války v Uhrách, během níž svou relaci spisoval.

Bezmála dvě století starý překlad K. W. Kielińskiho a W. Kazimierského byl bedlivě zkontrolován se zřetelem k italské rukopisné předloze, částečně modernizován, ale hlavně opatřen stovkami identifikačních poznámek a vysvětlivek, čímž vznikla velmi cenná kritická edice. Dobová ikonografie (zejména portréty popisovaných osobností, veduty, státní symbolika atd.) a kartografie, která je zařazena do obrazových příloh, vytváří vizuální protějšek deskriptivního textu. Analytický rozpis obsahu, podrobný popis ilustrací a rejstříky (osobní a místní) umožňují rychlou orientaci v edici mimořádně cenného pramene, jaký česká historiografie raného novověku postrádá.

J. Pánek

Alessandro CILLI

Historia buntów możnowładczych w Polsce w latach 1606-1608. Historia Moskwy

Przełożyła Anna BROCKOWSKA-NGUYEN. Opracowali i wydali Janusz BYLIŃSKI i Włodzimierz

KACZOROWSKI, Opole, Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża 2012, 246 s., 23 obr., ISBN 978-83-7342-328-2.

Spis toskánského klerika a hudebníka Alessandra Cilliho *Historia delle sollevationi notabili seguite in Pollonia gl'anni del Signore 1606, 1607 e 1608*, stejně jako k ní připojená *Historia di Moscovia (Pistoia 1627)* určitě nepatří mezi nejvýznamnější primární prameny k dějinám Polska a Ruska, popřípadě jejich

vzájemných konfliktních vztahů, na počátku 17. století. Je to dílo plné nedostatků dobové historizující publicistiky, nepřesných údajů, věcných chyb a vědomých výmyslů, a přece si je zkušená editorská dvojice J. Byliński a W. Kaczorowski zvolila jako předmět kritické edice. Měla k tomu dobrý důvod věcný i metodický. Především je to pohled vnějšího – italského, byť v Polsku dlouhodobě pobývajícího – pozorovatele na dění ve střední a východní Evropě, dílo s jasným propagandistickým záměrem vydané na jihu kontinentu s odstupem celé jedné generace. Je to spis nezakrytě oslavující polského krále Zikmunda III. Vasu a připomínající jeho domněle heroické skutky v době, kdy měl za sebou dalekosáhlé neúspěchy v ruské i švédské expanzivní politice. Jde tedy o pokus rehabilitovat polského panovníka v prostředí italských knížat, a to tím spíše, že tisk byl dedikován toskánskému velkovévodovi Ferdinandovi II. Jelikož tento spis vyšel v italštině, ovlivnil nazírání řady pozdějších historiků na okolnosti stavovského odporu proti králi (rokosz Zebrzydowského) v letech 1606–1609 a na polské zásahy do obsazování ruského carského trůnu v letech 1604–1612. Cilliho fiktivní údaje byli schopni nekriticky převzít historici polští, ruští a italští (jeden z nich, Gaetano Platania, i na počátku 21. století), ale také klasik dějin papežů Leopold von Ranke. Přiblížení zdroje formou kritické edice polského překladu Cilliho textu, z něhož se odvíjí filiace zmatečných interpretací, může tedy mít očistný efekt přinejmenším pro polskou a polonistickou historiografii.

Pro historiky vztahů mezi střední Evropou a Itálií má samostatný význam průvodní komentář a zvláště připojená studie J. Bylińského a W. Kaczorowského. Na příkladě polského královského dvora v širším a na osobním příběhu Alessandra Cilliho v užším smyslu totiž nově osvětluje intenzitu vztahů mezi středem a jihem kontinentu. Charakterizuje osobnost krále Zikmunda III. jako velkého mecenáše a sběratele italského umění, aktivně zainteresovaného i na vlastních uměleckých

(výtvarných a pěveckých) projevech, který – dodejme, že s jinou osobní motivací než jeho císařský protějšek Rudolf II. – přitahoval zahraniční umělce a hudebníky na polský královský dvůr. Zatímco nižší šlechtě zůstávaly tyto panovníkovy zájmy naprosto vzdálené, někteří magnáti se mu snažili sekundovat. Mezi nimi na předním místě velký obdivovatel a propagátor italského umění Zikmund Gonzaga Myszkowski, adoptovaný do mantovského knížecího rodu. Právě on uvedl do Polska pozdějšího autora editovaných spisů Alessandra Cilliho.

Ačkoli vydavatelé shromáždili s pomocí italské a polské literatury množství dostupných údajů, řadu otázek spjatých s touto postavou osvětlit nemohli. Jisté však je, že tento kněz a kostelní zpěvák strávil v Polsku počínaje rokem 1595 nejméně dvacet let a že se uplatnil na velmožském i na královském dvoře, a to jako královský sekretář pro italskou korespondenci a zpěvák v královské kapele. Navázal kontakty zejména v nižší vrstvě dvořanstva, odkud sbíral informace, které pak poskytoval zpět do Itálie, zejména do medicejského prostředí ve Florencii a na knížecí dvůr v Urbinu. Byl schopen podávat zprávy o dění na polském královském dvoře, o osobách, které poznal, o intrikách a o smýšlení těch společenských kruhů, do nichž se mu podařilo proniknout. Proto jeho listy přinášejí jinde nezachytitelné detaily ze zákulisí, někdy spíše odrážejí dvorské klevety nebo předkládají pisatelovy výmysly. Důkladné vyhodnocení jejich pramenné hodnoty zůstává úkolem pro další analytický výzkum.

Obecná zajímavost edice spočívá ve skutečnosti, že rozšiřuje a konkretizuje představu o kulturním vyzářování pozdně renesanční Itálie do střední Evropy, o podobách mecenátu a podpoře migrujících Italů a také o tom, jak se v Itálii vydaná publikace mohla stát propagandistickým nástrojem ve službách středoevropského panovníka. Naznačuje rovněž mnohotvárné zdroje a cesty zpravodajství proudícího mezi dvěma odlehlými částmi

Evropy, přičemž lze předpokládat, že většina informací procházela Moravou a mohla i tam mít své recipienty. Kromě pečlivě zpracované edice a výše komentované studie má kniha ještě jednu přednost, že totiž v přílohách přibližuje velmi dobře vybranou ikonografii doby Zikmunda III. Vasy.

J. Pánek

Regensburg zur Zeit des Immerwährenden Reichstags. Kultur-historische Aspekte einer Epoche der Stadtgeschichte

Herausgegeben von Klemens UNGER, Peter STYRA und Wolfgang NEISER.
Regensburg, Verlag Schnell & Steiner 2013, 327 s., ISBN 978-3-7954-2807-5.

U příležitosti 350. výročí zřízení stálého říšského sněmu v Řezně uspořádalo tamní Historické muzeum výstavu „Von Prinzen, Bürgern und Hanswursten...! Regensburg zur Zeit des Immerwährenden Reichstags“, věnovanou dějinám města Řezna v období existence stálého říšského sněmu, který byl vedle říšského komorního soudu a prestižní hodnosti římsko-německého císaře v posledním období existence Svaté říše římské jedním z nemnoha pojitků tohoto nadstátního útvaru. Mnohem trvalejší hodnotu než samotná výstava má ovšem rozsáhlá publikace, která byla současně vydána a jež kromě důkladného katalogu exponátů přináší soubor dvaceti statí o této tematice.

Hlavním cílem publikace je ukázat, co znamenalo konání říšských sněmů pro Řezno a jaké prostředí naopak město poskytovalo sněmovníkům a jejich početnému doprovodu. Většina článků je proto věnována životu ve výstavném městě, které se na 143 let stalo jedním z center politického a diplomatického, ale i kulturního dění v Evropě. Vyznačovalo se soužitím usedlých měšťanů, šlechtických sněmovníků a úředníků, což nadprůměrně zvyšovalo nároky na společenský život a na uspokojování náboženských potřeb osob různých stavů a rozdílných konfesí, ale zároveň vytvá-

řelo zvýšené nároky na divadelní a hudební produkce, na literární tvorbu a dokonce i vědeckou činnost (zájem o geografii, matematiku, astronomii, meteorologii atd.). Zvláštní zmínku si zaslouží studie o zasedacích prostorách sněmu na řezenské radnici, o architektuře a mecenátu, reprezentaci a dvorské kultuře, o divadelních představeních, slavnostech, pohostinských službách a stravování. Vzhledem k centrálnímu postavení knížecího rodu Thurn-Taxisů jakožto ceremoniálních zástupců císaře a zároveň držitelů úřadu říšského generálního poštmistra je věnována značná pozornost šíření novin i jiných zpráv a postavení Řezna jakož mezinárodně důležitého zpravodajského centra.

Samotná problematika sněmovnictví není sice vysouvána do popředí, ale přece jen se objevuje v několika studiích o raně novověkých řezenských sněmech, a to v retrospektivním záběru hluboko před vznikem stálého sněmu. Jde mj. o méně frekventovanou, ale z komunikačního hlediska zásadní problematiku jazyka a dorozumívání mezi účastníky sněmu, kteří hovořili velmi rozdílnými a navzájem těžko srozumitelnými dialekty. Katja Kessel dospívá ke zjištění, že již od 16. století sehrávala významnou úlohu sněmovní usnesení, na jejichž formulaci se podílela řada sněmovníků a jež ve své tištěné podobě (pravděpodobně určené tiskařem) zdůrazňovala nadregionální prvky a ovlivňovala vývoj standardního jazyka. Několik autorů se vrátilo k otázce po povaze říše a významu stálého sněmu. Martin Löhnig se postavil proti podceňování těchto institucí, zvláště v období do poloviny 18. století, a přiznal stálému sněmu úlohu konsolidačního činitele v jedinečné federální organizaci říše. Za zmínku stojí rovněž téma konfesijních konfliktů a snah o jejich řešení na sněmovním fóru (Klaus Unterburger).

Výklad doprovází množství skvěle reprodukováných dobových vyobrazení, jež umožňují studovat různé aspekty středoevropských dějin raného novověku, od skladby sněmovních zasedání a vzezření zahraničních poselstev

přes dobové portréty až po veduty Řezna, architekturu a rozmanité doklady hmotné kultury. Rozsáhlá bibliografie přináší užitečný výběr z literatury k německým dějinám 17. a 18. století, ale zároveň odkazuje na historii raně novověké diplomacie. Celá publikace přináší poučení a pramennou dokumentaci k mnoha stránkám života v raném novověku a zároveň se stává jedním z podkladů pro srovnávací dějiny stavovství a parlamentarismu ve střední Evropě.

J. Pánek

19. a 20. století

Zuzana ČEVELOVÁ

Gender, víra, manželství v „dloubém“

19. století. Možnosti interpretace

katolických normativních pramenů

Pardubice, Univerzita Pardubice 2012, 244 s., ISBN 978-80-7395-487-1.

Již podtitul publikace napovídá, že se Čevelová ve své disertaci opírala zejména o katolické normativní prameny, jejichž podrobnou formální i obsahovou charakteristiku přináší v první části své práce. Největší pozornost je zde věnována modlitebním knihám, neboť byly hojně rozšířenou četbou. Přehled ukazuje, jak často byly modlitební knihy vydávány a jak se jejich obsah proměňoval v závislosti na proměně společnosti v čase, ale třeba i na autorovi. Dalším využitým typem pramenů jsou katolické časopisy. Ty, které byly určeny laické čtenářské obci, plnily funkci normativní literatury, existovaly však také časopisy určené přímo duchovním, v nichž se z teologického i pastoračního hlediska mimo jiné rozebíraly nejrůznější aspekty vztahu muže a ženy. Dalším využívaným typem pramenů jsou pastorační příručky, které autorka chápe jako „pramen poznávání každodennosti života katolických věřících ve farnostech“ (s. 67.) Čevelová využívá ještě zpovědních zrcadel, o něž se duchovní opírali při vykonávání svého úřadu

zpovědníka v praxi. U každého z pramenů ukazuje autorka možnosti a meze jeho využití v oblasti gender history. Již z podstaty této kapitoly vyplývá její popisnost.

Obsáhlejší část monografie vychází z kritiky výše uvedených pramenů. Autorka věnovala velký prostor především panenským a mládežnickým ctnostem, jež měli adepti na manželství splňovat podle představ katolické církve. Při porovnání těchto dvou částí vychází najevo, nakolik se dobové genderové konstrukty odlišovaly. Dívka měla mít „sedm panenských P“ (pokora, pobožnost, počestnost, pracovitost, přívětivost, měla být pěkná a při penězích), pro muže platily jiné standardy (svědomitost, střídmost, spravedlnost, statečnost, snášenlivost, službovolnost, starostlivost, skromnost, svatost, stálost). Zatímco řada modlitebních knih byla určena ženám či obsahovala modlitby jim určené, objevovalo se jen málo podobné produkce pro muže. Existenci dvojí morálky potvrzuje skutečnost, že při případném porušení náboženských i společenských norem ze strany mužů nebýval poklesek hodnocen tak přísně jako v případě žen.

Velká pozornost je věnována pastoraci snoubenců. Úkolem kněze bylo nejen zjistit případné překážky sňatku a připravit nastávající manžele na společný život. Duchovní měl také zjistit, zda snoubenci neporušili šesté přikázání, případně není-li nevěsta těhotná. Musel to však činit natolik opatrně, aby mladým lidem neprozradil více, než dosud věděli. I po sňatku zůstával kněz důležitou osobou, neboť vykonával zpověď a nezřídka byl nucen pomoci při řešení nejrůznějších problémů. Jeho význam se posílil v době platnosti konkordátu.

Práce Zuzany Čevelové je inovativní hned v několika směrech, počínaje výběrem a způsobem interpretace pramenů. Skutečnost, že je na celou problematiku nahlíženo především prizmatem římskokatolické církve, je podmíněna výběrem pramenné základy. Ve srovnání s jinou českou historiografickou produkcí využívá autorka poměrně hojně internetových zdrojů. Také skloubení historio-

grafie a religionistiky se v českém kontextu prosazuje až v posledních letech. (Srov. Zdeněk R. NEŠPOR – Kristina KAISEROVÁ /edd./, *Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století /1780–1918/*, Praha 2010.) Rušivě může působit snad jen začlenění podkapitoly o poutních tradicích do textu pojednávajícího o výchově dívek.

Mezi katolickými a nekatolickými kruhy se zejména na přelomu 19. a 20. století rozvinula polemika o reformě manželství, bylo by proto zajímavé srovnat argumentaci obou diskutujících stran. Jen okrajově se totiž autorka dotkla problematiky anulace sňatku a rozvodu manželů od stolu a lože.

Zuzana Čevelová otevřela ve své monografii další možná témata výzkumu. Ukazuje, jakým způsobem katolická církev, která v českých zemích zůstávala po celé devatenácté století nositelem morálky a obhájcem tradičních vzorců chování, ovlivňovala, ať už přímo či nepřímou, život kandidátů ženitby a vdavek, snoubenců i manželů.

L. Procházková

Josef HARNA

Konsenzus a kompromis. Budování politického systému první ČSR

Praha, Historický ústav AV ČR 2013, 242 s., ISBN 978-80-7286-209-2.

První léta existence Československé republiky jsou již delší dobu středem zájmu historiků i širší veřejnosti. Autor knihy jim také věnoval řadu studií. Anotovaná publikace osvětluje vytváření politického systému a způsobu vládnutí v tomto státě v poválečných letech 1918–1922. Pokládá toto období za fázi zrání a stabilizace parlamentního systému. Nejdřív

ve se zamýšlí nad rolí politických stran obecně i konkrétně v první republice. Poté se stručně zabývá strukturou politického stranictví a typy politických koalic v novém státě. Zdůrazňuje kontinuitu s politickými stranami před první světovou válkou a vliv fragmentace politického stranictví.

Samotný výklad postupného budování politického systému a způsobu vládnutí v nově vzniklé republice se opírá o podrobnou analýzu programových prohlášení prvních šesti československých vlád a následný rozbor jejich reálné vládní politiky. Podnětné jsou především úvahy o působení a funkci Černého úřednické vlády a ocenění úlohy tzv. Pětky v podmínkách nestabilní politické situace. Autor v celém výkladu zdůrazňuje uplatnění principů konsenzu a kompromisu při politickém rozhodování, což následně sehrávalo důležitou úlohu při udržování relativně stabilního politického systému v následujících dvacátých a třicátých letech. V tomto kontextu vyzvedl roli agrární strany jako spojovacího článku uvnitř ideově disparátních vládních koalic. Je přesvědčen, že léta zrání politického systému vedla k vytvoření relativně stabilního prostředí, které podmiňovalo setrvání demokratického parlamentního systému až do okamžiku mnichovského diktátu.

Výkladovou část publikace doplňují rozsáhlé přílohy, obsahující programová prohlášení předsedů devatenácti československých vlád. Badatelům zajímavým se o období první republiky se tak při jejich srovnání s již dříve publikovanými programy vládních stran skýtá možnost určit, nakolik a zda vůbec se tyto strany prosazovaly při stanovování programových cílů jednotlivých československých vlád v meziválečném období.

V. Lacina